

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΣ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ – ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Θέμα:

« Τα κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού στην Πελοπόννησο: σύμβολα εξουσίας
ή μέσα καλλωπισμού; »

Μπαρμπαντωνάκη Αικατερίνη

Εισηγητική Επιτροπή: Τζαχίλη Ι.

Κόπακα Κ.

Γαλανίδου Ν.

Ρέθυμνο 2012

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΣ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ – ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Θέμα:

« Τα κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού στην Πελοπόννησο: σύμβολα
εξουσίας ή μέσα καλλωπισμού; »

Ρέθυμνο 2012

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Έτη π.Χ.	ΚΥΚΛΑΔΕΣ	ΚΡΗΤΗ	ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ
3000	ΠΚ Ι	ΠΜ Ι	ΠΕ Ι
2500	ΠΚ ΙΙ	ΠΜ ΙΙ	ΠΕ ΙΙ
2200	ΠΚ ΙΙΙ	ΠΜ ΙΙΙ	ΠΕ ΙΙΙ
2000	ΜΚ	ΜΜ Ι	ΜΕ
1900		A ----- B	
1800		ΜΜ ΙΙ	
1700		A ----- B	
1600	ΜΜ ΙΙΙ	A ----- B	
1500	ΥΚ Ι	ΥΜ Ι	ΥΕ Ι
1400	ΥΚ ΙΙ	A ----- B	ΥΕ ΙΙ
		ΥΜ ΙΙ	A ----- B
1300	ΥΚ ΙΙΙ	A ----- B	ΥΕ ΙΙΙ
1200		B ----- Γ	A ----- B ----- Γ
1100			
1000		ΥΠΟΜΙΝΩΙΚΗ	ΥΠΟΜΥΚΗΝΑΪΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Εισαγωγή.....	1 – 4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

A. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΥ ΘΕΩΡΟΥΝΤΑΙ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ.....	6 – 29
A.1) Κατηγορίες κοσμημάτων.....	6
A.2) Παρουσίαση – Περιγραφή ευρημάτων.....	20
B. ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΩΝ ΚΟΣΜΗΜΑΤΩΝ.....	30 – 50
B.1) Ειδικά χαρακτηριστικά των υλικών.....	31
B.2) Πηγές υλικών.....	39
B.3) Τεχνικές κατασκευής κοσμημάτων.....	43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

A) ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑΣ Η ΕΙΔΙΚΩΝ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ;.....	51
B) ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ Ή ΜΕΣΑ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ.....	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΘΕΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.....	55
A) Το κόσμημα ως δείκτης διαφοροποίησης των κοινωνικών ομάδων.....	63
B) Κόσμημα και ιδιότητα του χρήστη του.....	64
Γ) Κόσμημα και φύλο – ηλικία.....	65
Συμπεράσματα.....	69 – 71
Συντομογραφίες.....	73
Βραχυγραφίες.....	74

Κατάλογος Εικόνων.....	76
Βιβλιογραφία.....	80
Ιστοσελίδες.....	88
Παράτημα Εικόνων	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία αφορά τα κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού που έχουν εντοπιστεί στην Πελοπόννησο. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται, αφενός μία προσπάθεια εξακρίβωσης του ρόλου – συμβολισμού που πιθανότατα να είχαν αυτά τα αντικείμενα στην εν λόγω χρονική περίοδο, μέσα από την ένταξή τους σε ομάδες και αφετέρου η αναζήτηση της σημασίας τους, έτσι όπως προκύπτει από ποικίλες εκφάνσεις μέσα από την εξέταση του υλικού και των τεχνικών κατασκευής τους.

Πρώτα από όλα, ο λόγος για τον οποίο επιλέγεται η Πελοπόννησος είναι το γεγονός ότι αποτελεί ένα χώρο στον οποίο από τα μέσα το 15^{ου} έως και τα μέσα του 13^{ου} αιώνα π.Χ., παρατηρείται μία αλλαγή στους τομείς της οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης η οποία με τη σειρά της οδήγησε σε καινοτομίες και αλλαγές σε επίπεδα όπως το τεχνολογικό και το βιοτικό. Παρατηρείται πρόοδος στη βιοτεχνία, γενικότερα, με την εμφάνιση εργαστηρίων, που όπως και στη μινωική Κρήτη, έτσι και στον ηπειρωτικό αιγαιακό χώρο, η λειτουργία τους υπόκειται στον έλεγχο μίας κοινωνικής ομάδας¹.

Σε ό, τι αφορά, λοιπόν, την κατασκευή κοσμημάτων, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για την ύπαρξη εργαστηρίων που να εξειδικεύονταν αποκλειστικά στην κατασκευή κοσμημάτων, ωστόσο, το γεγονός της ύπαρξης εργαλείων (πήλινες και λίθινες μήτρες) και ακατέργαστης πρώτης ύλης που σχετίζεται με την κατασκευή κοσμημάτων αλλά και υπολειμμάτων κατεργασίας της, αποτελούν μία ένδειξη ότι αυτού του είδους τα αντικείμενα θα πρέπει να κατασκευάζονταν στα ίδια εργαστήρια με άλλα αντικείμενα, όπως για παράδειγμα τα όπλα αλλά και άλλες κατηγορίες χρηστικών αντικειμένων. Σε αυτού του είδους τους χώρους ανήκει το εργαστήριο λιθοτεχνίας ημιπολύτιμων λίθων και το εργαστήριο ελεφαντουργίας στην ακρόπολη των Μυκηνών². Ευρήματα, όμως, όπως λίθινες μήτρες που φέρουν ανάλογα σχήματα με αυτά των κοσμημάτων τα οποία θα μπορούσαν αν υποδηλώνουν την ύπαρξη εργαστηρίου, έχουν εντοπιστεί και εκτός της ακρόπολης των Μυκηνών³.

¹ Γ. Σακελλαράκης, *Το Ελεφαντόδοντο και η Κατεργασία του στα Μυκηναϊκά Χρόνια*, Αθήνα 1979, 41.

² Γ. Σακελλαράκης 1979, 16 - 30. Ε.Γ. Μυλωνάς, *Πολύχρυσοι Μυκήναι*, Αθήνα 1983, 118, If. Tournavitou, *Towards an identification of a workshop space*, στο E. French & K.A. Wardle (ed.), *Problems in Greek Prehistory*, Bristol: Bristol Classical Press 1988, 447-67. R. Laffineur, "Craftsmen and Craftsmanship in Mycenaean Greece: For a Multimedia Approach" στο R. Laffineur & W-D. Niemeier (eds.), *POLITEIA: Society and State in the Aegean Bronze Age [Aegaeum 12]* (Liège 1995) I: 189-199.

³ E. Konstantinidi, "Jewellery Revealed in the Burial Contexts of the Greek Bronze Age" *BAR IS 912*, Oxford 2001, 19-20

Με τη λέξη κόσμημα, που ετυμολογικά προέρχεται από το ρήμα κοσμάω (στολίζω), χαρακτηρίζουμε ένα σύνολο από μικρού μεγέθους, κινητά τεχνουργήματα τα οποία προορίζονται για να φοριούνται από τον άνθρωπο με διάφορους τρόπους, έτσι ώστε να κοσμούν ή ενίοτε και να προστατεύουν σημεία του σώματός του. Σε ό,τι αφορά τον τρόπο κατασκευής τους, εντάσσονται στα αντικείμενα μικροτεχνίας τα οποία λειτούργησαν εξαρχής ως διακοσμητικά στοιχεία για το ανθρώπινο σώμα είτε ως εξαρτήματα της ένδυσης, είτε ως αντικείμενα που φοριούνταν απευθείας επάνω στο σώμα. Ρόλο κοσμήματος μπορεί να έχουν σήμερα, όπως και παλαιότερα, διάφορα αντικείμενα άλλου είδους, τα οποία όμως μεταβάλλονται σε κοσμήματα λόγω της αλλότριας θέσης ή του συμβολισμού που τους αποδόθηκε μέσα από τη χρήση τους.

Η αγάπη του ανθρώπου για το κόσμημα, είτε πηγάζει από απλή αυταρέσκεια είτε από την επιθυμία για προβολή της κοινωνικής θέσης ή του αξιώματος, χάνεται στα βάθη των αιώνων. Από τους προϊστορικούς χρόνους, ο άνθρωπος επέλεξε ορισμένα υλικά μέσα από μία μεγάλη ποικιλία φυσικών αγαθών που τον περιέβαλαν, όπως μέταλλα, ημιπολύτιμοι λίθοι (σάρδιο, αμέθυστο, αχάτη, αιματίτη, ορεία κρύσταλλο), φυσικές (ελεφαντόδοντο) και τεχνητές ύλες (γυαλί, φαγεντιανή), προκειμένου να κατασκευάσει τα κοσμήματά του, που — εκτός από την καλλιτεχνική τους αξία — αποτελούν μία πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τις κοινωνίες του παρελθόντος.

Ο λόγος για τον οποίο τα κοσμήματα παρέχουν τέτοιου είδους πληροφορίες, είναι το γεγονός ότι αποτελούν αντικείμενα τα οποία συνδέονται άμεσα με το συναισθηματικό κόσμο του χρήστη τους, σε αντίθεση με άλλες κατηγορίες πολιτισμικών καταλοίπων τα οποία εξυπηρετούν αμιγώς λειτουργικές ανάγκες. Δεν θα πρέπει, λοιπόν, να υποτιμηθεί η σημασία τους, αφενός στη μελέτη της αρχαίας τέχνης και τεχνογνωσίας και αφετέρου στην κατανόηση του τρόπου λειτουργίας μίας πληθυσμιακής ομάδας. Η εξέτασή τους σε σχέση με το ανθρωπολογικό υλικό, παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την καθημερινή ζωή στα επίπεδα της κοινωνικής – οικονομικής δομής, των εμπορικών επαφών, των θρησκευτικών αντιλήψεων και των ταφικών εθίμων.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι, μέσα από τη μελέτη του αρχαίου κοσμήματος, από το αρχικό στάδιο της εύρεσης πρώτης ύλης και της κατασκευής του μέχρι τον τελικό του προορισμό, να εκθέσει στον αναγνώστη-μελετητή συμπεράσματα τόσο ως προς τη χρήση των κοσμημάτων όσο και ως προς τον κοινωνικό-οικονομικό του ρόλο στην κοινωνία της Εποχής του Χαλκού. Αυτό επιχειρείται μέσα από την εξέταση κοσμημάτων τα οποία εντοπίστηκαν σε ταφικά σύνολα. Η επιλογή αυτή γίνεται για δύο, κυρίως, λόγους: πρώτον, επειδή η πλειοψηφία των κοσμημάτων έχει ανευρεθεί ως κτέριση νεκρών και δεύτερον, επειδή, μόνο σε συνάρτηση με το ανθρωπολογικό υλικό που προκύπτει από τις ταφές αλλά και με τις άλλες κατηγορίες κτερισμάτων, είναι δυνατόν το κόσμημα να μας δώσει τις απαραίτητες πληροφορίες για την κοινωνία της εποχής που εξετάζουμε.

Η Αργολίδα (εικ. 1) είναι εκείνη η περιοχή του μυκηναϊκού κόσμου που έχει διερευνηθεί πιο διεξοδικά και έχουν αποκαλυφθεί μεγάλες ποσότητες εντυπωσιακών κοσμημάτων. Αξίζει να υπογραμμιστεί εδώ ότι τα συμπεράσματα αφορούν παραδείγματα που προέρχονται από τάφους των Μυκηνών και του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου όπου η κοσμηματοποιία άρχισε να αναπτύσσεται ίσως κάτω από τη μινωική επίδραση, τον 16^ο και 15^ο αιώνα π.Χ. Τα πιο εντυπωσιακά δείγματα (περίτεχνα και σε μεγάλες ποσότητες) προέρχονται από τον Ταφικό Κύκλο Α των Μυκηνών (1580 – 1500 π.Χ.)⁴, αλλά και από το μυκηναϊκό νεκροταφείο των Αηδονιών⁵. Σε αυτά τα παραδείγματα, τουλάχιστον στα πιο πρώιμα, είναι σαφείς οι επιρροές από την αιγυπτιακή τέχνη, αφού οι αρχαίοι αιγύπτιοι υπήρξαν πρωτοπόροι στη μεταλλοτεχνία και κατ' επέκταση στην κατασκευή κοσμημάτων με την εφεύρεση νέων τεχνικών.

Η εξέταση της κόσμησης του ανθρώπου είναι πολύ σημαντική, όμως δεν αποτελεί το μόνο θέμα το οποίο εξετάζεται στην παρούσα εργασία. Τα αρχαιολογικά και ιστορικά σύνολα στα οποία το κόσμημα μελετάται συνδυάζονται με τις πτυχές της τεχνολογίας και της παραγωγής, του ύφους και της εικονογραφίας προκειμένου να επιτευχθεί μια πλήρης ιστορική άποψη του ρόλου του κοσμήματος στον αρχαίο κόσμο. Έτσι λοιπόν, η εξέτάσή τους πραγματοποιείται σε δύο επίπεδα. Αρχικά, με την ανάλυση του ίδιου του αντικειμένου (πρώτες ύλες και τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του) και κατόπιν του αρχαιολογικού συνόλου μέσα στο οποίο εντοπίστηκε, ως άμεση πηγή πληροφοριών, καθώς τα κοσμήματα σε συνδυασμό με άλλου είδους ευρήματα όπως τα προϊόντα κεραμικής, μεταλλουργίας αλλά και τα αρχιτεκτονικά και ανθρωπολογικά κατάλοιπα, είναι σε θέση να τεκμηριωθούν και να προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, τα κοσμήματα προσεγγίζονται μέσα από τη μελέτη και άλλων πηγών της τέχνης σε μία προσπάθεια να γίνουν κατανοητοί οι καλλιτεχνικοί και κοινωνικοί παράγοντες που ενδεχομένως να οδήγησαν στη δημιουργία και τη χρήση τους (έμμεσες πηγές πληροφοριών).

Έτσι λοιπόν, οι πρώτες πληροφορίες που αποκομίζουμε για τη χρήση, κυρίως, των κοσμημάτων, προέρχονται από τη θέση στην οποία εντοπίστηκαν σε σχέση με τα ανθρωπολογικά κατάλοιπα (άμεση πηγή). Από την προοπτική άλλων μορφών τέχνης, τα κοσμήματα προσεγγίζονται μέσα από τη μελέτη των σχεδίων και της

⁴ A. Karo, *Schachtgräber von Mykenai*, Berlin 1930.

⁵ Τα Αηδόνια βρίσκονται στην περιοχή της Αργολίδας και σήμερα διοικητικά ανήκουν στο δήμο Νεμέας. Οι ανασκαφές που έγιναν στην περιοχή έφεραν στο φως θολωτούς τάφους μυκηναϊκής εποχής, αρκετοί από τους οποίους είχαν συληθεί. Τα αντικείμενα αυτά, που επιστράφηκαν είναι γνωστά και ως “Ο θησαυρός των Αηδονιών”. Κ. Δημακοπούλου (επιμ.), *Ο θησαυρός των Αηδονιών: σφραγίδες και κοσμήματα της Υστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού 1996.

εικονογραφίας που σχετίζονται με αυτά (έμμεσες πηγές). Δηλαδή, πραγματοποιείται μία έρευνα σε τύπους αντιπροσωπευτικών τεχνών (τοιχογραφίες) για την ερμηνεία σχετικά με τη χρήση και τη σημασία των κοσμημάτων. Για μία πιο εμπειριστατωμένη προσέγγιση εξετάζεται η αρχαία λογοτεχνία (ομηρικά έπη) για τις γραπτές αναφορές σε αυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

A. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΥ ΘΕΩΡΟΥΝΤΑΙ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Τα κοσμήματα αποτελούν ένα από τα πιο ελκυστικά καλλιτεχνικά επιτεύγματα της αρχαιότητας. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται κάθε είδους αντικείμενο το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τον άνθρωπο για να διακοσμήσει το σώμα του. Ανάλογα με την εποχή στην οποία ανήκαν, γινόταν και η επιλογή του υλικού που κάθε φορά ήταν διαθέσιμο για την κατασκευή τους. Έτσι λοιπόν, το σύνολο των κοσμημάτων που καλύπτουν το χρονολογικό φάσμα της ΥΕΧ, περιλαμβάνει αντικείμενα τα οποία έχουν κατασκευαστεί από μία ποικιλία υλικών που περιλαμβάνει μέταλλα, λίθους, οστά και τεχνητές ύλες ενώ μπορούν να διακριθούν σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανάλογα με τη χρήση τους, δηλαδή το σημείο του σώματος που κοσμούσαν.

A.1) Κατηγορίες κοσμημάτων

Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στην ιστορία, τις κατηγορίες και τη χρήση του κάθε τύπου κοσμήματος. Η προσπάθεια αυτή θα συνοδευτεί από εικόνες και παραδείγματα που θα προσφέρουν μία συνολική εποπτεία των τύπων των κοσμημάτων της περιόδου που εξετάζεται. Οι ενδείξεις που έχουν εντοπιστεί δεν είναι πάντα ικανοποιητικές, ειδικά για εκείνες τις θέσεις που η δημοσίευσή τους υστερεί. Η ακόλουθη ταξινόμηση βασίζεται επίσης στη θέση στην οποία τα αντικείμενα εντοπίστηκαν στους τάφους αλλά και όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από τις τοιχογραφίες, αφού η χρήση των τύπων των κοσμημάτων δεν είναι πάντα προφανής από το σχήμα τους.

Για την καλύτερη οργάνωση των αποτελεσμάτων, τα κοσμήματα διαχωρίζονται σε κατηγορίες, σύμφωνα με τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνταν ή φέρονταν. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη διάκριση προκύπτουν οι εξής κατηγορίες: α) τα κοσμήματα για το λαιμό στα οποία περιλαμβάνονται οι χάντρες, τα περίαπτα, τα περιδέρια, ορισμένες σφραγίδες και τα φυλακτά, β) τα κοσμήματα που τοποθετούνταν στο κεφάλι και περιλαμβάνουν περόνες και σφυκωτήρες για τα μαλλιά, διαδήματα και ενώτια, γ) τα κοσμήματα για τη διακόσμηση των ενδυμάτων στα οποία ανήκουν οι περόνες, οι πόρπες, τα επίρραπτα κοσμήματα, αλλά και οι ταινίες και οι ζώνες και τέλος δ) τα κοσμήματα για τα άκρα όπως περιβραχιόνια, περισφύρια, ψέλια και σφραγιστικά δαχτυλίδια.

α) Κοσμήματα για το λαιμό

Σε αυτή την κατηγορία εξετάζονται όλα εκείνα τα αντικείμενα που χρησιμοποιήθηκαν είτε ως συστατικά μέρη κοσμημάτων είτε αποτελούσαν από μόνα τους κοσμήματα. Πρόκειται δηλαδή για τα **περιδέραια** και τα **περίαπτα** που κοσμούσαν το λαιμό και αποτελούνταν από χάντρες μεμονωμένες ή με το σχηματισμό όρμων και πλακίδια. Οι χάντρες και τα περίαπτα αποτελούν τα πιο συχνά αντικείμενα που εντοπίζονται σε τάφους. Η πρώτη τους εμφάνιση τοποθετείται στη Νεολιθική Εποχή όταν οι άνθρωποι, προκειμένου να διακοσμήσουν το σώμα τους, χρησιμοποιούσαν χάντρες από υλικά όπως δόντια ζώων, οστά, όστρεα και βότσαλα. Κατά τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού, τα κοσμήματα μιμούνται στοιχεία του φυσικού και του θαλάσσιου πλούτου, ενώ αφθονούν οι χάντρες από μέταλλο όπως ο χρυσός, ο άργυρος και ο χαλκός.

Αρκετά συχνά, αυτού του είδους τα κοσμήματα, συναντώνται με την ιδιότητα του φυλακτού. Συνήθως, πρόκειται για τα περίαπτα, στα οποία προσδίδονται ειδικές ιδιότητες και φοριούνται πρωτίστως για την υποτιθέμενη ικανότητά τους να φέρουν την καλή τύχη και να προστατεύουν από κίνδυνο ή ασθένειες και αυτή η δύναμή τους απορρέει είτε από το υλικό από το οποίο αποτελούνται (λίθο, ελεφαντόδοντο, γυαλί), είτε από αυτό που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύουν (μορφή ή επιγραφή που τυχόν φέρουν)⁶. Αυτού του είδους τα αντικείμενα εντοπίζονται στην Ελλάδα αρκετά νωρίς (Νεολιθική)⁷, ενώ συνεχίζουν να βρίσκονται σε χρήση και στην Εποχή του Χαλκού. Αρκετά από αυτά που εντοπίζονται στα μυκηναϊκά σύνολα αποτελούν ξένες επιρροές που σε μεγάλο ποσοστό εισάγονται από την Αίγυπτο, την Εγγύς Ανατολή και την Κύπρο και φέρουν ονόματα και μορφές θεών⁸.

Ένα αντικείμενο αυτής της κατηγορίας με αιγυπτιακή προέλευση, αποτελεί ο σκαραβαίος ο οποίος συμβολίζει την αναγέννηση στην αρχαία Αίγυπτο⁹. Οι σκαραβαίοι συνήθως κατασκευάζονταν από στεατίτη, φαγεντιανή ή από ημιπολύτιμους λίθους αλλά σπάνια συναντώνται σε μέταλλο όπως χρυσό, άργυρο ή χαλκό. Τα αντικείμενα αυτά εντοπίζονται στον αιγαιακό χώρο για πρώτη φορά στην Κρήτη στη διάρκεια της ΠΜ και της ΜΜ περιόδου¹⁰. Στη βάση φέρουν εμφανή εγχάρακτα σύμβολα τα οποία αποτυπώνουν ευχές ή βασιλικά ονόματα. Συνήθως

⁶ W.M. Finders, *Amulets*, Λονδίνο, 1914, 1.

⁷ Ν. Κυπαρίσση – Αποστολικά, *Τα Προϊστορικά κοσμήματα της Θεσσαλίας*, Αθήνα 2001.

⁸ Για τον κατάλογο αυτών των αντικειμένων βλ. E. Cline, “Sailing the Wine-Dark Sea. International Trade and the Late Bronze Age Aegean” *BAR IS 591* (1994), 91 – 3.

⁹ E.M. Konstantinidi, *Jewellery in its Context. The Bronze Age in N.W. Greece*, (MPhil. thesis), University of Birmingham, 1993, 46.

¹⁰ E. & Γ. Σακελλαράκης, *Αρχάνες*, Αθήνα 1991.

τοποθετούνταν στην περιοχή του στήθους στις μούμιες, στη θέση της καρδιάς, αλλά μπορούσαν να φέρουν και οπή ανάρτησης και να χρησιμοποιούνται σαν περιάπτα.

Στην περίοδο των λακκοειδών τάφων, οι **χάντρες** που αποτελούσαν συνεκτικά μέρη περιδεραίων αποκαλύπτονται με μεγαλύτερη συχνότητα σε γυναικείες ταφές. Αρκετές από αυτές κατασκευάζονταν από υλικά τα οποία εντοπίζονται εκτός του αιγαιακού χώρου, όπως ο αμέθυστος και ο σάρδιος. Είναι ακόμη πολύ πιθανό να εισάγονταν στην τελική τους μορφή και όχι ως πρώτη ύλη. Την ίδια εποχή εντοπίζονται και τα περίτμητα ανάγλυφα αντικείμενα από χρυσό με οπές ανάρτησης που πιθανότατα να αποτελούσαν τμήματα από περιδέραια ή περιάπτα και για τα οποία γίνεται περαιτέρω αναφορά στη συνέχεια. Προς το τέλος της ΥΕ περιόδου, οι χάντρες από γυαλί – είτε απλό χωρίς διακόσμηση είτε με ανάγλυφη διακόσμηση – αποτελούν τυπικό μυκηναϊκό κόσμημα.

Οι χάντρες είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες στο μυκηναϊκό κόσμο και εντοπίζονται σε μεγάλη ποικιλία. Κατασκευάζονται από χρυσό, λίθο και γυαλί και εμφανίζουν μία μεγάλη ποικιλία χρωμάτων¹¹. Τις χάντρες μπορούμε να διακρίνουμε τρεις βασικές κατηγορίες:

ι) Απλές χάντρες: εντοπίζονται είτε σε γεωμετρικά σχήματα (σφαιρικό, κωνικό, τριγωνικό κ.ά.) ή σε φυτικά μοτίβα. Απλής μορφής χάντρες εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στη Νεολιθική περίοδο και συνέχισαν να χρησιμοποιούνται έως και την Εποχή του Χαλκού. Οι τέσσερις πιο συνηθισμένοι τύποι είναι οι εξής:

– *Σφαιρικές / πεπλατυσμένες σφαιρικές:* αυτή η κατηγορία αποτελεί το πιο συχνό σχήμα που εντοπίζεται, ειδικότερα στα μυκηναϊκά ταφικά σύνολα και αποτελούνται από χρυσό αλλά και άλλα μέταλλα. Εντοπίζεται για πρώτη φορά στην ΠΕ περίοδο και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται σε όλη την Εποχή του Χαλκού. Από το 15^ο αιώνα π.Χ. και εξής, φαίνεται να είναι πιο δημοφιλής μία μορφή χάντρας με διακόσμηση κοκίδωσης (Κεφάλαιο 1 Β.3), δείγμα της οποίας εντοπίζεται στο θησαυρό της ακρόπολης των Μυκηνών αλλά και στο μυκηναϊκό νεκροταφείο των Αηδονιών (εικ. 27).

– *Σφαιρικές:* κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της ΥΕ περιόδου αυτό το είδος χάντρας αφθονεί στην ηπειρωτική Ελλάδα. Παραδείγματα αυτού του τύπου προέρχονται κυρίως από τον Ταφικό Κύκλο Α των Μυκηνών και το θολωτό τάφο στο Βαφείο (ΥΕ ΙΙΑ) (εικ. 28).

– *Κυλινδρικές:* δείγματα αυτού του τύπου χάντρας από χρυσό, προέρχονται από τον Ταφικό Κύκλο Α (ΥΕ) αλλά και από άλλους τάφους των Μυκηνών.

¹¹ A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, ii, pt.2 I London 1921-35, 427 fig. 248, pt.iv, 286, fig. 200.

– *Αμυγδαλόσχημες*: ορισμένα από τα πρώιμα παραδείγματα αυτού του τύπου προέρχονται από την Κρήτη και χρονολογούνται στην ΠΜ ΙΙ-ΙΙΙ. Στην ΥΕ ΙΙΒ-ΙΙΙΑ, εντοπίζονται στις Μυκήνες (Ταφικός Κύκλος Β) με πεπλατυσμένες άκρες σε μία ποικιλία υλικών όπως ο χρυσός, ο σάρδιος και η ορεία κρύσταλλος.

ii) Κοίλες-κυρτεπίπεδες χάντρες: πρόκειται για μία ειδική κατηγορία κοσμημάτων της μυκηναϊκής περιόδου που έκαναν την πρώτη τους εμφάνιση κατά τη διάρκεια της εμφάνισης των λακκοειδών τάφων. Οι ανάγλυφες κοίλες¹² χάντρες συχνά αναπαριστούν μοτίβα από το θαλάσσιο και το φυτικό πλούτο (εικ. 21, 22, 23β). Εντοπίζονται περισσότερο σε ταφές στην περιοχή της Μεσσηνίας ενώ καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από την ΥΕ ΙΙΑ έως την ΥΕ ΙΙΙΓ. Ένας πλήρης κατάλογος των σχημάτων των ανάγλυφων χαντρών που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελλάδα στην διάρκεια της Εποχής του Χαλκού είχε δημιουργηθεί από τον Higgins και σύμφωνα με αυτό τον κατάλογο, διακρίνονται στους εξής τύπους: της ροζέτας, του κιονόκρανου, του αργοναύτη, του κρίνου και του κισσού¹³.

iii) Χάντρες από σύρμα: συνθέτουν μία ειδική κατηγορία που αποτελείται από σπειροειδή ελάσματα για την κατασκευή των οποίων απαιτείται ειδική τεχνική. Ο συγκεκριμένος τύπος χάντρας χρησιμοποιήθηκε στη διάρκεια της ΥΕ περιόδου ενώ παραδείγματα προέρχονται από τον Ταφικό Κύκλο Α (λακκοειδής τάφος ΙΙΙ) και από τον Ταφικό Κύκλο Β (Τάφος Ο) των Μυκηνών. Πιθανότατα να αποτελούν τμήμα ενός μεγαλύτερου συνόλου για το οποίο έχουν διατυπωθεί απόψεις ότι ίσως φέρει επιρροές από τη Συρία ή τη Μεσοποταμία¹⁴.

Από τα ευρήματα μεμονωμένων χαντρών, μπορεί εύκολα να γίνει διακριτό εάν πρόκειται για τμήματα που ανήκαν σε περιδέραια ή άλλου είδους κοσμήματα που απαρτίζονται από χάντρες, εάν βέβαια δεν παρατηρείται διατάραξη στα ευρήματα. Τα περιδέραια μπορούν να διακριθούν είτε από τη θέση στην οποία εντοπίστηκαν σε σχέση με τα ανθρώπινα κατάλοιπα είτε από τον αριθμό και τη διάταξη των χαντρών (π.χ. χάντρες με τέτοια διάταξη ώστε αυτές που βρίσκονται στις άκρες να έχουν μικρότερη διατομή από αυτές που βρίσκονται στο κέντρο της διάταξης)¹⁵. Ενδείξεις για τη χρήση περιδέραιων αντλούνται και από τις τοιχογραφίες της μυκηναϊκής περιόδου. Μία από αυτές εντοπίστηκε στο θρησκευτικό κέντρο των Μυκηνών και

¹² R.A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, London 1980², 75.

¹³ R.A. Higgins, 77.

¹⁴ R.A. Higgins, 69, 81.

¹⁵ E. Goring, *A Survey of Late Bronze Age Jewellery*, University of Birmingham 1977, 86.

απεικονίζει μία γυναικεία μορφή τη «Μυκηναία»¹⁶ (εικ. 2), η οποία φορά περιδέραιο. Σε τοιχογραφία στο βόρειο τοίχο της Ξεστής 3, στο Ακρωτήριο της Θήρας, η Πότνια Θηρών φέρει δύο περιδέραια, το ένα από τα οποία με χάντρες στο σχήμα νήσας (εικ. 3)¹⁷.

Οι χάντρες, είτε ως μεμονωμένα αντικείμενα, είτε ως συνεκτικά μέρη περιδεραίων, αρκετά συχνά δεν εξυπηρετούσαν μόνο διακοσμητικούς σκοπούς αλλά πολλές φορές αποκτούσαν αποτροπαϊκό ρόλο – λειτουργούσαν ως φυλαχτά τα οποία προστάτευαν το χρήστη τους. Πιθανότατα, λόγω του υλικού, του σχήματος ή της εγγάρακτης συμβολικής παράστασης που μπορεί να έφεραν, να τους προσδίδονταν οι ανάλογες ιδιότητες. Ένα υλικό το οποίο έχει συνδεθεί με αυτού του είδους τα αντικείμενα είναι το κεχριμπάρι¹⁸, το οποίο, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, έχει εντοπιστεί σε μυκηναϊκά κοσμήματα¹⁹.

β) Κοσμήματα για τα μαλλιά ή το κεφάλι

Αυτή η κατηγορία κοσμημάτων αποτελείται από αντικείμενα τα οποία χρησιμοποιούνται για τη διακόσμηση των μαλλιών ή του κεφαλιού. Σε αυτή την ομάδα ανήκουν οι περόνες, οι σφικωτήρες, τα διαδήματα και τα ενώτια.

Τα **διαδήματα / ταινίες**, που εντοπίζονται σε διάφορους τύπους²⁰, κάνουν την εμφάνισή τους στον αιγαιακό χώρο την ΠΕ περίοδο ενώ η χρήση τους γινόταν και από τα δύο φύλα²¹. Οι καταβολές του είδους πρέπει να προέρχονται από την περιοχή της Μεσοποταμίας. Ένα ανάλογο αντικείμενο εντοπίστηκε σε τάφο του 1900-1500 π.Χ στην Assur²². Τα διαδήματα φαίνεται να αποτελούσαν μία ιδιαίτερη κατηγορία κοσμημάτων με σκοπό την ανάδειξη της κοινωνικής ή θρησκευτικής πτυχής και της ιδιότητας του ιδιοκτήτη τους (Κεφάλαιο 3).

¹⁶ Σ. Ιακωβίδης, “Μυκηναϊκή Τέχνη” στο Γ. Χριστόπουλος (εκδ.), *Ελληνική Τέχνη, Η Αυγή της Ελληνικής Τέχνης*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1994, 235, εικ 9.

¹⁷ Χ. Ντούμας, *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, Αθήνα : Ίδρυμα Θήρας 1992.

¹⁸ <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=65956>.

¹⁹ A. Harding & H. Hughes – Brock, “Amber in the Mycenaean World”, *BSA* 69 (1974), 145 – 72, G.C. Williamson, *The Book of Amber*, London 1932.

²⁰ A. Evans 1921-35, pl. 14., E.M. Konstantinidi, “Jewellery Revealed in the Burial Contexts of the Greek Bronze Age” *BAR IS* 912 (2001), 24-5.

²¹ βλ. Κεφάλαιο 3: Κοινωνία.

²² A. Haller, *Die Gräber und Gräfte von Assur*, Berlin 1954, pl. 10a.

Εντοπίζονται στους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών το 16^ο αιώνα π.Χ. και η πιο κοινή ποικιλία αντιπροσωπεύεται στους Τάφους I, II και IV του Ταφικού Κύκλου Α και στους Τάφους Λ και Χ του Ταφικού Κύκλου Β των Μυκηνών²³. Σε πρώιμο τύπο διαδήματος ανήκουν οι ευρείες απλές ή διάστικτες με ανάγλυφες στιγμές ταινίες από άργυρο ή χρυσό²⁴. Οι περισσότερες από αυτές φέρουν οπές στα άκρα τους προκειμένου να στερεώνονται στα μαλλιά με περόνες ή νήματα. Ένας τύπος διαδήματος με προσαρτημένα φύλλα χρυσού, εν είδει σταυρού, προέρχεται από τις Μυκήνες και εντοπίστηκε γύρω από γυναικεία κρανία ενώ επάνω από αυτό ήταν προσαρτημένα τα φύλλα από χρυσό (Ταφικός Κύκλος Β: Τάφοι Ε, Ξ, Υ) (εικ. 4)²⁵. Από τους Ταφικούς Κύκλους των Μυκηνών προέρχονται αρκετές τέτοιες ταινίες με ή χωρίς προσαρτημένα φύλλα, από τα οποία μόλις ελάχιστα εντοπίστηκαν στην αρχική τους θέση και για το λόγο αυτό είναι πιθανό αρκετά από αυτά να συγχέονται με κοσμήματα για την ένδυση της ΥΕ περιόδου. Σε ό,τι αφορά το συγκεκριμένο τύπο κοσμήματος, μπορούμε να παρατηρήσουμε μία κυπριακή επιρροή, αφού διαδήματα του ίδιου τύπου από χρυσό συνέχιζαν να βρίσκονται σε χρήση μόνο στην περιοχή της Κύπρου στην ΥΕ ΙΙΙ²⁶, ενώ είναι πολύ πιθανό να πραγματοποιείται εισαγωγή αυτών των αντικειμένων στον αιγαιακό χώρο.

Ένας άλλος τύπος διαδήματος αποτελείται από λεπτότερα φύλλα μετάλλων. Τα περισσότερα παραδείγματα εντοπίζονται στην περίοδο των λακκοειδών τάφων και εξής. Το βασικό σχήμα είναι το ατρακτοειδές και στις άκρες δημιουργούνται μικρές θηλιές (εικ. 5). Είναι προφανές ότι αυτό το είδος διαδήματος προσδενόταν στο κεφάλι με σύρματα ή νήματα. Τυπικά παραδείγματα αυτού του τύπου κοσμήματος προέρχονται από το Ταφικό Κύκλο Β (Τάφοι Γ, Ο) και Ταφικό Κύκλο Α (Τάφοι I και IV)²⁷. Πρόκειται για ένα είδος κοσμήματος που παρατηρείται περισσότερο σε ανδρικές ταφές²⁸, χωρίς όμως να απουσιάζει και από τις ταφές γυναικών²⁹. Είναι ξεκάθαρο ότι ανήκαν σε άτομα υψηλής κοινωνικής τάξης και η αξία τους προφανώς ποικίλει ανάλογα με το υλικό και το βαθμό κατεργασία τους.

²³ Ε.Γ. Μυλωνάς, *Ο Ταφικός Κύκλος Β' των Μυκηνών*, Αθήνα 1973.

²⁴ R. Higgins 1980², 54, Μυλωνάς Ε.Γ. 1973, 184 πίν. 159α (Ξ-408), 201 πίν. 180β2, γ (Ο-432), 233 πίν. 207γ (Υ-439).

²⁵ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 178, 188, 233.

²⁶ R. Higgins 1980², 74.

²⁷ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 178, 188, 228, 233.

²⁸ Για τις ταινίες κεφαλής που σχετίζονται με ανδρικές ταφές, βλ. S. Dietz, *Asine II, part 2: Results of the Excavations East of Acropolis 1970-1974: The Middle Helladic Cemetery. The Middle Helladic and Early Mycenaean Deposits*, Stockholm 1980, 30, εικ. 20-21, 78.

²⁹ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 178, (Ξ-404), 188 (Ο-410-11), 228, 233 (Υ-439), O.T.P.K. Dickinson, "Cist Graves and Chamber Tombs", *BSA* 78 (1983), 74-75.

Ένας άλλος ακόμη τύπος διαδήματος που χρονολογείται στην ΥΕ περίοδο, αποτελείται από χάντρες διαφόρων υλικών ή γυάλινα πλακίδια σε διάφορα φυτικά μοτίβα (ανθέμια, φύλλα κισσού) τα οποία παρατίθενται σε σειρές όπως στα παραδείγματα των Τάφων Ξ και Υ από τον Ταφικό Κύκλο Β των Μυκηνών. Πρόκειται για τις ταφές δύο νεαρών κοριτσιών στις οποίες εντοπίστηκαν χάντρες από σάρδιο και ορεία κρύσταλλο οι οποίες είχαν τοποθετηθεί στο μέτωπο³⁰. Τα διαδήματα αυτού του τύπου θα μπορούσαν να έχουν προσαρμοστεί επάνω σε ένα ύφασμα ή να έχουν δεθεί επάνω στο κεφάλι σαν σειρά από χάντρες.

Οι **περόνες** για τα μαλλιά εμφανίζονται στην ΠΕΧ και συνεχίζουν να βρίσκονται σε χρήση έως το τέλος της ΥΜ/ΥΕ και συνήθως εντοπίζονται κοντά στο κεφάλι, το λαιμό και τους ώμους. Χρησιμοποιούνταν είτε για τη στερέωση κάποιου ενδύματος του κεφαλιού στους ώμους είτε για την κόμμωση των γυναικών³¹, όπως φαίνεται και στις τοιχογραφίες (εικ. 3, 6) αλλά και από το γεγονός ότι εντοπίζονται σε γυναικείες ταφές. Τις περισσότερες φορές είναι δύσκολος ο διαχωρισμός ανάμεσα στις περόνες για τα μαλλιά και σε αυτές για τη στερέωση των ενδυμάτων, εντούτοις είναι αρκετά απίθανο οι περόνες οι οποίες αποτελούνταν από εύθραυστο υλικό όπως το οστό και το ελεφαντόδοντο να χρησιμοποιούνταν για τη συγκράτηση ενδυμάτων³². Με βάση αυτήν την υπόθεση, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τα υλικά που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή περονών για τα μαλλιά: οστό, ελεφαντόδοντο³³, γυαλί και άργυρος –ενώ ο χρυσός θα πρέπει να χρησιμοποιούνταν για εξαιρετικές περιπτώσεις. Οι περισσότερες από τις πρώιμες περόνες είναι κυκλικής διατομής, ενώ αρκετές από αυτές φέρουν κεφάλι με διακόσμηση από ορεία κρύσταλλο³⁴. Τέτοιου είδους περόνες εντοπίζονται κυρίως στις Μυκήνες και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΑ-Β³⁵.

Ενδείξεις για τον τρόπο με τον οποίο τοποθετούνταν οι περόνες στο κεφάλι, προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις τοιχογραφίες της Θήρας (Ξεστή 3, Δωμάτιο 3)³⁶ οι οποίες απεικονίζουν ένα νεαρό κορίτσι το οποίο φέρει επάνω από το μέτωπό του ένα είδος ανθεμίου, ενώ τα μαλλιά της πέφτουν στην πλάτη, μία χρυσή περόνη η οποία αποδίδεται με κίτρινο χρώμα και καταλήγει σε ανθέμιο ίριδας, φαίνεται στην περιοχή του αυχένα του κοριτσιού, αλλά πιθανότατα να μην βρίσκεται στην

³⁰ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, πίν. 209α (Υ-469).

³¹ Ο.Τ.Ρ.Κ. Dickinson 1983, 73-74.

³² *Αυτόθι*.

³³ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 157, πίν. 136β (Μ-517–19).

³⁴ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 30, πίν. 20α (Α-259), 203, πίν. 182 (Ο-312–14), 234, πίν. 208γ (Υ-320).

³⁵ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 202 – 3.

³⁶ Χρ. Τελεβάντου, “Κοσμήματα από την Προϊστορική Θήρα”, *ΑΕ* 1984, 25.

κατάλληλη θέση λόγω της κακής αποκατάστασης της τοιχογραφίας (εικ. 6). Οι περόνες, όπως εύκολα μπορούμε να παρατηρήσουμε, φέρονταν έτσι ώστε μόνο η κορυφή τους να διακρίνεται και για αυτό το λόγο οι περισσότερες από αυτές που έχουν εντοπιστεί φέρουν διακοσμημένες κορυφές.

Μία άλλη κατηγορία κοσμήματος για το κεφάλι, αποτελούν οι **σφηκωτήρες**. Πρόκειται για ελικοειδή αντικείμενα που κατασκευάζονταν από σύρμα και ήταν ευρέως διαδεδομένα σαν κοσμήματα για τα μαλλιά στη δυτική Ασία³⁷. Τέτοιου είδους αντικείμενα έχουν εντοπιστεί σε τάφους του αιγαιακού χώρου και σε σχετικά μεγάλες ποσότητες αν και δεν είναι πάντα δυνατό να γνωρίζουμε εάν τμήματα κρίκων που εντοπίζονται ανήκουν πάντα σε αυτόν τον τύπο κοσμημάτων ή σε άλλο (π.χ. ενώτια). Τα παραδείγματα από το συγκεκριμένο τύπο κοσμήματος που εντοπίζονται στον αιγαιακό χώρο αποτελούνται από σπείρες λεπτού σύρματος κυκλικής διατομής. Για τους σφηκωτήρες δεν υπάρχουν εικονογραφικές μαρτυρίες, ωστόσο από τα ευρήματα ταφικών συνόλων προκύπτει ότι αυτού του είδους τα κοσμήματα φέρονταν και από τα δύο φύλα.

Τα **ενώτια** αποτελούν ένα είδος κοσμήματος το οποίο πιθανότατα να εισήχθη από τη Μικρά Ασία³⁸. Εμφανίζονται την ΠΕ περίοδο στους Τάφους 7 και 20 στις Ζυγουριές³⁹ και χρησιμοποιούνταν είτε σε ζεύγη είτε μεμονωμένα, ενώ είναι πολύ πιθανό να χρησιμοποιούνταν κυρίως από γυναίκες, αφού στην πλειοψηφία τους εντοπίζονται σε γυναικείες ταφές, εντούτοις όμως ενώτια έχουν βρεθεί και σε ανδρικές ταφές (Ασίνη)⁴⁰. Από το σύνολο των ευρημάτων μπορούμε να παρατηρήσουμε μία μεγάλη ποικιλία διαφορετικών σχημάτων και τύπων αυτού του κοσμήματος. Ένας πρώιμος τύπος αποτελείται από κρίκους και εντοπίζεται στους Ταφικούς Κύκλους των Μυκηνών (τάφος ΙΙΙ και τάφος Ο)⁴¹. Πρόκειται για ενώτια σε σχήμα θηλιάς από σύρμα τριγωνικής διατομής ενώ στη διάρκεια της ΥΕ περιόδου αυτός ο τύπος κοσμήματος φαίνεται να είναι σπάνιος στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ένας άλλος τύπος ενωτίων αποτελείται από κρίκους με διασταυρούμενες απολήξεις. Επίσης, εντοπίζονται και ενώτια τα οποία συγκεντρώνουν περισσότερες από μία

³⁷ C.L. Wooley, *Ur Excavations II*, London & Philadelphia 1939, pl. 144, 154, H. Schmidt, *Schliemann Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin 1902, 6014-15.

³⁸ H. Schmidt, *Schliemann Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin 1902, 245, ap. 6126.

³⁹ R. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, London 1980², 50-1.

⁴⁰ Για τα ενώτια που σχετίζονται με ανδρικές ταφές: S. Dietz, *Asine II, part 2: Results of the Excavations East of the Acropolis 1970-1974: The Middle Helladic Cemetery. The Middle Helladic and Early Mycenaean Deposits*, Stockholm 1980, 78.

Για τα περιδέραια: I. Kilian-Dirlmeier, "Jewellery in Mycenaean and Minoan 'Warrior Graves'", στο E.B. French & K.A. Wardle (eds.), *Problems in Greek Prehistory*, Bristol 1988, 164.

⁴¹ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 200, πίν. 180α (Ο-428-9).

τεχνικές, όπως το ζεύγος χρυσών ενωτίων το οποίο εντοπίστηκε και αυτό στα Δενδρά (εικ. 7) και ανήκει στην ΥΕ περίοδο. Εικονογραφικές ενδείξεις για τη χρήση αυτών των κοσμημάτων προέρχονται από τις θηραϊκές τοιχογραφίες⁴².

γ) Κοσμήματα ενδυμασίας

Αυτή η κατηγορία αποτελεί ίσως τη μεγαλύτερη ομάδα κοσμημάτων αφού περιλαμβάνει αντικείμενα τα οποία ράβονταν επάνω στο ένδυμα για να το διακοσμήσουν αλλά και αντικείμενα που χρησιμοποιούνται για να συγκρατήσουν το ένδυμα επάνω στο σώμα. Σε αυτή την ομάδα ανήκουν περίτμητα ανάγλυφα ελάσματα, δισκάρια, ρόδακες, διάφορες ταινίες, ζώνες, περόνες και πόρπες. Τα κοσμήματα ενδυμασίας μπορούν σχετικά εύκολα να διακριθούν σε ανδρικά και γυναικεία δεδομένου ότι υπάρχουν επαρκή στοιχεία από τα ταφικά σύνολα της χρονικής περιόδου που εξετάζεται (Κεφάλαιο 3). Επίσης, ορισμένα από τα κοσμήματα αυτής της κατηγορίας μπορούν να ερμηνευθούν και ως διακοσμητικά στοιχεία για τα νεκρικά ενδύματα ή τα σάβανα⁴³.

Τα **περίτμητα ελάσματα** κατασκευάζονταν σχεδόν αποκλειστικά από λεπτό φύλλο χρυσού και μόνο ελάχιστα αποτελούνται από γυαλί και ελεφαντόδοντο, ενώ παράλληλα φέρουν δύο οπές ανάρτησης στις δύο αντιστοίχως πλευρές τους. Η διακόσμησή τους αποτελείται από διάφορα έκτυπα ανάγλυφα μοτίβα: οκτάποδες, ρόδακες, πεταλούδες, σπείρες, γεωμετρικά μοτίβα, είναι μερικά από τα πιο συνήθη που ανήκουν στο κρητομυκηναϊκό δειγματολόγιο. Η κατηγορία αυτών των ένθετων ή επίρραπτων κοσμημάτων, σε συνδυασμό με τα εικονογραφικά δεδομένα, μας επιτρέπει να αναπαραστήσουμε έως ένα βαθμό την εξωτερική εμφάνιση των ανθρώπων της εποχής. Τα περίτμητα ανάγλυφα από χρυσό σχετίζονται άμεσα με το συρμό της εποχής, αφού προορίζονται για τη διακόσμηση του ενδύματος⁴⁴. Κοσμήματα αυτού του τύπου έχουν ανευρεθεί σε πολλές ταφές από το τέλος της ΜΕ περιόδου και εξής, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη γυναικεία ταφή στο λακκοειδή τάφο III των Μυκηνών, η οποία ήταν στην κυριολεξία καλυμμένη με χρυσά επίρραπτα κοσμήματα (εικ. 8)⁴⁵.

⁴² X. Ντούμας 1992.

⁴³ O.T.P.K. Dickinson 1983, 50, 72, 75, G.C. Nordquist, "Middle Helladic Burial Rites: Some Speculations", στο R. Hägg & G.C Nordquist (eds), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*, Stockholm 1990, 39.

⁴⁴ K.A. Wardle, "Does Reconstruction Help?" στο K.A. Wardle (ed.), *Problems in Greek Prehistory*, Bristol: Bristol Classical Press 1988, : 469-476.

⁴⁵ G. Karo, *Schachtgräber von Mykenai*, Berlin 1930, 50 – 1, Pl. 21, 26.

Σε τοιχογραφία από το ανάκτορο της Κνωσού, οι «Γαλάζιες Κυρίες» (εικ. 9) φέρουν στα άκρα του ενδύματός τους διακόσμηση από φυτικά μοτίβα, τα οποία εκτός από την ύφανση, μπορεί να παριστάνουν και επίρραπτα κοσμήματα από χρυσό, ενός τύπου γνωστού από ανασκαφικά σύνολα⁴⁶. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις τοιχογραφίες απεικονίζονται γυναίκες της αριστοκρατίας σε δημόσια θεάματα, ή σε σκηνές οι οποίες έχουν ερμηνευθεί ως τελετουργικές. Το καθημερινό ένδυμα ωστόσο, θα πρέπει να ήταν διαφορετικό ώστε να ανταποκρίνεται στις πρακτικές ανάγκες. Από την άλλη πλευρά, στην ανδρική ενδυμασία, τα κοσμήματα που χρησιμοποιούσαν ήταν σε αρκετές περιπτώσεις διαφορετικά και κατασκευάζονταν σε μεγάλο βαθμό από χαλκό, ίσως επειδή αυτό ήταν και το κύριο υλικό κατασκευής οπλισμού.

Τα **δισκάρια** με ανάγλυφα διακοσμητικά θέματα (εικ. 34), εμφανίζονται στη διάρκεια της ΜΜ/ΜΕ περιόδου και θυμίζουν σε μεγάλο βαθμό τις σημερινές πόρπες – καρφίτσες. Αυτού του είδους τα κοσμήματα κατασκευάζονταν σχεδόν αποκλειστικά από χρυσό σε μία μεγάλη ποικιλία σχεδίων, ενώ για την απόδοση των διακοσμητικών θεμάτων συχνά χρησιμοποιούνται τεχνικές όπως η ένθεση και η κοκκίδωση, για τις οποίες γίνεται λόγος στη συνέχεια (Κεφάλαιο 1 Β.3). Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν και οι **ρόδακες** οι οποίοι απαντούν μονοί ή διπλοί, σε χρυσό και υαλόμαζα κυρίως, με τον αριθμό των φύλλων τους να ποικίλλει από 6-12. Πολλοί ρόδακες καλύπτονταν από φύλλο χρυσού στο ίδιο σχήμα, σε μία πιο οικονομική απομίμηση του συμπαγούς χρυσού κοσμήματος. Στην πλειοψηφία τους φέρουν ένα ζεύγος οπών, μία οπή σε κάθε άκρο, γεγονός το οποίο ενισχύει την άποψη του Wace σχετικά με τη χρήση τους, σύμφωνα με την οποία χρησιμοποιούνταν για τη διακόσμηση των γυναικείων ενδυμάτων⁴⁷. Τα δισκάρια, σύμφωνα με τα ευρήματα, χρησιμοποιούνταν από γυναίκες (βλ. Κεφάλαιο 3). Ο εν λόγω τύπος κοσμήματος γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής στην αρχή της ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙ περιόδου και ειδικότερα στην Αργολίδα (Μυκήνες, λακκοειδείς τάφοι ΙΙΙ και V)⁴⁸.

Μία ακόμη κατηγορία κοσμήματος ενδυμασίας είναι οι **ταινίες** και οι **ζώνες** οι οποίες εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία του ανθρώπινου σκελετού και χρησιμοποιούνταν, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, και από τα δύο φύλα στην ΥΕ περίοδο. Αυτού του είδους τα κοσμήματα εμφανίζονται σε διάφορα μέρη του σώματος, γεγονός που αποδεικνύει ότι ήταν αντικείμενα επίρραπτα σε σημεία του ενδύματος κοντά στα χέρια, το στήθος, γύρω από τη μέση και τα γόνατα⁴⁹. Οι περισσότερες από αυτές είναι μεταλλικές και αποτελούνται από χρυσό, άργυρο ή χαλκό με ή χωρίς ανάγλυφη διακόσμηση. Τέτοιες ταινίες εντοπίζονται και σε άλλα

⁴⁶ Konstantinidi 1995:25-28.

⁴⁷ Ε. Κωνσταντινίδη (1995), “Ενθετα κοσμήματα ενδυμασίας της Εποχής του Χαλκού”, *Αρχαιολογία* 12 (1995), 25 – 8, Α.Ι.Β. Wace *et al.*, “Excavations at Mycenae I” *Archaeologia* 82, Oxford 1932, 195.

⁴⁸ G. Karo 1930, 44-6.

⁴⁹ Ε. Κωνσταντινίδη (1995), 25 – 8, Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 329.

υλικά εκτός από μέταλλο, όπως γυαλί, οστό και ελεφαντόδοντο ενώ η διατομή τους είναι τριγωνική ή ωοειδής και με αιχμηρές απολήξεις. Παραδείγματα τέτοιων κοσμημάτων από χρυσό, προέρχονται από τον Ταφικό Κύκλο Β των Μυκηνών (Τάφος Ν)⁵⁰, ενώ στην πλειοψηφία τους εντοπίζονται σε ανδρικές ταφές.

Πληροφορίες για το ένδυμα και κατ' επέκταση για τα κοσμήματα της ενδυμασίας αντλούνται από τις τοιχογραφίες των Μυκηνών, της Κνωσού και της Θήρας, νωπογραφίες σε σαρκοφάγους, εγχάρακτες παραστάσεις σε σφραγιδολίθους, αν και στις περισσότερες περιπτώσεις δε διακρίνονται λεπτομέρειες λόγω της μικρής κλίμακας των παραστάσεων. Με τα μέχρι στιγμής δεδομένα όμως, μόνο υποθετική αναπαράσταση των ένθετων κοσμημάτων είναι δυνατή. Στην εικ. 10 απεικονίζεται η σχεδιαστική αναπαράσταση της ανδρικής, της γυναικείας μινωικής και της γυναικείας μυκηναϊκής ενδυμασία. Τα κοσμήματα βασίζονται σε δείγματα που προέρχονται από τα ταφικά σύνολα του Μόχλου και των Μυκηνών και η προτεινόμενη θέση στην οποία ανευρέθηκαν σε σχέση με το σκελετό⁵¹.

Ένα ακόμη είδος ταινίας αποτελεί αυτή για το γόνατο από χρυσό (εικ. 11) η οποία εντοπίζεται και πάλι στους Ταφικούς Κύκλους των Μυκηνών (Τάφοι Α, Γ, Ι) , αποδίδεται σε σχήμα Υ⁵². Από το Schliemann δόθηκε στο αντικείμενο αυτό η ονομασία «επιγονάτια ταινία» εξαιτίας της θέσης στην οποία εντοπίστηκε το πρώτο τέτοιο εύρημα, δηλαδή στο γόνατο του νεκρού⁵³. Σύμφωνα με το Μυλωνά, τα αντικείμενα αυτά χρησιμοποιούνταν για τη διακόσμηση του ενδύματος στην περιοχή των χεριών τα οποία στερεώνονταν είτε από μία ζώνη είτε από τη διακόσμηση της ασπίδας⁵⁴.

Οι **περόνες** στήριζαν το ένδυμα στους ώμους, όπως δείχνει η θέση στην οποία αποκαλύφθηκαν στα ταφικά σύνολα, ενώ αρκετά συχνά συγχέονται με τις περόνες για τη διακόσμηση του κεφαλιού⁵⁵. Η ιστορία των περονών ανάγεται στον κυκλαδικό πολιτισμό, όπου απαντούν παραδείγματα κυρίως από ασήμι, αντίθετα οι περόνες της ηπειρωτικής Ελλάδας κατασκευάζονται κυρίως από χαλκό, αν και υπάρχουν και εδώ πολλά δείγματα από ασήμι και ελεφαντόδοντο, ενώ συχνά συναντάται συνδυασμός

⁵⁰ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 42, πίν. 28β1 (Β-356), 173-174, πίν. 153α, (Ν-390), 38, 161.

⁵¹ Ε. Κωνσταντινίδη (1995), 25 – 8.

⁵² Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 329 – 31.

⁵³ Η. Schliemann, *Mycenae. A Narrative of Researches and Discoveries at Mycenae and Tiryns*, London 1878, 265 – 66, 293.

⁵⁴ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 329 – 31.

⁵⁵ Ο.Τ.Ρ.Κ. Dickinson 1983, 73-74.

μεταλλικού στελέχους με κεφαλή από διαφορετικό (μαλακό) υλικό, όπως υαλόμαζα ή ορεία κρύσταλλο⁵⁶, ακόμη και φύλλα χρυσού⁵⁷.

Η χρήση τους παρατηρείται σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού. Σε αρκετές περιπτώσεις εντοπίζονται κατά ζεύγη ενώ οι ενδείξεις από τις ανασκαφές δείχνουν ότι οι περόνες χρησιμοποιούνταν, κυρίως, από γυναίκες⁵⁸. Οι χάλκινες περόνες, ειδικά κατά τη διάρκεια της ΥΕ ΙΙΙΓ, ξεπερνούν ως προς την ποσότητα τις περόνες από άλλο υλικό και το μέγεθός τους ποικίλλει από 18.4 έως 37,8cm⁵⁹. Πρόκειται για περόνες από σύρμα κυκλικής διατομής, συνήθως με πεπλατυσμένες κεφαλές διαφόρων σχημάτων: κωνική ή ωοειδής κεφαλή που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο (Μυκήνες), ή με μικρή σφαιρική κεφαλή στην ΥΗ ΙΙΙΓ και υπομυκηναϊκή περίοδο⁶⁰. Τέλος, υπάρχει και μία ακόμη κατηγορία περονών από μέταλλο των οποίων η κεφαλή αποτελείται από διαφορετικά υλικά όπως χρυσό ή ορεία κρύσταλλο και έχουν εντοπιστεί σε τάφους σύγχρονους των λακκοειδών. Στις Μυκήνες εντοπίζονται μεγάλες περόνες με κεφαλή από ορεία κρύσταλλο οι οποίες συνήθως βρίσκονται στο δεξιό ώμο ή στο μέσον του στήθους (εικ. 12)⁶¹.

Η συνολική παρουσία των περονών στη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού, μας επιτρέπει να ισχυριστούμε ότι η περόνη δεν αποτελούσε απαραίτητο εξάρτημα της μυκηναϊκής καθημερινής ενδυμασίας, καθώς τέτοιου είδους αντικείμενα εμφανίζονται σε ανασκαφές τάφων ενώ απουσιάζουν από τις θέσεις οικισμών της συγκεκριμένης περιόδου. Βέβαια, αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι πολλές από αυτές εντοπίζονται με μεγάλο ποσοστό φθοράς και σε αποσπασματική μορφή, είναι πολύ πιθανό αρκετές από αυτές να έχουν χαθεί λόγω της φθαρτότητας των υλικών από τα οποία κατασκευάζονταν. Στους τάφους των Μυκηνών εντοπίζονται περόνες με πολύ απλή μορφή από το 1500 έως το 1200 π.Χ. από τις οποίες ελάχιστες έχουν κατασκευαστεί από άργυρο ενώ οι περισσότερες αποτελούνται από χαλκό ή οστό.

Οι **πόρπες** εμφανίζονται μόλις στην ύστερη περίοδο της Εποχής του Χαλκού με βασικό υλικό κατασκευής τους το χαλκό, ενώ υπάρχουν και μερικές εξαιρέσεις από σίδηρο. Τα δεδομένα των ανασκαφικών ευρημάτων, οδήγησαν στην άποψη ότι οι πόρπες, πιθανότατα, εισάγουν ένα νέο τύπο ενδύματος βαρύτερο από το συνήθη, το

⁵⁶ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 30, πίν. 20α (Α-259), 203, πίν. 182 (Ο-312–14), 234, πίν. 208γ (Υ-320).

⁵⁷ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 182, πίν. 159α (Ξ-331), 202, πίν. 182β, 1-2 (Ο-434–35), 233 πίν. 209β (Υ-332).

⁵⁸ Ε. Κωνσταντινίδη 1995, 25 – 8.

⁵⁹ D.N. Tripathi, *Bronze work of Mainland Greece from c.2600 BC to c.1450 BC*, Göteborg 1988, I. Kilian-Dirlmeier, “Nadeln der Frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Peloponnes”, *Prähistorische Bronzeunde XIII*, München 1984, 8.

⁶⁰ D.N. Tripathi 1988.

⁶¹ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 234 (Υ-320).

οποίο έπρεπε με κάποιο τρόπο να συγκρατηθεί επάνω στο σώμα⁶². Όλα τα παραδείγματα πορπών που προέρχονται από την Ελλάδα αποτελούνται από ένα τεμάχιο⁶³. Ο πιο διαδεδομένος τύπος πόρπης στην Ελλάδα είναι η περόνη τόξο (εικ. 13) η οποία εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΒ περίοδο και παραμένει σε χρήση έως και την αρχή της Πρωτογεωμετρικής περιόδου⁶⁴. Δυστυχώς δεν υπάρχουν εικονογραφικές αναπαραστάσεις πορπών αλλά μόνο ενδείξεις για τη χρήση τους μέσα από γραπτές πηγές. Στην Οδύσσεια το ένδυμα της Πηνελόπης περιγράφεται να έχει δώδεκα χρυσές πόρπες («Ἄντινῶ μὲν ἔνεικε μέγαν περικαλλέα πέπλον, ποικίλον· ἐν δ' ἄρ' ἔσαν περόναι δυοκαίδεκα πᾶσαι χρύσειαι, κληῖσιν εὐγνάμπτοις ἀραρυῖαι») ⁶⁵. Η ύπαρξη ενός αντικειμένου με αυτό το σχήμα, δικαιολογεί την άποψη σχετικά με την εμφάνιση ενός νέου τύπου ενδύματος το οποίο είχε σαν απαραίτητο εξάρτημα την πόρπη.

Τελευταία, αλλά όχι και στην αξία τους, έρχονται τα **κομβία**. Σύμφωνα με τον Ιακωβίδη πρόκειται για τα μικρά (με τα μεγαλύτερα παραδείγματα να μην ξεπερνούν τα 3.3cm) κωνικά αντικείμενα τα οποία εμφανίζονται από την ΥΕ Ι και εξής και συνήθως κατασκευάζονται από υλικά χαμηλού κόστους όπως ο στεατίτης και ο πηλός⁶⁶, γεγονός που αποδεικνύει την κοινή τους χρήση. Έχουν εντοπιστεί σε μεγάλες ποσότητες στα ταφικά σύνολα της εν λόγω περιόδου, ενώ – σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα – χρησιμοποιούνταν και από τα δύο φύλα. Γενικότερα, τα παραδείγματα από πηλό ανήκουν στην ΥΕ Ι-ΙΙ και θα πρέπει να αποτελούν τα πιο πρώιμα παραδείγματα, ενώ τα παραδείγματα από στεατίτη θα πρέπει να ανήκουν στην ΥΕ ΙΙΙ περίοδο. Ελάχιστα παραδείγματα αποτελούνται από υλικά όπως οστό, ελεφαντόδοντο γυαλί και ορεία κρύσταλλο.

Από τις πολλές ερμηνείες που έχουν δοθεί στα συγκεκριμένα αντικείμενα, η πιο πιθανή, ανεξάρτητα από τις περιστάσεις, είναι ότι χρησιμοποιούνταν σαν χάντρες, ή σφονδύλια. Αναπαραστάσεις αυτών των αντικειμένων εντοπίζονται στις θηραϊκές τοιχογραφίες, όπου φαίνεται να κρέμονται από διπλό σχοινί περασμένο στη μέση γυναικείας μορφής, εν είδει ζώνης. Παρατηρήθηκε για πρώτη φορά από το Μαρινάτο⁶⁷ στην Οικία των Γυναικών. Σε μία άλλη χρήση τους, θα πρέπει να

⁶² Ε. Κωνσταντινίδη (1995), 25 – 28.

⁶³ Για την πρώτη αναλυτική τυπολογία των πορπών βλ. Chr. Binkenberg, *Fibules Grecques et Orientales*, Copenhagen 1926, Kl. Kilian, “Violinbogefibeln und Blattbügefibeln des griechischen Festlandes aus mykenischer Zeit”, *PZ* 60 (1985), 145 – 203. Για τα αντικείμενα από τα νησιά και αναλυτική περιγραφή βλ. Ε. Sapouna-Sakellarakī, “Die Fibeln der griechischen Inseln”, IV, Band 4, München 1978.

⁶⁴ Ε.Μ. Konstantinidi, “Jewellery Revealed in the Burial Contexts of the Greek Bronze Age” *BAR IS* 912, Oxford 2001, 28 – 9.

⁶⁵ Ομήρου Οδύσσεια ιη, σ 292 – 4.

⁶⁶ Sp. Iacovides, “On the Use Of Mycenaean ‘buttons’”, *BSA* 72 (1977), 113 – 19.

⁶⁷ Sp. Marinatos, *Excavations at Thera V*, Αθήνα 1972, 39 – 40, Pl.96.

αντικαθιστούσαν τις χάντρες, ενώ ο Ιακωβίδης⁶⁸, πρότεινε μία τρίτη χρήση τους με αφορμή το μεγάλο αριθμό αυτών των αντικειμένων γύρω από τους μηρούς και τη λεκάνη γυναικείου σκελετού και υπέθεσε ότι πρόκειται για βάρη επίρραπτα στη φούστα. Το ένδυμα αυτό μπορεί να ήταν νεκρικό ή επίσημο. Ανάλογο παράδειγμα παρατηρήθηκε και στην περιοχή του Ναυπλίου, από την ανασκαφέα Ευ. Δειλάκη⁶⁹.

δ) Κοσμήματα για τα άκρα

Τα ψέλια και τα περιβραχιόνια, εμφανίζονται αρχικά στις Κυκλάδες με κύριο υλικό κατασκευής τους τον άργυρο και έχουν τη μορφή της σπείρας, με τα πρωιμότερα από αυτά τα κοσμήματα να χρονολογούνται στην ΠΚ περίοδο και εξής⁷⁰. Τα πρώτα παραδείγματα κατασκευάζονται από μεταλλικό σύρμα ή ταινία (εικ. 14). Αποτελούνται από τις στρογγυλές σπείρες που πυκνώνονται στις άκρες ή από σύνολα σπειρών διπλού σύρματος. Ταινίες από χρυσό, άργυρο ή χαλκό αφήνονται συνήθως ακόσμητες ή διακοσμούνται με την τεχνική του ανάγλυφου και, στην ΥΕ περίοδο, με ανθέμια από χρυσό. Τα ψέλια από φύλλα χρυσού τα οποία στα άκρα περιελίσσονται γύρω από σύρμα, διακοσμούνται συνήθως με έκτυπη ανάγλυφη διακόσμηση (εικ. 15).

Αυτή η κατηγορία κοσμημάτων εντοπίζεται τόσο σε ανδρικές όσο και σε γυναικείες ταφές της Εποχής του Χαλκού⁷¹, η χρήση τους όμως και από τα δύο φύλα γίνεται φανερή και από τις τοιχογραφίες⁷². Οι απεικονίσεις, όπως και το γεγονός ότι αρκετά από αυτού του είδους τα κοσμήματα εντοπίστηκαν στην αρχική τους θέση, δεν αφήνουν καμία αμφιβολία σχετικά με τη χρήση τους. Τα ψέλια ήταν κατεξοχήν κοσμήματα για τα χέρια, αλλά μόνο λίγα από αυτά έχουν αποκαλυφθεί στις ανασκαφές μέχρι τώρα. Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι δεν προορίζονταν μόνο για κτερίσματα.

Οι εικονογραφικές ενδείξεις προέρχονται κυρίως από τις τοιχογραφίες στις οποίες τα ψέλια εμφανίζονται αρκετές φορές να φέρονται από τη Νεαρή Ιέρεια της Δυτικής Οικίας⁷³, τη γυναικεία μορφή από το Βόρειο Τοίχο της Οικεία των Γυναικών, τη «Μυκηναία» από το θρησκευτικό κέντρο των Μυκηνών, αλλά και τις

⁶⁸ Sp. Iacovides 1977, 113 – 19.

⁶⁹ Ευ. Πρωτονοταρίου-Δειλάκη, *Οι Τύμβοι του Άργους*, Αθήνα 1980.

⁷⁰ Ε.Μ. Konstantinidi 2001, 29.

⁷¹ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 41-42, πίν. 28α (Β-354 – 55) (ανήκει σε ανδρική ταφή). Το περιβραχιόνιο Α-351 (Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, πίν. 21α, 332) δεν μπορεί να οριστεί σε μία συγκεκριμένη ταφή στον Τάφο Α.

⁷² Σπ. Μαρινάτος, “Ανασκαφαί Θήρας VI (1972)”, *ΑΕ* Αθήνα 1974, Σ. Ιακωβίδης 1994, εικ.9.

⁷³ *Αυτόθι*.

«Γαλάζιες Κυρίες» από το ανάκτορο της Κνωσού (εικ. 2, 3 και 9) και από το ένα από τα δύο νεαρά αγόρια από την τοιχογραφία των “Πυγμάχων” της Θήρας (εικ. 52)⁷⁴. Επίσης, στην ίδια κατηγορία αντικειμένων ανήκουν και τα **περιφύρια** τα οποία αποτελούσαν κοσμήματα για τους αστραγάλους. Ένα τέτοιο παράδειγμα προέρχεται από την τοιχογραφία της “Πομπής” (εικ. 16) από το ανάκτορο της Κνωσού⁷⁵ όπου ταινίες από μέταλλο εμφανίζονται στα πόδια ανδρών και γυναικών.

Μία άλλη κατηγορία κοσμήματος για τα χέρια, αποτελούν τα **δαχτυλίδια**, που χρησιμοποιήθηκαν και ως βάσεις σφραγίδων. Εμφανίζονται αρχικά στην ΠΕ περίοδο και αποτελούνται από σύρμα –απλό ή σπειροειδές. Αυτός ο τύπος δαχτυλιδιού συνέχισε να υφίσταται σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού με τα περισσότερα να έχουν απλή μορφή και να αποτελούνται από σύρμα χρυσού, αργυρού και χαλκού (εικ. 17α). Ένας δεύτερος τύπος δαχτυλιδιού είναι εκείνα τα οποία φέρουν σφενδόνη σε διάφορα σχήματα όπως σε σχήμα κισσού (Βαφειό), έλλειψης (Τάφος Υ, Ταφικός κύκλος Β, Μυκήνες), ενώ περιστασιακά φέρουν ένθεση από ημιπολύτιμο λίθο ή γυαλί⁷⁶. Στην ίδια κατηγορία, επίσης, ανήκουν και τα σφραγιστικά δαχτυλίδια (εικ. 17β, 36, 37, 39, 40) τα οποία κατασκευάζονται είτε από συμπαγές μέταλλο με τη μέθοδο της χύτευσης του χρυσού είτε με την τοποθέτηση φύλλων χρυσού και γεμίζουν με άμμο. Σύμφωνα με τη θέση που εντοπίζονται σε σχέση με τα ανθρωπολογικά κατάλοιπα, τοποθετούνταν είτε στα δάχτυλα των χεριών είτε αναρτώνται από το λαιμό. Χρονολογικά τοποθετούνται στην ΜΕ περίοδο (Ταφικός Κύκλος Α) αλλά η χρήση τους διαδίδεται στην ΥΕ Ι και συνεχίζει να υφίσταται έως σχεδόν το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ⁷⁷.

A.2) Παρουσίαση – Περιγραφή ευρημάτων

Παρακάτω, επιχειρείται – μέσα από την περιγραφή και την παρουσίαση μερικών παραδειγμάτων με τη μορφή καταλόγου που συνοδεύεται από εικόνες – μία τοποθέτηση των κοσμημάτων στις προαναφερθείσες κατηγορίες. Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν τα κοσμήματα, δηλαδή το πώς φορέθηκαν, ενώ οι πληροφορίες προέρχονται κυρίως από το σημείο στο οποίο

⁷⁴ Χ. Ντούμας 1992.

⁷⁵ Α. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, II, 1921 – 1936, 719 – 36.

⁷⁶ Η. Schliemann 1878, 131-2, fig. 175, Οστείνα δαχτυλίδια: Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 33 πίν. 32α (Α-506). Για τα δαχτυλίδια από χαλκό: Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 234 πίν. 209β (Υ-315-17). Για τα δαχτυλίδια από άργυρο: Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 182 πίν. 160β (Ξ-409), V. Stais, *Collection Mycénienne du Musée National*, Athens 1909, no 1376.

⁷⁷ Α. Sakellariou, *Die minoischen und mykenischen Siegel des Nationalmuseums in Athen. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel*, Band I, Berlin 1964, CMS I, 15, Α. Σκελλαρίου – Ξενάκη 1989, 333, εικ. 10.

εντοπίστηκαν σε σχέση με τα ανθρωπολογικά κατάλοιπα. Τα παραδείγματα προέρχονται από τάφους του μυκηναϊκού νεκροταφείου των Αηδονιών⁷⁸, των Ταφικών Κύκλων Α και Β των Μυκηνών, το θολωτό τάφο στα Δενδρά και το θολωτό τάφο στο Βαφειό.

α) Κοσμήματα για το λαιμό

Περιδέραια με χάντρες από υαλόμαζα (εικ. 18α)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, λάκκος 1, 15^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 646, 647.

διαστ.: 0,8 – 2,4 εκ.

2 περιδέραια με σφαιρικές χάντρες διαφόρων μεγεθών.

Περιδέραια με χάντρες από υαλόμαζα (εικ. 18β)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμοειδής τάφος 7, λάκκος 1, 15^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 689.

δ: 0,3 – 0,5 εκ.

Δύο περιδέραια από χάντρες μικρού μεγέθους σε σφαιρικό σχήμα.

Περιδέραια με χάντρες και πλακίδια⁷⁹ (εικ. 19)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Β, Τάφος Υ, 16^{ος} αιώνας π.Χ., ΕΑΜ: 9179, 9180.

δ. χαντρών: 0,2 – 1,6 εκ., δ. πλακιδίων: 2,7 X 1,7 εκ.

Δύο περιδέραια τα οποία αποτελούνται από χάντρες διαφόρων υλικών (σάρδιος, ορεία κρύσταλλος και φαγεντιανή) και σχημάτων (σφαιρικές και ατρακτοειδείς). Στο κέντρο τους έχει τοποθετηθεί σε κάθε ένα από ένα πλακίδιο φαγεντιανής το οποίο κοσμείται με ανάγλυφα γεωμετρικά μοτίβα. Τα πλακίδια φέρουν δύο οπές για την ανάρτησή τους κατά μήκος των δύο πλευρών.

⁷⁸ Κ. Δημακοπούλου (επιμ.) 1996.

⁷⁹ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 234 – 36, Πίν. 210α: 1 – 2.

Περιδέραιο με χάντρες από κεχριμπάρι⁸⁰ (εικ. 20)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Β, Τάφος Υ, β' μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ., ΕΑΜ: 100.

δ. χαντρών: 0,8 – 3,5 εκ.

Περιδέραιο με χάντρες από κεχριμπάρι, σφαιρικές και πεπιεσμένες σφαιρικές.

Περιδέραιο με χρυσές κοίλες-κυρτεπίπεδες χάντρες⁸¹ (εικ. 21)

Μυκήνες, θαλαμωτός τάφος 78, 15^{ου} – 14^{ου} αιώνας π.Χ., ΕΑΜ: 3087.

Διαστ. χαντρών: 1 X 1,9 εκ.

Χρυσές ανάγλυφες χάντρες σε σχήμα κρίνου με πλατύ κάλυκα και μεγάλα ελικοειδή φύλλα. Κάθε χάντρα φέρει τρεις παράλληλες οπές για την ανάρτησή της.

Περιδέραιο με χρυσές κοίλες-κυρτεπίπεδες χάντρες⁸² (εικ. 22α)

Δενδρά, θαλαμωτός τάφος, β' μισό 15^{ου} αιώνας π.Χ., ΕΑΜ: 7342.

δ. χαντρών: 1,9 – 2,45 εκ.

Ανάγλυφες κοίλες χάντρες από χρυσό σε σχήμα οκτάφυλλου ρόδακα. Κάθε χάντρα φέρει δύο παράλληλες οπές για την ανάρτησή της.

Περιδέραιο με χρυσές κοίλες-κυρτεπίπεδες χάντρες⁸³ (εικ. 22β)

Δενδρά, θαλαμωτός τάφος, β' μισό 15^{ου} αιώνας π.Χ., ΕΑΜ: 7354.

Διαστ. χαντρών: 0,7 – 0,93 εκ.

Ανάγλυφες κοίλες χάντρες από χρυσό σε σχήμα φύλλου κισσού. Κάθε χάντρα φέρει δύο παράλληλες οπές ανάρτησης, κατά το πλάτος.

⁸⁰ G. Karo *Schachtgräber von Mykenai*, Berlin 1930, 57, Pl. 25.

⁸¹ Α. Σακελλαρίου – Ξενάκη, *Οι θαλαμωτοί τάφοι των Μυκηνών. Ανασκαφής Χρ. Τσουντα (1887 – 1898)*, Παρίσι 1985, 218, πίν. 100.

⁸² A.W. Persson, *Royal Tombs at Dendra near Midea*, Lund 1931, 40, Pl. XVIII: 1.

⁸³ A.W. Persson 1931, 38, Pl. XVIII: 2.

Χρυσές κοίλες χάντρες (εικ. 23 α-β)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, 15^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 636.

α) δ.: 0,3 – 0,6 εκ., διαστ. ατρακτοειδούς χάντρας: 0,4 X 1,1 εκ.

17 χάντρες έχουν σχήμα σφαιρικό και 1 με ατρακτοειδές, ενώ το μέγεθός τους ποικίλει. Η ατρακτοειδής χάντρα και δύο από αυτές με σφαιρικό σχήμα φέρουν αυλακώσεις.

β) διαστ.: 0,5 X 1,2 εκ.

9 χάντρες σε σχήμα παπύρου με πλατύ κάλυκα και μεγάλους έλικες

Χάντρες από κεχριμπάρι (εικ. 24)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, λάκκος 1, 16^{ος} – 15^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 835, 838, 643, 839.

α) διαστ.: 1 X 2,4 εκ.

6 χάντρες σε σχήμα δίσκου και 3 αμφωνικές αποτελούν τμήμα περιδεραίου.

Χάντρες αμφίκυρτες από υαλόμαζα (εικ. 25)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, 15^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 808, 797.

διαστ.: 0,9 X 1,2 εκ.

12 χάντρες σε σχήμα παπύρου με ανάγλυφη διακόσμηση από καμπύλες γραμμές. Φέρουν δύο σημεία διάτρησης κατά τον κατακόρυφο άξονα.

Πτηνόμορφες χάντρες από φαγεντιανή και υαλόμαζα (εικ. 26 α-β)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, λάκκος 1, 15^{ος} – 16^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 638, 637.

Διαστ.: α) 0,5 X 0,8 εκ., 0,6 X 0,7 εκ., β) 0,5 X 0,8 εκ., 0,65 X 0,9 εκ.

α) Χάντρες μικρού μεγέθους από φαγεντιανή γαλάζιου χρώματος, σε σχήμα πάπιας (νήσσας) με μαζεμένα τα φτερά, όρθιο το κεφάλι και το ράμφος κολλημένο στο λαιμό.

β) Χάντρες μικρού μεγέθους από υπόλευκη υαλόμαζα, σε σχήμα πάπιας (νήσσας). Η μεγαλύτερη έχει το κεφάλι όρθιο και με το ράμφος κολλημένο στο λαιμό, ενώ η μικρότερη δε διατηρεί κεφάλι.

Όλες οι χάντρες φέρουν οπή ανάρτησης παράλληλη προς το μικρό άξονα της βάσης. Είναι πολύ πιθανό αυτού του είδους οι χάντρες να εισάγονταν από την Αίγυπτο.

Χρυσή κοίλη χάντρα με κοκκιδωτή διακόσμηση (εικ. 27)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, λακκοειδής τάφος 12, 15^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 655.

δ: 1,1 εκ.

Χρυσή χάντρα σφαιρικού πεπιεσμένου σχήματος. Φέρει διπλή σειρά κοκκίδωσης που περιτρέχει την περιοχή όπου ενώνονται τα δύο ημισφαίρια και μονή σειρά η οποία περιτρέχει τις δύο οπές ανάρτησης. Τέσσερις, ακτινωτά τοποθετημένοι κόκκοι, κοσμούν την κυρτή επιφάνεια των δύο ημισφαιρίων.

Πρόκειται για ένα είδος κοσμήματος το οποίο μαρτυρεί τη γνώση προηγμένων τεχνικών κοσμηματοποιίας.

Χρυσή κοίλη χάντρα⁸⁴ (εικ. 28)

Βαφειό, θολωτός τάφος, α' μισό 15^{ου} αιώνα π.Χ., EAM: 1806.

δ: 1,95 εκ.

Χρυσή χάντρα η οποία αποτελείται από δύο ενωμένα ημισφαίρια. Περιμετρικά των οπών ανάρτησης και του σημείου όπου ενώνονται τα δύο ημισφαίρια, φέρει μονές σειρές κοκκίδωσης. Έξι κύκλοι από μονές σειρές κοκκίδωσης εντοπίζονται στο κάθε ημισφαίριο.

Χάντρα από σάρδιο (εικ. 29)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, λακκοειδής τάφος 15, 15^{ος} – 13^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 759.

Διαστ.: 2 X 2,75 εκ.

⁸⁴ Χ. Τσουντας 1889, 151, πίν. 7:7.

Αμυγδαλόσχημη χάντρα από σάρδιο με δύο ατρακτοειδείς επιφάνειες οι οποίες κοσμούνται με οριζόντιες γλυφές. Φέρει μία οπή ανάρτησης παράλληλη προς τον κατά μήκος άξονα.

Χάντρες από σάρδιο (εικ. 30)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, λακκοειδής τάφος 12, 15^{ος} – 13^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 650, 664, 668, 658, 686, 768.

δ.: 0,4 – 1 εκ.

Χάντρες σφαιρικού σχήματος διαφόρων μεγεθών, μία αμυγδαλόσχημη και μία κυλινδρική.

Χάντρες από αμέθυστο (εικ. 31)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτοί τάφοι 7 και 8, 15^{ος} – 13^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 667, 669, 674, 677, 637, 766.

δ.: 0,65 – 1,4 εκ.

Χάντρες σφαιρικού σχήματος διαφόρων μεγεθών.

Χάντρες από φαγεντιανή (εικ. 32)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτοί τάφοι 8, 9 και λακκοειδής τάφος 12, 15^{ος} – 13^{ος} αιώνας π.Χ., MN: 794, 670, 659, 677, 840.

δ.: 0,4 – 0,75 εκ.

Χάντρες σφαιρικού σχήματος διαφόρων μεγεθών με μία οπή ανάρτησης η κάθε μία. Ακόσμητες ή με οριζόντιες αυλακώσεις.

β) Κοσμήματα για τα μαλλιά/κεφαλή

Χρυσό διάδημα⁸⁵ (εικ. 5)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος IV, β μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ., ΕΑΜ: 233.

Διαστ.: Μ: 38,3 εκ., Π. μέγιστο: 8,2 εκ.: 8,2 εκ.

⁸⁵ G. Karo 1930, 73, Pl. 36.

Χρυσό έλασμα ατρακτοειδούς σχήματος. Διακοσμείται από 7 έκτυπους ρόδακες μέσα σε κύκλους από στιγμές και μικρότερους κύκλους με στιγμές στα διάκενα. Στα δύο άκρα του διατηρεί οπές από τις οποίες, με τη βοήθεια σύρματος, το διάδημα στεριωνόταν στο κεφάλι.

Ζεύγος χρυσών ενωτίων (εικ. 33)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος ΙΙΙ, β' μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ., ΕΑΜ: 61.

δ. εξωτερική: 7,3 εκ., δ. εσωτερική: 4 εκ.

Ενώτια από χρυσό, καθένα από τα οποία αποτελείται από δύο ελάσματα που ενώνονται μεταξύ τους στην εσωτερική διάμετρο με αποτέλεσμα να σχηματίζουν ένα περίτεχνο κρίκο με οξυκόρυφες απολήξεις. Οι κρίκοι κοσμούνται με έκτυπα τετράφυλλα σε σειρά τα οποία φέρουν κοκκίδωση στις ενώσεις τους. Για την ανάρτησή τους έχουν τοποθετηθεί κρίκοι από χρυσό σύρμα.

Παρόμοια κοσμήματα φορούν γυναικείες μορφές σε τοιχογραφίες στο Ακρωτήρι της Θήρας⁸⁶.

γ) Κοσμήματα ενδυμασίας

Χρυσά δισκάρια με έκτυπη διακόσμηση⁸⁷ (εικ. 34)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος ΙΙΙ, β' μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ., ΕΑΜ: 1, 18, 10, 14.

δ.: 6 – 6,6. εκ

Λεπτά ελάσματα χρυσού, κυκλικού σχήματος, με έκτυπη διακόσμηση πεταλούδας, γταποδιού, συνεχόμενων σπειρών και κύκλων.

Τέτοιου είδους κοσμήματα ήταν επίρραπτα σε πολυτελή ενδύματα.

Χρυσά περίτμητα ελάσματα⁸⁸ (εικ. 8)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος ΙΙΙ, β' μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ., ΕΑΜ: 43, 48, 51.

⁸⁶ Χ. Τελεβάντου 1984, 23, 43, εικ. 4: 29.

⁸⁷ G. Karo 1930, 44 – 6, Pl. 28, 29.

⁸⁸ G. Karo 1930, 50 – 1, Pl. 21, 26.

διαστ.: 2,7 X 3,8 εκ., 2,5 X 3,4 εκ., 2,1 X 2,9 εκ.

Τρία χρυσά περίτμητα ελάσματα: μία πεταλούδα με ανοιχτά σχηματοποιημένα φτερά, μία σφίγγα σε κατατομή και δύο αντιμέτωπα υδρόβια πτηνά. Και αυτά τα κοσμήματα χρησιμοποιούνταν ως επίρραπτα σε ενδύματα.

Χρυσό περίτμητο έλασμα⁸⁹ (εικ. 35)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος IV, β' μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ., EAM: 386.

δ.: 6,8 εκ.

Χρυσό περίτμητο έλασμα με τη έκτυπη απόδοση πολύποδα.

Στον συγκεκριμένο τάφο εντοπίστηκαν 53 όμοια ελάσματα τα οποία επιρράπτονταν σε πολυτελή ενδύματα και με αυτό τον τρόπο τα διακοσμούσαν.

Περόνη (εικ. 12)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Β, Τάφος Υ, 16^{ου} αιώνας, EAM: 9178.

Μ: 19,3 εκ., διαστ. κεφαλής: 4,5 X 2,7 εκ.

Περόνη η οποία αποτελείται από χάλκινη βελόνη με κεφαλή από ορεία κρύσταλλο σε ατρακτοειδές σχήμα με κοχλιόσχημες ραβδώσεις.

Πρόκειται για ένα είδος κοσμήματος που εντοπίζεται κυρίως σε γυναικείες ταφές και αποτελούσε εξαρτήματα ένδυσης ή κόμμωσης.

δ) Κοσμήματα για τα άκρα

Χρυσό περιβραχιόνιο⁹⁰ (εικ. 14)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Β, Τάφος Ο, 16^{ου} αιώνας, EAM: 8639.

Μ : 25,3 εκ., Υ σπειρών: 1 εκ.

Περιβραχιόνιο από χρυσό σύρμα το οποίο περιελίσσεται και δημιουργεί δέκα συνεχόμενες σπείρες στο επάνω μέρος τους, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα το σύρμα είναι διπλό.

⁸⁹ G. Karo 1930, 94, Pl. 44.

⁹⁰ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 199, Πίν. 178β – 179α.

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι⁹¹ (εικ. 36)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, λάκκος 1 (π. 1500 π.Χ.)

δ. σφενδόνης : 1,25 X 2 εκ., δ. κρίκου: 1,8 εκ., MN: 550.

Χρυσό δαχτυλίδι με ελλειψοειδή σφενδόνη η οποία στερεώνεται σε κρίκο με διπλή σειρά κοκκίδωσης στις παρειές. Η σφενδόνη κοσμείται με παράσταση πομπής τριών γυναικών προς βραχώδες ύψωμα στην κορυφή του οποίου υπάρχει οικοδόμημα το οποίο πλαισιώνεται από δύο δέντρα.

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι⁹² (εικ. 37)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, λάκκος 1 (π. 1500 π.Χ.)

δ. σφενδόνης : 1,45 X 2,5 εκ., δ. κρίκου: - , MN: 549.

Χρυσό δαχτυλίδι με ελλειψοειδής σφενδόνη η οποία στερεώνεται σε κρίκο και φέρει παράσταση πομπής δύο γυναικών προς ιερό οικοδόμημα το οποίο επιστέφεται με κέρατα καθοσίωσης.

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι (εικ. 38)

Μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών, θαλαμωτός τάφος 7, λάκκος 1 (π. 1500 π.Χ.)

δ. σφενδόνης : 1,25 εκ., δ. κρίκου: 1,7 εκ. , MN: 551.

Χρυσό δαχτυλίδι με σφενδόνη σε σχήμα οκτάφυλλου ρόδακα ο οποίος περιτρέχεται από μία σειρά με κοκκιδωτή διακόσμηση, ενώ με διπλή σειρά του ίδιου τύπου διακόσμησης κοσμούνται οι δύο παρειές του κρίκου στον οποίο εδράζεται η σφενδόνη.

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι⁹³ (εικ. 39)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος IV, β' μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ., ΕΑΜ: 240.

⁹¹ I. Pini, *Kleinere griechische Sammlungen. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel*, Band V, Suppl. 1B, Berlin 1993, αριθ. 114.

⁹² I. Pini 1993, *CMS V*, Suppl. 1B, αριθ. 113.

⁹³ A. Sakellariou, *Die minoischen und mykenischen Siegel des Nationalmuseums in Athen. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel*, Band I, Berlin 1964, *CMS I*, 15, A. Σκελλαρίου – Ξενάκη 1989, 333, εικ. 10.

δ. σφενδόνης : 2,1 – 3,45 εκ., δ. κρίκου: 1,9 εκ.

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι με ελλειψοειδή σφενδόνη η οποία φέρει σκηνή κυνηγιού με δύο άνδρες σε άρμα το οποίο σύρουν δύο άλογα.

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι⁹⁴ (εικ. 40)

Μυκήνες, Ταφικός Κύκλος Α, Τάφος IV, β' μισό 16^{ου} αιώνα π.Χ., ΕΑΜ: 241.

δ. σφενδόνης : 2,1 – 3,5 εκ., δ. κρίκου: 1,9 εκ.

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι με ανάγλυφη διακόσμηση στην σφενδόνη και τον κρίκο. Η σφενδόνη φέρει σκηνή μάχης με τέσσερις πολεμιστές.

Χρυσό δαχτυλίδι⁹⁵ (εικ. 41)

Βαφειό, θολωτός τάφος, α' μισό 15^{ου} αιώνα π.Χ., ΕΑΜ: 1803.

δ. σφενδόνης: 1,7 – 1,9 εκ., δ. κρίκου: 1,5 εκ.

Χρυσό δαχτυλίδι με ελαφρώς ελλειψοειδή και κυρτή σφενδόνη η οποία φέρει διακόσμηση με συρματερή τεχνική. Με αυτό τον τρόπο διακοσμείται και ο πλατύς κρίκος. Το κενό που δημιουργείται στο κέντρο της σφενδόνης, πιθανότατα να προοριζόταν για ένθεση.

⁹⁴ *Αυτόθι.*

⁹⁵ Τσουντας Χ., “Έρευνα εν τη Λακωνική και ο τάφος του Βαφειού”, *ΑΕ* (1889), 130 – 71.

B. ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΩΝ ΚΟΣΜΗΜΑΤΩΝ

Ένας σημαντικός παράγοντας που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη στη μελέτη των κοσμημάτων της Εποχής του Χαλκού αλλά και πιο διαχρονικά, είναι ό, τι αφορά τα υλικά κατασκευής τους, αφενός τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα (ιδιότητες) και αφετέρου την πηγή προέλευσής τους. Το υλικό κατασκευής ενός κοσμήματος, συνοδεύεται από ένα σύνολο παραμέτρων (η σπανιότητα, ο βαθμός κατεργασίας και η ανθεκτικότητά του) οι οποίες από τη μία πλευρά δίνουν σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν και από την άλλη καθορίζουν την οπτική από την οποία θα δούμε ένα τέτοιο αντικείμενο αλλά και τον τρόπο με τον οποίο θα το εξετάσουμε. Πιο συγκεκριμένα, όσο πιο σπάνιο και δυσεύρετο είναι ένα υλικό, αλλά και όσο πιο δύσκολος είναι ο βαθμός κατεργασίας του, τόσο περισσότερο αυξάνεται και η αξία του αντικειμένου που κατασκευάζεται από αυτό, αλλά και η σημασία που αποκτούσε για τον κάτοχό του. Αυτή η αλληλεξάρτηση μεταξύ υλικού και κοσμήματος είναι διαχρονική και γενικεύεται για κάθε είδους αντικείμενο.

Πριν ακόμη ανακαλυφθούν τα πολύτιμα μέταλλα, οι άνθρωποι είχαν βρει τρόπους για να κοσμούν τα σώματά τους. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, τα πρώτα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για το σκοπό αυτό, αναζητήθηκαν στο ζωικό και στο φυτικό βασίλειο. Για την κατασκευή διαφόρων ειδών κοσμημάτων, χρησιμοποιήθηκε μία μεγάλη ποικιλία από φυσικά υλικά στα οποία ο άνθρωπος είχε άμεση πρόσβαση (λίθος, οστό). Τα πρώτα αντικείμενα από μέταλλο, αρχικά, εισάγονται στον αιγαιακό χώρο, ενώ όταν η χρήση των μετάλλων διαδίδεται και παρατηρείται και σε άλλες πτυχές της καθημερινότητας, τότε πιθανότατα αρχίζουν να κατασκευάζονται και κοσμήματα. Το αρχαιότερο πολύτιμο μέταλλο το οποίο χρησιμοποιήθηκε στην κοσμηματοποιία είναι ο χρυσός, ενώ λίγο αργότερα και παράλληλα με το χρυσό, χρησιμοποιούνται και άλλα μέταλλα όπως ο άργυρος, ο χαλκός αλλά και το κράμα χαλκού με κασσίτερο⁹⁶.

Άλλα υλικά τα οποία χρησιμοποιούνται την εν λόγω περίοδο για τα κοσμήματα είναι οι ημιπολύτιμοι λίθοι, οι περισσότεροι από τους οποίους – όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα – εισάγονται μαζί με άλλα υλικά και τεχνοτροπίες στην Ελλάδα από άλλες περιοχές του αρχαίου κόσμου. Στην ομάδα των υλικών κατασκευής κοσμημάτων ανήκουν και τα οργανικά υλικά όπως το ελεφαντόδοντο, το οστό, αλλά και απολιθώματα όπως το κεχριμπάρι και τεχνητές ύλες όπως ο πηλός και η φαγεντιανή.

⁹⁶ J.D Muhly, “Sources of Tin and the Beginnings of Bronze Metallurgy”, *AJA* 89 (1985), 275 – 291.

B.1) Ειδικά χαρακτηριστικά των υλικών

Παρακάτω εξετάζονται παράμετροι όπως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των κοσμημάτων. Πρόκειται για στοιχεία τα οποία καθόρισαν την επιλογή των κατάλληλων υλικών για το κάθε είδος κοσμήματος, ενώ ο τρόπος με τον οποίο αυτό γινόταν αποτελούσε αποδεικτικό στοιχείο όχι μόνο για τη διαθεσιμότητα του κάθε υλικού, αλλά και για την ευκολία στη χρήση του αντικειμένου προκειμένου να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις για τις οποίες προοριζόταν.

➤ Μέταλλα

Ο χρυσός είναι ένα από τα μέταλλα που χρησιμοποιήθηκε στα κοσμήματα της εν λόγω περιόδου. Εμφανίστηκε πιθανότατα για πρώτη φορά στη Μεσοποταμία το 3000 π.Χ., ενώ καθοριστικής σημασίας ήταν και το γεγονός ότι αποτελούσε ένα υλικό που παρουσίαζε μεγάλη ευκολία στην κατεργασία του⁹⁷. Πρόκειται για ένα από τα πιο διαδεδομένα μέταλλα στην ελληνική κοσμηματοποιία, παρά το ότι ήταν αρκετά σπάνιος για να έχει ευρεία χρήση. Το γεγονός ότι ο χρυσός είναι ένα μέταλλο αρκετά ελατό, έδινε τη δυνατότητα στους τεχνίτες να τον χρησιμοποιήσουν για την κατασκευή πολύπλοκων σχεδίων, οι οποίοι συνήθιζαν να χρησιμοποιούν χρυσό μεγάλης καθαρότητας, δηλαδή σχεδόν ατόφιο χρυσό (22 – 24 καράτια)⁹⁸. Λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων που διαθέτει, όπως η λάμψη αλλά και το γεγονός ότι είναι ένα πολύ ανθεκτικό υλικό ακόμα και όταν εκτίθεται σε θερμότητα, αρκετά νωρίς του αποδίδονταν διάφορες ιδιότητες (πολύτιμο υλικό)⁹⁹.

Στην Εποχή του Χαλκού, ο χρυσός χρησιμοποιείται είτε ως κύριο υλικό κατασκευής αντικειμένων είτε για την επιμετάλλωση μίας μεγάλης ποικιλίας κοσμημάτων όπως είναι οι χάνδρες, τα δαχτυλίδια, τα ενώτια και τα διαδήματα τα οποία είχαν κατασκευαστεί από άλλο υλικό το οποίο επενδυόταν με την χρήση φύλλων χρυσού. Χρυσά κοσμήματα εντοπίζονται σε έντεκα τάφους (Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ι, Λ, Ν, Ξ, Ο και Υ) του Ταφικού Κύκλου Β των Μυκηνών¹⁰⁰.

⁹⁷ R.A. Higgins 1980², 5.

⁹⁸ M. Papastamou *Gold Jewellery, a Brief Retrospective*, Athens 1988, 12 – 13. Με τον όρο καράτι αναφερόμαστε στη μονάδα μέτρησης της καθαρότητας του κράματος χρυσού, η οποία δείχνει την πραγματική ποσότητα χρυσού σε ένα συγκεκριμένο κράμα. Έτσι λοιπόν, τα 24 καράτια χρυσού σημαίνουν ότι η καθαρότητα του χρυσού στο συγκεκριμένο κράμα είναι 999, δηλαδή σε ποσοστό 99,9 % του κράματος, στα 22 καράτια η περιεκτικότητα σε χρυσό είναι 916, δηλαδή το 91,6%, στα 18 καράτια η περιεκτικότητα χρυσού είναι 750 ή 75% του κράματος.

⁹⁹ E.M. Konstantinidi 2001, 5-6, M. Papastamou 1988, 13.

¹⁰⁰ Γ.Ε. Μυλωνάς 1973.

Ο **άργυρος** είναι το αμέσως επόμενο μέταλλο που χρησιμοποιήθηκε και αυτό σε μεγάλο βαθμό στην κατασκευή κοσμημάτων είναι ένα μέταλλο που παρουσιάζει μία μεγάλη ποικιλία συνθέσεων. Ο αρχαίος άργυρος τυπικά περιέχει ίχνη μολύβδου, χρυσού (συνήθως κάτω του 1%) και άλλων μετάλλων¹⁰¹. Πρόκειται για ένα υλικό το οποίο εντοπίζεται στη φύση συνήθως με τη μορφή των κόκκων. Προκειμένου να ληφθεί μία ποσότητα από αυτό το μέταλλο, εξάγεται από άλλα μέταλλα όπως ο μολύβδος και ο χαλκός¹⁰². Τέλος, ο αριθμός των κοσμημάτων της αρχαιότητας από άργυρο είναι πολύ μικρός, γεγονός το οποίο ίσως να οφείλεται σε λόγους όπως η προτίμηση αυτού του υλικού ή η δυσκολία εύρεσης πηγών.

Ο **χαλκός** συναντάται για πρώτη φορά περίπου το 8000 π.Χ. στην περιοχή της Μεσοποταμίας και από αυτή την περιοχή μεταφέρεται στα Βαλκάνια και κατ' επέκταση και στην Ελλάδα προς τα τέλη της Νεολιθικής περιόδου σύμφωνα με τις αρχαιολογικές μαρτυρίες¹⁰³. Καθώς όμως ο καθαρός χαλκός είναι ένα μαλακό και εύπλαστο υλικό, συχνά εντοπίζεται σε κράματα προκειμένου να αποκτήσει σκληρότητα και να είναι ανθεκτικότερος¹⁰⁴. Συνήθως αναμειγνύεται με κασσίτερο του οποίου η πρωιμότερη χρήση εντοπίζεται στον ελλαδικό χώρο την 3^η χιλιετία π.Χ.¹⁰⁵ Ο χαλκός χρησιμοποιήθηκε κυρίως για την κατασκευή κοσμημάτων όπως δαχτυλιδία, σφουκωτήρες, ψέλια, περόνες αλλά και χάντρες.

Ένα άλλο μέταλλο που εντοπίζεται στα τέλη της εξεταζόμενης περιόδου, είναι ο **σίδηρος**. Το μέταλλο αυτό χρησιμοποιήθηκε ως βάση και την κατασκευή κοσμημάτων – κυρίως στις σφενδόνες σφραγιστικών δαχτυλιδιών (εικ. 36, 37, 39, 40) – καθώς και άλλα μέταλλα όπως ο χαλκός και ο μολύβδος, τα οποία στο τελικό στάδιο της κατασκευής τους επενδύονται με μέταλλο μεγαλύτερης αξίας, όπως ο χρυσός ή ο άργυρος (διαδικασία επιμετάλλωσης)¹⁰⁶.

➤ **Ημιπολύτιμοι Λίθοι**

Οι πολύτιμοι και ημιπολύτιμοι λίθοι εντοπίζονται μεμονωμένοι είτε ως χάντρες ή περιάπτα είτε ως συνεκτικά τμήματα κοσμημάτων (περιδέραια, περιβραχιόνια), είτε χρησιμοποιήθηκαν σε συνδυασμό με τα μέταλλα με τη μορφή

¹⁰¹ J.Ogden, *Ancient Jewellery*, London 1992, 32-3.

¹⁰² *Αυτόθι*.

¹⁰³ V. McGeehan-Liritzis, “The Relationship between Metalwork, Copper Sources and the Evidence for Settlement in the Greek Late Neolithic and Early Bronze Age”, *OJA* 2(1983), 152 – 3.

¹⁰⁴ Branigan K., “Copper and Bronze Working in Early Bronze Crete” *SIMA* 19, Lund 1968, 146 – 7, E.M., Konstantinidi 2001, 7.

¹⁰⁵ J.Ogden 1992, 34.

¹⁰⁶ J.Ogden 1992, 33-5.

ενθεμάτων σε αυτά, όπως για παράδειγμα στα δαχτυλίδια ή τις περόνες¹⁰⁷. Οι κατηγορίες ημιπολύτιμων λίθων που χρησιμοποιούνται για τα κοσμήματα της εξεταζόμενης περιόδου είναι διάφορες ποικιλίες χαλαζία, χαλκηδόνιου και σε μικρότερη έκταση ο **lapis lazuli**, ένας κρυσταλλοπαγής αδιαφανής λίθος με χαρακτηριστικό του το βαθύ κυανό χρώμα¹⁰⁸.

Οι χαλαζίες που συναντάμε αυτή την εποχή είναι: ο **αμέθυστος** με διαυγές βιολετί χρώμα, η διάφανης και άχρωμη **ορεία κρύσταλλος** και ο αδιαφανής **ιάσπης** με ερυθρό κυρίως χρώμα. Το είδος του χαλκηδόνιου που χρησιμοποιήθηκε για τα κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού ήταν ο **σάρδιος** με ερυθρό ή καφέ χρώμα.

Ο μικρός βαθμός σκληρότητας που παρουσιάζει ο χαλαζίας, ήταν ο κυριότερος λόγος για τον οποίο χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή εγχάρκτων χαντρών, περιάπτων και σφραγιδολίθων. Αντίθετα, υλικά με μεγαλύτερη σκληρότητα περιορίζονταν ως προς τη χρήση τους, όπως η ορεία κρύσταλλος που χρησιμοποιήθηκε σε περόνες για τη διακόσμηση της κεφαλής τους. Σε μικρή κλίμακα χρησιμοποιείται και ο lapis lazuli, ο πολύτιμος λίθος κυανού χρώματος που εντοπίζεται στη διακόσμηση των βασιλικών αντικειμένων στην Αίγυπτο, ενώ για την απομίμησή τους χρησιμοποιήθηκε το γυαλί. Αναφορές για αυτό το λίθο εντοπίζονται και στο Όμηρο¹⁰⁹. Κοσμήματα από ημιπολύτιμους λίθους, εντοπίζονται στους τάφους Γ, Μ, Ξ, Ο, Υ του Ταφικού Κύκλου Β, με κυρίαρχες τις ψηφίδες από σάρδιο (εικ. 29–30) οι οποίες δημιουργούν όρμους¹¹⁰.

➤ **Οργανικά Υλικά**

Μία άλλη κατηγορία υλικών που χρησιμοποιούσαν οι τεχνίτες της Εποχής του Χαλκού για την κατασκευή κοσμημάτων, ήταν οι οργανικές ύλες. Ανάμεσα στις πιο εύχρηστες από αυτές, όπως προκύπτει και από τα ευρήματα ήταν το ελεφαντόδοντο, το κεχριμπάρι, το οστό και σε πολύ μικρές ποσότητες το κοράλλι το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή χαντρών.

¹⁰⁷ E.M. Konstantinidi 2001, 8 – 9, E. Stamatatou, “Gemstones in Mycenaean Greece: Their Use and Significance”, *BAR IS* 1230, Oxford 2004, O. Krzyszkowska, “Amethyst in the Aegean Bronze Age. An Archaeological Enigma?,” in I. Bradfer, B. Detournay, and R. Laffineur (eds.), *KRES TECHNITES: L’artisan crétois: Recueil d’articles en l’honneur de Jean-Claude Poursat, publié à l’occasion des 40 ans de la découverte du Quartier Mu* [Aegaeum 26], Liège/Austin 2005, 119 – 29.

¹⁰⁸ E.M. Konstantinidi 1993, 24 – 7, R. Higgins 1980², 37 – 41, J. Ogden 1992, 35 – 8.

¹⁰⁹ *Οδύσσεια* η, 87, *Ιλιάδα* Λ, 24, 25, 36, Α. Παπαδόπουλος, “Η Χρήση του Γυαλιού στην Κρητομυκηναϊκή Περίοδο” στο Π. Θέμελης (επιμ.), *Το Γυαλί: Από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2002, 29.

¹¹⁰ C.W. Blegen, *Prosymna, The Helladic Settlement preceding the Argive Heraeum*, Cambridge 1937, 288.

Το **ελεφαντόδοντο** είναι ένα υλικό το οποίο προέρχεται από το χαυλιόδοντα του ελέφαντα ή του ιπποπόταμου¹¹¹ με κύριο συστατικό του την οδοντίνη ενώ στο εσωτερικό του υπάρχει μία κοιλότητα με τριγωνικό περίπου σχήμα. Η ποσότητα η οποία εξάγεται από ένα χαυλιόδοντα για να χρησιμοποιηθεί είναι πολλή μικρή λόγω της υπάρχουσας κοιλότητας και για το λόγο αυτό θεωρείται σπάνιο και άρα πολύτιμο υλικό. Πρόκειται για μία αρκετά ευαίσθητη ύλη με αποτέλεσμα, οι ακατάλληλες συνθήκες φύλαξης σε συνδυασμό με την απουσία επαρκούς ποσότητας υγρασίας να οδηγήσουν στην απώλεια κολλαγόνου και την αποξήρανσή του.

Το ελεφαντόδοντο εισαγόταν, κατά πάσα πιθανότητα ως πρώτη ύλη, με την κατεργασία του¹¹² να λαμβάνει χώρα εντός του αιγαιακού χώρου¹¹³. Πρώτα από όλα έπρεπε να επιλεγεί το κατάλληλο τμήμα του χαυλιόδοντα ανάλογα με το είδος του αντικειμένου που επρόκειτο να κατασκευαστεί. Στη συνέχεια δινόταν το επιθυμητό σχήμα και έπειτα ακολουθούσε η στίλβωση. Ορισμένα αντικείμενα από ελεφαντόδοντο στο τέλος της κατεργασίας τους καλύπτονταν με φύλλα χρυσού – μία πρακτική η οποία συνεχίστηκε και την εποχή του Ομήρου και επισημαίνεται στην *Ιλιάδα*¹¹⁴. Συχνά το ελεφαντόδοντο το συναντάμε ως υλικό κατασκευής περιάπτων, ενώ μαζί με το οστό, ήταν τα μόνα υλικά τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή κτενών και περονών για τα μαλλιά χάρη στη λεία επιφάνειά τους. Αντικείμενα από ελεφαντόδοντο έχουν εντοπιστεί στους τάφους Γ, Μ και Ο του Ταφικού Κύκλου¹¹⁵.

Το **κεχριμπάρι**, εκτός του ότι υπήρξε ένα υλικό για την κατασκευή κοσμημάτων, έχει αναγνωριστεί σαν ένα σημαντικό στοιχείο της εξωστρέφειας των Μυκηναίων που αποδεικνύει τις επαφές και τις εμπορικές συναλλαγές τους με άλλες πληθυσμιακές ομάδες¹¹⁶. Πρόκειται για απολίθωμα ρητίνης με κίτρινο έως κοκκινωπό χρώμα, γνωστό και ως ήλεκτρον στην αρχαία Ελλάδα, εξαιτίας του ηλεκτρισμού που παράγει. Η μελέτη του μυκηναϊκού κечριμπαριού περιβάλλεται από αρκετά προβλήματα. Ένα από αυτά αποτελεί η φθαρτότητά του, αφού σαν οργανικό υλικό υπόκειται σε φθορά λόγω της διάβρωσης. Το γεγονός ότι εισαγόταν στον

¹¹¹ Για τις διαφορές ανάμεσα στις δύο ποικιλίες ελεφαντοστού βλ. Ο. Kryzskowska, “Ivory in the Aegean Bronze Age: Elephant Tusk or Hippopotamus Ivory?”, *BSA* 83 (1988), 211.

¹¹² Γ. Σακελλαράκης, *Το Ελεφαντόδοντο και η Κατεργασία του στα Μυκηναϊκά Χρόνια*, Αθήνα 1979, Ε.Μ. Konstantinidi 2001, 9.

¹¹³ Α, G. Karo 1930. Αναφέρεται στην εύρεση μικρών αποξεσμάτων στον Ταφικό Κύκλο Α, τα οποία αποτελούν αποδεικτικά στοιχεία της κατεργασίας του στις Μυκήνες.

¹¹⁴ *Ιλιάδα*, Δ 140 – 1.

¹¹⁵ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 349 – 50, Πίν. 62β, 166α.

¹¹⁶ Ε.Μ. Konstantinidi 2001, 10.

αιγαιακό χώρο, ίσως να αποτελεί παράγοντα που πολύ πιθανό να το καθιστούσε πολύτιμο και ελκυστικό υλικό.

Το χρονικό φάσμα που καλύπτουν τα ευρήματα από κεχριμπάρι στον αιγαιακό χώρο είναι μία περίοδος 150 ετών περίπου, από το 1600 π.Χ., περίπου κ.ε. Μέχρι το τέλος της Εποχής του Χαλκού χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή χαντρών και περιάπτων ενώ πολύ σπάνια χρησιμοποιήθηκε μαζί με χρυσό¹¹⁷. Τα πιο πρώιμα ευρήματα κεχριμπαριού στον αιγαιακό χώρο εντοπίζονται σχεδόν αποκλειστικά στην Πελοπόννησο και πιο συγκεκριμένα στον Ταφικό Κύκλο Β των Μυκηνών (λακκοειδής τάφος Υ) (εικ. 20) και την ευρύτερη περιοχή της Πύλου, τα οποία χρονολογούνται στο τέλος της ΥΕ Ι–ΙΙ, με το πλήθος τους να κυμαίνεται από 1500 έως 2000 αντικείμενα¹¹⁸. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι αν και η παρουσία του περιορίζεται γεωγραφικά, εμφανίζεται σε μεγάλες ποσότητες. Στην ΥΕ ΙΙΙΑ το κεχριμπάρι διαδίδεται και σε άλλες περιοχές το Αιγαίου (εικ. 42)¹¹⁹. Παρατηρείται μία μεγαλύτερη διασπορά των θέσεων στις οποίες εντοπίζεται κεχριμπάρι ενώ αντιστρόφως ανάλογα, το πλήθος των ευρημάτων σε κάθε θέση είναι μικρότερο. Διαχρονικά όμως, η συντριπτική πλειοψηφία των ευρημάτων κεχριμπαριού, προέρχεται από τάφους όλων των τύπων στην ηπειρωτική Ελλάδα¹²⁰.

Το γεγονός ότι το υλικό αυτό, αν και στην ΥΕ Ι–ΙΙ ήταν περιορισμένο στην Πελοπόννησο, εμφανίζεται σε μεγάλες ποσότητες στους λακκοειδείς τάφους, δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται για ένα ξεχωριστό υλικό, το οποίο λίγοι μπορούσαν να αποκτήσουν¹²¹. Επίσης, διαφέρει και από άλλα υλικά κατασκευής των μυκηναϊκών κοσμημάτων λόγω του μικρού βαθμού σκληρότητας που έχει (2 – 2 ½ στην κλίμακα Mohs) (πίν. 1) και μπορεί πολύ εύκολα να διαμορφωθεί σε αντίθεση με άλλα υλικά όπως ο αμέθυστος, ο σάρδιος ή το γυαλί. Από το υλικό αυτό κατασκευάζονταν χάντρες¹²² –ορισμένες από τις οποίες μπορεί να εισήχθηκαν στον αιγαιακό χώρο στην τελική τους μορφή– πλακίδια και περιάπτα (Ταφικός Κύκλος Α: τάφοι Ι, ΙΙ, ΙV και V, Ταφικός Κύκλος Β: τάφος Υ) (εικ. 19)¹²³.

¹¹⁷ A. Harding & H. Hughes – Brock, “Amber in the Mycenaean World”, *BSA* 69 (1974), 145 – 172, Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 349 – 50.

¹¹⁸ *Αυτόθι*.

¹¹⁹ A. Harding & H. Hughes – Brock 1974, 147.

¹²⁰ Περίπου 117 τάφοι αντιπροσωπεύονται, όπως επίσης και ένας άγνωστος αλλά πολύ μεγαλύτερος αριθμός μεμονωμένων ενταφιασμών. 22 τάφοι είναι θολωτοί, περίπου 60 είναι θαλαμοειδείς τάφοι, και υπάρχουν 9 λακκοειδείς τάφοι, 8 τάφοι κοιλόητες και 18 άλλοι τύποι τάφων. Βλ. A. Harding & H. Hughes – Brock 1974, 145 – 172.

¹²¹ A. Harding & H. Hughes – Brock 1974, 145 – 172

¹²² V.A. Firsoff, *Gemstones of the British Isles*, Edinburgh 1971, 88.

¹²³ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 350–53.

Mohs' Hardness	Mineral used for comparison	Simple Hardness	Cutting Hardness* (A Rosiwal)
10	Diamond	-	140000.00
9	Ruby, Sapphire, Alexandrite, Chrysoberyl	-	1000.00
8	Aquamarine, Emerald, Morganite, Spinel, Topaz	-	175
7	Amethyst, Citrine, Garnet, Iolite, Kunzite, Peridot, Tanzanite, Tourmaline, Zircon	Scratches window glass	120
6	Diopside, Lapis lazuli, Orthoclase, Turquoise	Can be scratched with steel file	37
5	Apatite, Obsidian, Sphene, Glass	Can be scratched with a knife	6.5
4	Coral, Fluorite, Pearl	Can easily be scratched with a knife	5
3	Calcite, Ivory	Can be scratched with a copper coin	4.5
2	Amber, Gypsum	Can be scratched with a fingernail	1.25
1	Talc	Can be scratched with a Fingernail	0.03

Πίνακας 1: Κλίμακα σκληρότητας υλικών του Mohs.

➤ Τεχνητές Υλεις

Πρόκειται για μία ομάδα υλικών που προκύπτουν από την ανάμειξη άλλων υλικών σε συγκεκριμένες αναλογίες. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν το **γυαλί** και η **φαγεντιανή**.

Το **γυαλί** είναι ένα σύνθετο υλικό το οποίο προκύπτει από την ανάμειξη υλικών όπως η άμμος, η άσβεστος (υπεροξείδιο νατρίου και διοξείδιο πυριτίου) και διάφορα αλκάλια τα οποία μπορεί να είναι είτε φυτικά είτε ορυκτά, ενώ οι αναλογίες κάθε φορά μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με την επιθυμητή ποιότητα και την χρήση για την οποία προορίζεται¹²⁴. Πρόκειται για ένα υλικό με σχετικά μεγάλη σκληρότητα (πίν. 1) το οποίο δουλευόταν συνήθως με **χαλαζία**¹²⁵, ενώ μία τυπική και διαχρονική μέθοδος κατασκευής αντικειμένων με γυαλί είναι η **χύτευση**.

Το γυαλί της εν λόγω χρονικής περιόδου, συχνά περιγράφεται και ως **υαλόπαστα** – **άχρωμη** ή **με χρώμα** – η οποία εφαρμόζεται επάνω σε άλλες επιφάνειες με τη μορφή διάφορων διακοσμητικών μοτίβων. Αρκετά συχνά, με την προσθήκη χρωμάτων, το γυαλί χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή απομιμήσεων πολύτιμων

¹²⁴ Α. Αντωνάρης (επιμ.), *Ιστορία και Τεχνολογία του Γυαλιού*, Αθήνα 2002, 129 – 49, R.A. Higgins 1980, 41 – 1, E.M. Konstantinidi 2001, 10.

¹²⁵ *Αυτόθι*.

υλικών όπως ο lapis lazuli¹²⁶. Αντίθετα με την ευτελή αξία που έχει σήμερα το υλικό αυτό, στην κρητομυκηναϊκή εποχή το θεωρούνταν ως μία σημαντική επινόηση και σαν υλικό, πολύτιμο¹²⁷. Ισάξια σημασία του προσδιδόταν και στην Αίγυπτο, τον έλεγχο της διακίνησης του οποίου, πρέπει να είχαν ομάδες που βρίσκονταν σε υψηλή κοινωνική θέση, ενώ από αυτό το υλικό πρέπει να κατασκευάζονταν αντικείμενα που προσέδιδαν γόητρο¹²⁸. Το πλήθος από λίθινες μήτρες (εικ. 43) υποδηλώνει ότι το γυαλί στην εξεταζόμενη περίοδο παρασκευαζόταν από τοπικά εργαστήρια και κατά πάσα πιθανότητα, για εγχώρια χρήση¹²⁹. Η χρήση του ήταν αρκετά διαδεδομένη στον αιγαιακό χώρο και κυρίως στη μυκηναϊκή Ελλάδα, σε αντίθεση με την Κρήτη¹³⁰.

Το γυαλί χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή χαντρών, οι οποίες εμφανίζονται για πρώτη φορά στην Κρήτη το 16^ο αιώνα π.Χ. και παραμένουν σε περιορισμένη κλίμακα αλλά συνεχή παρουσία, σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού¹³¹. Τις περισσότερες φορές πρόκειται για απομιμήσεις σε αποχρώσεις του κυανού (απομίμηση lapis lazuli) ή της ώχρας (απομίμηση χρυσών χανδρών)¹³². Σχετικά με τη χρήση του γυαλιού για την κατασκευή απομιμήσεων, παρατηρείται μία διάσταση απόψεων οι οποίες θέλουν το γυαλί της Εποχής του Χαλκού που αφθονούσε στον αιγαιακό χώρο, είτε να χρησιμοποιήθηκε ως υποκατάστατο των πολύτιμων υλών και μετάλλων ή για την κατασκευή πυρήνων χρυσών κοσμημάτων¹³³, είτε να έφτασε η αξία του σε τέτοιο σημείο που να εξομοιώθηκε με το χρυσό¹³⁴. Αν λάβουμε υπόψη τη μεγάλη συχνότητα εμφάνισης κοσμημάτων από γυαλί, σε σύγκριση με τα αντίστοιχα χρυσά, σε ταφές της YEX, οπότε παρατηρείται

¹²⁶ T. Haevernick, "Mycenaean Glass", *Archaeology* 16 (1963), 190 – 3, A. Persson 1931, 135. Πειράματα στο εργαστήριο του Βρετανικού Μουσείου αποκάλυψαν την παρουσία χαλκού και κοβαλτίου στο σκούρο μπλε γυαλί και χαλκού στο πράσινο-μπλε γυαλί.

¹²⁷ T. Haevernick (1963), 190 – 3.

¹²⁸ Σε αρχεία της Tel el Amarna υπάρχει αναφορά για αίτημα του φαραώ Akhenaton (π.14^ο αιώνας π.Χ.) για τον εφοδιασμό της Αιγύπτου με γυαλί. C.M. Jackson, "Glassmaking in Bronze-Age Egypt", *Science* 2005, 1750 – 2.

¹²⁹ X. Τσουντας, "Μήτραι και ξίφη εκ Μυκηναίων", *AE* (1897), 97 – 104, R.A. Higgins 1980, 43, σημ. 1.

¹³⁰ T. Haevernick (1963), 193.

¹³¹ R.A. Higgins 1980, 42, M.S.Walton, A. Shortland, S. Kirk, P. Degryse, "Evidence for the trade of Mesopotamian and Egyptian glass to Mycenaean Greece", *Journal of Archaeological Science* 36 (2009)1496-1503.

¹³² R.A. Higgins 1980, 43, σημ. 2. Η πρακτική της απομίμησης με γυαλί κατάγεται από τη Συρία (αρχές της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ.).

¹³³ R.A. Higgins 1980, 76.

¹³⁴ T. Haevernick (1963), 192.

και μία φθίνουσα καλλιτεχνική παραγωγή στον αιγαιακό χώρο, η πρώτη θεωρία μοιάζει να είναι περισσότερο πιθανή.

Μία δεύτερη κατηγορία γυάλινων κοσμημάτων τα οποία, αρχικά, εμφανίζονται σε μυκηναϊκά νεκροταφεία στα τέλη του 15^{ου} αιώνα π.Χ. έως και το 1100 π.Χ. περίπου, αποτελούν τα πλακίδια¹³⁵. Τα περισσότερα από αυτά είναι μικρού μεγέθους (με μήκος 2-3 εκ.), επίπεδα, λεπτά και ελαφρώς παχύτερα στα άκρα όπου υπάρχει μία οπή για την ανάρτησή τους, ενώ στη μια επιφάνειά τους¹³⁶ κοσμούνται από ποικιλία ανάγλυφων θεμάτων¹³⁷. Τόσο τα πλακίδια όσο και οι ανάγλυφες χάνδρες από γυαλί, μπορούσαν να σχηματίσουν περιδέραια ή επίρραπτα στολίδια της ενδυμασίας¹³⁸. Τέλος, χρησιμοποιήθηκε (15^ο αιώνα π.Χ.) επίσης και ως ένθετο υλικό για τη διακόσμηση χρυσών κοσμημάτων, λόγω της ρευστής του σύστασης για την οποία έγινε λόγος νωρίτερα, αλλά και για την κατασκευή επίχρυσων χανδρών (που καλύπτονταν με φύλλα χρυσού)¹³⁹.

Η φαγεντιανή είναι ένα ακόμη τεχνητό υλικό το οποίο αποτελείται από συμπυκνωμένη άμμο χαλαζία (94-99%) και μία εφυάλωση πράσινου ή μπλε χρώματος¹⁴⁰. Η βασική διαφορά της φαγεντιανής από το γυαλί εντοπίζεται στις συνθέσεις των υλικών και στις εφυαλώσεις που χρησιμοποιούνται. Είχε την ίδια χρήση με το γυαλί για την κατασκευή χαντρών, περιάπτων αλλά και απομιμήσεων, με την ίδια τεχνική κατεργασίας¹⁴¹.

Όπως και με το γυαλί, τα αντικείμενα από φαγεντιανή, κυρίως χάντρες, πλακίδια και περιάπτα, κατασκευάζονταν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους σε πήλινες μήτρες¹⁴². Λευκές αλλά και χρωματιστές χάντρες από φαγεντιανή τοπικής παραγωγής εντοπίζονται στην Κρήτη ήδη από το 1800 π.Χ.¹⁴³, ενώ λίγα χρόνια αργότερα

¹³⁵ R.A. Higgins 1980, 42.

¹³⁶ X. Τσουντας 1897, 99.

¹³⁷ T. Haevernick 1963, 190 – 1, R.A. Higgins 1980, 42, 75 – 82, εικ. 14.

¹³⁸ R.A. Higgins 1980, 42, T. Haevernick 1963, 190.

¹³⁹ R.A. Higgins 1980, 42 - 43, 76.

¹⁴⁰ V. Webb, *Archaic Greek Faience*, P.K. Foster, *Aegean Faience of the Bronze Age*, London 1979.

¹⁴¹ V. Webb 1978, P.K. Foster 1979, R.A. Higgins 1980, 44 – 45, J. Ogden 1992, 39 – 40, E.M. Konstantinidi 2001, 11.

¹⁴² R.A. Higgins 1980, 44 – 45.

¹⁴³ A. Evans, *PM I* 1921, 486.

αντικείμενα από αυτό το υλικό εντοπίζονται και στους τάφους Ξ και Υ του Ταφικού Κύκλου Β (εικ. 19, 32)¹⁴⁴.

B.2) Πηγές υλικών

Εκτός από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που αναφέρθηκαν νωρίτερα για τα υλικά, θα πρέπει να εξετάσουμε και την προέλευση των υλικών. Αυτού του είδους τις πληροφορίες και σε συνδυασμό με τα ανασκαφικά δεδομένα της εποχής, δηλαδή από πόσο μακριά προέρχεται ένα υλικό αλλά και οι συνθήκες απόκτησής του, καθιστούν σαφή τη σημασία της συγκεκριμένης ύλης στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Συνειρμικά, οδηγούμαστε σε αρκετές υποθέσεις σχετικά με τα μέσα (τους τρόπους) που διέθετε κάθε φορά μία κοινωνία για να τα αποκτήσει και κατ' επέκταση να υποθέτουμε την αξία των αντικειμένων που, εν τέλει, αποτελούνταν από αυτά τα υλικά. Η Αίγυπτος αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πηγής πλούτου για τους Μυκηναίους¹⁴⁵ (εικ. 44).

➤ **Μέταλλα**

Ο χρυσός αποτελεί ένα πολύτιμο υλικό έως σήμερα. Σαν πρώτη ύλη, εντοπίζεται είτε σε κοιτάσματα χαλαζία είτε σε παράκτιες μεταλλοφόρες αποθέσεις και συνήθως εμπεριέχει μικροποσότητες αργύρου και συχνά χαλκού¹⁴⁶. Στην περίοδο που εξετάζουμε, πηγές αυτού του μετάλλου στον ελλαδικό χώρο εντοπίζονται στις Κυκλάδες, και πιο συγκεκριμένα η Σίφνος, η Πάρος, τα Κουφονήσια, η Θήρα και η Κίμωλος, αποτελούσαν πηγές χρυσού μικρών ποσοτήτων¹⁴⁷. Επίσης, κοιτάσματα χρυσού εντοπίζονταν και στην ηπειρωτική Ελλάδα σε περιοχές όπως η Αρκαδία και το Λαύριο¹⁴⁸. Οι πηγές αυτές όμως, άργησαν να εκμεταλλευτούν και σε συνδυασμό

¹⁴⁴ Γ.Ε. Μυλωνάς 1973.

¹⁴⁵ Οι Μυκηναίοι ήταν ένας λαός με έφεση στις πολεμικές τέχνες. Η ΜΕ ΙΙΙ είναι μία περίοδος ειρηνική για τον αιγαιακό χώρο, αντίθετα με την Αίγυπτο που δέχεται τις επιδρομές των Ιξός και έχει την ανάγκη μισθοφόρων, δηλαδή των Μυκηναίων. Με αυτό τον τρόπο οι Μυκηναίοι κερδίζουν αφενός πλούτο, μέσω της αμοιβής τους, που τον μεταφέρουν στην πατρίδα τους και αφετέρου γνώσεις τις οποίες χρησιμοποιούν στη συνέχεια και αναδεικνύονται σε κυρίαρχους της ανατολικής Μεσογείου στα μέσα της ΥΕΧ.

¹⁴⁶ D.A. Scott, "The deterioration of gold alloys and some aspects of their conservation", *Studies in Conservation* 28 (1983), 194-203.

¹⁴⁷ E.M. Konstantinidi 2001, 6.

¹⁴⁸ R. Higgins 1980², 9.

με το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμία ένδειξη για την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων χρυσού στη βόρεια Ελλάδα, όπου εμφανίζεται χρυσός τόσο με τη μορφή παράκτιας απόθεσης όσο και με τη μορφή κοιτάσματος, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η προέλευση αυτού του μετάλλου, που χρησιμοποιήθηκε στο πρώτο μισό της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ., από τους Μινωίτες και τους Μυκηναίους χρυσοχόους, προερχόταν από την Αίγυπτο και πιο συγκεκριμένα από τη δυτική όχθη του Νείλου ή το νότιο Σουδάν¹⁴⁹ καθώς ήταν οι πιο προσιτές από ένα σύνολο των διαθέσιμων πηγών (Αραβία, Ινδία) (εικ. 44)¹⁵⁰.

Ο **άργυρος** ίσως να είχε χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή κοσμημάτων στον ίδιο βαθμό με το χρυσό αλλά εξαιτίας της φθαρτής φύσης του, έχουν διατηρηθεί λίγα αντικείμενα. Αντίθετα με το χρυσό, ο άργυρος σπάνια εντοπίζεται σε μορφή έτοιμη για χρήση. Στον αιγαιακό χώρο, την ΠΕΧ, μεταλλεία αργύρου εντοπίζονται στη Μακεδονία, τη Θράκη και στις Κυκλάδες (τη Σίφνο, την Κέα και τη Νάξο)¹⁵¹. Η κυρίαρχη πηγή για τον άργυρο που εντοπίζεται στους τάφους των Ταφικών Κύκλων των Μυκηνών (ύστερη ΜΕ έως ΥΕ Ι), είναι τα μεταλλεία του Λαυρίου¹⁵² και ακολουθούν οι Κυκλάδες και η δυτική Κρήτη¹⁵³.

Η μελέτη αντικειμένων αυτής της εποχής από **χαλκό**, σε σχέση με τις γεωγραφικές θέσεις στις οποίες έχουν εντοπιστεί κοιτάσματα αυτού του μετάλλου στη Μεσοποταμία, τη δυτική Ασία (Τροία) και τη Θράκη, παρέχουν ενδείξεις για την πρώτη χρήση του χαλκού στην ανατολική Μεσόγειο¹⁵⁴. Σημαντικές πληροφορίες παρέχουν οι γραπτές πηγές σχετικά με τις καθημερινές διοικητικές και οικονομικές υποθέσεις, σε σχέση με γεωγραφικές θέσεις στις οποίες έχουν εντοπιστεί κοιτάσματα¹⁵⁵. Ίσως, αν λάβουμε υπόψη τις μυκηναϊκές επαφές με τη δυτική Μεσόγειο, πιθανότατα η Σαρδηνία να είναι μια σημαντική πηγή χαλκού για την παραγωγή χάλκινων αντικειμένων στο Αιγαίο¹⁵⁶.

¹⁴⁹ C. Andrews, *Ancient Egyptian Jewellery*, London 1991, 54, Z.A. Stos-Gale & N.H. Gale, “The Sources of Mycenaean Silver and Lead”, *JFiedArch* (1982), 476.

¹⁵⁰ J. Ogden 1992, 28 – 30.

¹⁵¹ R. Higgins 1980², 6 – 7, Z.A. Stos-Gale & N.H. Gale 1982, 467, 477, E.M. Konstantinidi 2001, 6 – 7.

¹⁵² Z.A. Stos-Gale & N.H. Gale 1982, 484 – 485.

¹⁵³ E.M. Konstantinidi 2001, 7.

¹⁵⁴ J.D Muhly 1985, 284 – 5.

¹⁵⁵ J.D Muhly 1985, 277.

¹⁵⁶ M.L. Ferrarese Ceruti, “Ceramica micenea in Sardegna; (Notizia preliminare)” *Rivista di Scienze Preistoriche* 34 (1979) 243-53, L. Vagnetti, “Mycenaean Imports in Central Italy” στο E. Peruzzi,

➤ **Ημιπολύτιμοι Λίθοι**

Όσον αφορά στην προέλευση των ημιπολύτιμων λίθων, ορισμένοι εντοπίζονται εντός των ορίων του αιγαιακού χώρου, ενώ κάποιοι άλλοι εισάγονται. Πιο συγκεκριμένα, ο **lapis lazuli** αποτελεί ένα από τα βασικότερα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των βασιλικών κοσμημάτων στην Αίγυπτο, όπου εντοπίζονται πηγές του, όπως επίσης και στο Αφγανιστάν¹⁵⁷. Η Αίγυπτος, εκτός από το lapis lazuli, θα πρέπει να εξήγαγε προς τον αιγαιακό χώρο και άλλα είδη λίθων όπως ο **αμέθυστος**¹⁵⁸, ο **χαλκηδόνιος** και **σάρδιος**, ενώ μικροποσότητες από **ορεία κρύσταλλο** εντοπίζονται στην Κρήτη¹⁵⁹.

➤ **Οργανικά Υλικά**

Πηγές **ελεφαντόδοντου** εντοπίζονται στην Αίγυπτο, τη Συρία και την Ινδία. Το μυκηναϊκό ελεφαντόδοντο όμως για την Εποχή του Χαλκού προέρχονταν από την Αίγυπτο ή τη Συρία¹⁶⁰. Ένα άλλο υλικό που για πρώτη φορά εντοπίζεται σε ταφές του Ταφικού Κύκλου Β είναι το **κεχριμπάρι** που η χρήση του παρατηρείται έως το τέλος της Εποχής του Χαλκού (γύρω στα 1600 π.Χ.) και χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για την κατασκευή χαντρών¹⁶¹. Σύμφωνα με μελέτη που πραγματοποιήθηκε για την πηγή κεχριμπαριού των Μυκηναίων και τη διαδρομή που ακολουθούσε, προέκυψε ότι στην πλειοψηφία τους τα αντικείμενα από αυτό το υλικό που εντοπίστηκαν στις Μυκήνες είχαν προέλευση από την Βαλτική και πιθανότατα να έφτασαν εκεί μέσω

Mycenaeans in Early Latium, Rome 1980, 151-67, M.L. Ferrarese Ceruti, “Documenti micenei nella Sardegna meridionale” στο *Ichnussa. La Sardegna dalle origini all'età classica*, Milan 1981, 605-12.

¹⁵⁷ E.M. Konstantinidi 2001, 9.

¹⁵⁸ O. Krzyszkowska, “Amethyst in the Aegean Bronze Age. An Archaeological Enigma?,” in I. Bradfer, B. Detournay, and R. Laffineur (eds.), *KRES TECHNITES: L'artisan crétois: Recueil d'articles en l'honneur de Jean-Claude Poursat, publié à l'occasion des 40 ans de la découverte du Quartier Mu [Aegaeum 26]*, Liège/Austin 2005, 119 – 29.

¹⁵⁹ E.M. Konstantinidi 2001, 8.

¹⁶⁰ O. Krzyszkowska, “Ivory in the Aegean Bronze Age: Elephant Tusk or Hippopotamus Ivory?,” *BSA* 83 (1988), 209 – 33, Γ. Σακελλαράκης, *Το Ελεφαντόδοντο και η Κατεργασία του στα Μυκηναϊκά Χρόνια*, Αθήνα 1979, 8, L. G. Hayward, “The Origin of the Raw Elephant Ivory Used in Greece and the Aegean during the Late Bronze Age” *Antiquity* 64(1990) 103 – 9.

¹⁶¹ A. Harding & Hughes – H. Brock, “Amber in the Mycenaean World”, *BSA* 69 (1974), 145 – 172.

των εμπορικών συναλλαγών¹⁶². Άλλες πηγές προέλευσης του υλικού πρέπει να ήταν οι νότιες ακτές της Βρετανίας, η Σικελία και ο Λίβανος¹⁶³.

Όσο για το ταξίδι που ακολουθούσε προκειμένου να φτάσει στον προορισμό του, έχουν προταθεί δύο διαδρομές¹⁶⁴. Την πρώιμη περίοδο η συγκέντρωση του υλικού στην Πελοπόννησο (εικ. 45) και η ομοιότητά του με αντίστοιχα από τις νότιες ακτές της Βρετανίας, αποδεικνύει τη μεταφορά με πλοία πιθανότατα από το βορρά (Βρετανία). Αντίθετα, σε μεταγενέστερη περίοδο (ΥΕ ΙΙΒ–Γ) παρατηρείται μία αξιοσημείωτη διασπορά των ευρημάτων στα δυτικά παράλια της Ελλάδας και την Αδριατική (εικ. 46), γεγονός το οποίο αποδεικνύει την πιθανή ύπαρξη επαφών με χώρες αυτής της περιοχής.

➤ *Τεχνητές Ύλες*

Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, το **γυαλί** και η **φαγεντιανή**¹⁶⁵, αποτελούν τεχνητά υλικά. Σε αρχικό στάδιο θα πρέπει να εισάγονταν αντικείμενα από αυτά τα υλικά. Στη συνέχεια όμως, παρατηρείται η ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων που εξειδικεύονται στην παραγωγή αυτών των υλικών αλλά και την κατασκευή αντικειμένων από αυτά, όπως φαίνεται από τα ανασκαφικά δεδομένα (εύρεση αντικειμένων που χρησίμευαν στην κατασκευή γυαλιού, όπως για παράδειγμα οι λίθινες μήτρες)¹⁶⁶. Παρόλα αυτά όμως, τις πηγές των γνώσεών τους για τεχνικές κατασκευής του τις οφείλουν σε χώρες της ανατολής που είχαν την πρωτοπορία σε αυτό τον τομέα¹⁶⁷, ενώ έφτασαν στον αιγαιακό χώρο σαν αποτέλεσμα των επαφών και των εμπορικών συναλλαγών που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ των δύο πλευρών¹⁶⁸. Οι τεχνικές αυτές στην πορεία, σαφώς, βελτιώθηκαν και εξατομικεύτηκαν, με αποτέλεσμα τα μυκηναϊκά αντικείμενα από γυαλί να έχουν τη δική τους ταυτότητα.

¹⁶² J.M. de Navarro, “Prehistoric Routes between Northern Europe and Italy defined by the Amber Trade”, *Geographical Journal* 66 (1925) 481-503, V.R. d’A. Desborough, *The Last Mycenaeans and their Successors: An Archaeological Survey, C.1200 - C.1000 B.C.*, Oxford 1964, 101.

¹⁶³ G.C. Williamson, *The Book of Amber*, London 1932, 58, 88.

¹⁶⁴ A. Harding & Hughes – H. Brock (1974), 159.

¹⁶⁵ V. Webb, *Archaic Greek Faience*, Warminster 1978, 1, P.K. Foster, *Aegean Faience of the Bronze Age*, London 1979.

¹⁶⁶ A. Evans *PM I* 1921, fig. 349, H. Schliemann 1878, fig. 163.

¹⁶⁷ W.M.F. Petrie, *Tell el-Amarna*, London 1894, C. Lilyquist & R. H. Brill, *Studies in Early Egyptian Glass*, New York: Metropolitan Museum of Art, 1993, C.M. Jackson 2005, 1750 – 52.

¹⁶⁸ M.S. Walton, A. Shortland, S. Kirk, P. Degryse (2009), 1496 – 1503.

B.3) Τεχνικές κατασκευής κοσμημάτων

Σημαντικό ρόλο στη μελέτη των κοσμημάτων έχει η αναζήτηση και, ως ένα βαθμό, η μελέτη των τεχνικών που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους στην εν λόγω χρονική περίοδο. Μέσα από την εξέταση του τεχνικού – τεχνολογικού υπόβαθρου αλλά και την αναζήτηση των πιθανών εργαστηρίων και εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους, μπορούν να αντληθούν σημαντικές πληροφορίες για το τεχνολογικό και κατ' επέκταση για το βιοτικό-κοινωνικό επίπεδο της Εποχής του Χαλκού. Στην εν λόγω χρονική περίοδο, οι κοσμηματοποιοί φαίνεται ότι είχαν ήδη τελειοποιήσει όλες σχεδόν τις τεχνικές που χρησιμοποιούνται και σήμερα, κάποιες από τις οποίες εισήχθησαν από την Ανατολή (κοκκίδωση, συρματερή) ενώ άλλες αναπτύχθηκαν στον αιγαιακό χώρο, όπως η κοίλη χρυσή χάντρα (relief bead), η οποία θεωρείται μυκηναϊκή έμπνευση. Τις αποσπασματικές γνώσεις μας για το τεχνολογικό επίπεδο της εποχής έρχονται να συμπληρώσουν τα εργαλεία, οι μήτρες και τα ημιτελή κοσμήματα που έχουν ανευρεθεί στους τάφους και τα ανακτορικά εργαστήρια, τα οποία όμως δεν εξειδικεύονταν αποκλειστικά στην κατασκευή κοσμημάτων (εργαστήρια κατεργασίας ελεφαντόδοντου των Μυκηνών)¹⁶⁹.

Σταδιακά, ανακαλύπτονται νέες τεχνικές καθώς χρησιμοποιούνται υλικά που απαιτούν ιδιαίτερη μεταχείριση. Για παράδειγμα, με τη χρήση των μετάλλων και των κραμάτων τους στην κατασκευή των κοσμημάτων, βελτιώνονται και οι τεχνικές που χρησιμοποιούνταν για την κατεργασία των λίθων με την τελειοποίηση των υφιστάμενων εργαλείων, ενώ ανακαλύπτονται και νέα που να ικανοποιούν τις νέες απαιτήσεις. Οι πληροφορίες για τις τεχνικές και τον τεχνολογικό εξοπλισμό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή των κοσμημάτων της Εποχής του Χαλκού, προέρχονται κατά κύριο λόγο από τα ίδια τα κοσμήματα. Σε αυτή την προσπάθεια, σημαντική βοήθεια παρέχουν και τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν και στα οποία ανήκουν το αμόνι, το σφυρί, αλλά και το τρυπάνι, η σμίλη και οι διάφορες μήτρες για τη διαδικασία της χύτευσης. Πολύτιμες πληροφορίες για τα εργαλεία προέρχονται από τις απεικονίσεις εργαστηρίων για κοσμήματα σε αιγυπτιακές τοιχογραφίες (εικ. 47, 48).

Όσον αφορά στην κατασκευή χαντρών, υπάρχουν μελέτες¹⁷⁰ που περιγράφουν τα διάφορα στάδια της εργασίας που απαιτούνται για την κατασκευή τους μέσω της αναδημιουργίας των εργαλείων που χρησιμοποιούνται στην εν λόγω περίοδο, η οποία βασίζεται είτε στα σημάδια που άφηναν τα εργαλεία στις χάντρες είτε από το εικονογραφικό υλικό από την Αίγυπτο. Τα κύρια στάδια στην κατασκευή χαντρών από λίθο, είτε με απλή μορφή είτε με περίτεχνα σχήματα, είναι αρχικά το πριόνισμα

¹⁶⁹ Γ. Σακελλαράκης, *Το Ελεφαντόδοντο και η Κατεργασία του στα Μυκηναϊκά Χρόνια*, Αθήνα 1979, 16 – 40.

¹⁷⁰ C. Andrews 1991, 67 – 79.

προκειμένου να κοπεί η επιθυμητή ποσότητα υλικού για την κατασκευή της χάντρας από την πρώτη ύλη, ενώ στη συνέχεια αυτό το υλικό λειανόταν με τη χρήση μίας λειαντικής πέτρας ή σμίλης¹⁷¹. Στη συνέχεια η χάντρα στιλβωνόταν με τη χρήση ενός μείγματος από άμμο χαλαζία και κάποιο ρευστό υλικό (έλαιο ή νερό) μέσα στο οποίο οι χάνδρες τρίβονται με κυκλικές κινήσεις και τέλος, με τη χρήση τρυπανιού, ανοιγόταν μία οπή για την ανάρτησή της¹⁷². Πολύτιμες πληροφορίες για την αποκρυστάλλωση αυτής της διαδικασίας, παρέχουν οι αιγυπτιακές τοιχογραφίες του Νέου Βασιλείου οι οποίες απεικονίζουν τεχνίτες εν ώρα εργασίας¹⁷³.

Μία από τις τέχνες που, εκτός των άλλων εφαρμογών που είχε, χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για την κατασκευή κοσμημάτων στην Εποχή του Χαλκού, ήταν η μεταλλουργία. Η τέχνη αυτή γνώρισε σημαντική εξέλιξη με την πάροδο του χρόνου με αποτέλεσμα την κατασκευή ολοένα και πιο περίτεχνων αντικειμένων. Τα μέταλλα που χρησιμοποιούνται για τα κοσμήματα της εν λόγω περιόδου είναι ο χαλκός, ο χρυσός, σε πολύ μικρές ποσότητες ο σίδηρος και διάφορα κράματα μετάλλων.

Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, αξιόλογες πληροφορίες μπορεί να δώσει η ύπαρξη πιθανών εργαστηρίων. Για την κατεργασία χαλκού στον ηπειρωτικό χώρο, υπάρχουν ενδείξεις ήδη από τις αρχές της Εποχής του Χαλκού με την ύπαρξη έξι μεταλλουργικών κλιβάνων στην περιοχή της Αρκαδίας οι οποίοι χρονολογούνται στην ΠΕ¹⁷⁴. Από τη μελέτη ευρημάτων, όπως υπολείμματα μετάλλων, πρώτες ύλες αλλά και τα εργαλεία των μεταλλουργών σε τέτοιου είδους χώρους, είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί η ανασύνθεση της διαδικασίας της μεταλλουργίας και στη συνέχεια της κατασκευής αντικειμένων από μέταλλο, ανάμεσα στα οποία θα πρέπει να υπήρχαν και κοσμήματα.

Από τις γραπτές πηγές της εποχής δεν προκύπτει καμία περιγραφή για εργαστήριο μεταλλουργίας, υπάρχουν όμως ενδείξεις για την ύπαρξή τους στις Μυκήνες. Ένας τέτοιος χώρος φαίνεται να είναι το αποκαλούμενο “Τετράγωνο των Τεχνιτών” στις Μυκήνες όπου έχουν έρθει στο φως θραύσματα φύλλων χρυσού μαζί με αποκρούσματα ελεφαντόδοντου, ένα τμήμα χαλκού και πυρήνες λίθων¹⁷⁵. Αν όντως η εικόνα αυτή ανήκει σε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εργαστηρίου της εποχής, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι πρόκειται για πολυδιάστατους χώρους, οι

¹⁷¹ E. Konstantinidi 2001, 11.

¹⁷² C. Andrews 1991, 81.

¹⁷³ C. Andrews 1991, 80 – 2.

¹⁷⁴ Θ.Γ. Σπυρόπουλος, “Στενό Αρκαδίας”, *ΑΔ* 37, Β1 (1982), 120 – 1.

¹⁷⁵ Ε.Γ. Μυλωνάς, *Πολύχρυσοι Μυκήναι*, Αθήνα 1983, 118, If. Tournavitou, Towards an identification of a workshop space, στο E. French & K.A. Wardle (ed.), *Problems in Greek Prehistory*, Bristol: Bristol Classical Press 1988, 447-67.

οποίοι προφανώς δεν περιορίζονται μόνο στην κατασκευή συγκεκριμένων αντικειμένων, όπως για παράδειγμα τα όπλα, επομένως θα πρέπει να αποτελούσαν και εργαστήρια κατασκευής κοσμημάτων¹⁷⁶. Με μία προσεκτική προσέγγιση των χώρων αυτών με έρευνα που να περιλαμβάνει στάδια όπως την εξέταση συγκεκριμένων ευρημάτων – για παράδειγμα τα ίχνη των εργαλείων στο μέταλλο, τη σύγκριση με ορισμένες τεχνικές που έχουν διασωθεί ή ακόμη και με σύγχρονες περιγραφές αυτών και τέλος μέσα από τις απεικονίσεις των αιγυπτιακών ταφικών τοιχογραφιών, μας επιτρέπει να ανασυστήσουμε τα διάφορα στάδια της μεταλλουργίας στον αιγαιακό χώρο, τουλάχιστον σε ό, τι αφορά στην κατασκευή των κοσμημάτων.

Τεχνικές διακόσμησης

Οι βασικές τεχνικές διακόσμησης των κοσμημάτων που αναφέρονται στη συνέχεια, αφορούν κοσμήματα τα οποία κατασκευάζονταν από μέταλλο. Οι τεχνικές που ήταν γνωστές, σύμφωνα τα ευρήματα και τη συχνότητα που εμφανίζονται σε αυτά, μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες: στη διακόσμηση με την προσθήκη του ίδιου μετάλλου (ανάγλυφο, κοκκίδωση, συρματερή τεχνική και χύτευση), σε τεχνικές με την προσθήκη άλλων υλικών (η ένθεση σμάλτου ή κάποιου άλλου υλικού) και στην κατηγορία της αφαίρεσης μετάλλου (εγχάραξη, γλυπτική και διάτρηση). Στη συνέχεια δίνεται μία σύντομη περιγραφή για την κάθε μία από αυτές.

➤ **Ανάγλυφο**

Πρόκειται για ένα γενικό όρο που προσδιορίζει τη διακοσμητική εργασία που πραγματοποιείται σε ένα φύλλο μετάλλου με σφυρηλάτηση. Οι εργασίες αποτύπωσης της διακόσμησης πραγματοποιούνται από την πίσω όψη (εικ. 15). Η μέθοδος αυτή είναι κατάλληλη τόσο για τη διακόσμηση ολόκληρου κοσμήματος όσο και για μεμονωμένα σημεία του. Μία απλή διακόσμηση με αυτή την τεχνική αποτελείται από μοτίβα που περιλαμβάνουν στιγμές ή γραμμές οι οποίες πραγματοποιούνται είτε από την εμπρόσθια είτε από την οπίσθια όψη.

Έχει εντοπιστεί μία μεγάλη ποικιλία από όλες σχεδόν τις κατηγορίες κοσμημάτων που φέρουν διακόσμηση με αυτή την τεχνική τα οποία καλύπτουν ένα

¹⁷⁶ R. Laffineur, “Craftsmen and Craftsmanship in Mycenaean Greece: For a Multimedia Approach” στο R. Laffineur & W-D. Niemeier (eds.), *POLITEIA: Society and State in the Aegean Bronze Age [Aegaeum 12]* (Liège 1995) I: 189-199.

χρονολογικό φάσμα που συμπίπτει σχεδόν με ολόκληρη την Εποχή του Χαλκού¹⁷⁷. Ένα αργυρό διάδημα από τις Ζυγουριές και ένα χρυσό περιβραχιόνιο από τον λακκοειδή τάφο IV των Μυκηνών (ΥΕ ΙΑ-Β), αποτελούν παραδείγματα αυτής της τεχνικής διακόσμησης, ενώ μία πολλή μεγάλη ποσότητα από χάνδρες με ανάγλυφη διακόσμηση, ανήκει στην ΥΕΧ¹⁷⁸. Επίσης, αποτελεί ένα από τους τρόπους που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να διακοσμηθούν οι σφενδόνες των μυκηναϊκών σφραγιστικών δαχτυλιδιών (εικ. 36, 37, 39, 40)¹⁷⁹.

Μία άλλη εκδοχή της ανάγλυφης τεχνικής αποτελεί η εμπίεση. Με αυτή τη μέθοδο διακόσμησης δημιουργείται το αποτύπωμα ενός σχεδίου με μία μόνο κίνηση αφού το μοτίβο υπάρχει επάνω σε μία επιφάνεια η οποία εμπιέζεται στην προς διακόσμηση επιφάνεια εν είδει σφραγίδας. Η τεχνική αυτή διευκόλυνε μία πιο μαζική κατασκευή κοσμημάτων καθώς παρείχε το πλεονέκτημα ότι το ίδιο σχέδιο μπορούσε να αναπαραχθεί πολλές φορές σε ελάχιστο χρονικό διάστημα και με τον λιγότερο δυνατό κόπο¹⁸⁰.

➤ Κοκκίδωση

Πρόκειται για μία τεχνική αρκετά δύσκολη που απαιτεί πολύ υψηλά πρότυπα τεχνικής ικανότητας, τη διαδικασία της οποίας προσπάθησαν να αναβιώσουν οι χρυσοχόοι τον 20^ο αιώνα μ.Χ.¹⁸¹. Με τη χρήση μεγάλης ποσότητας μικροσκοπικών κόκκων μετάλλου (με διάμετρο π. 0,01μ.) που συγκολλώνται σε ένα υπόβαθρο, είναι δυνατή η απόδοση απλών γραμμών, γεωμετρικών μοτίβων, αλλά και μορφών. Οι κόκκοι, που τοποθετούνται ο ένας δίπλα στον άλλο, στερεώνονταν με τη χρήση οργανικής ουσίας ή λιωμένου μετάλλου επάνω στην επιφάνεια που επρόκειτο να διακοσμηθεί και με αυτό τον τρόπο αποδιδόταν το επιθυμητό διακοσμητικό μοτίβο¹⁸².

Η τεχνική αυτή έχει τις καταβολές τις στη Μεσοποταμία, το πρώτο γνωστό παράδειγμα της οποίας προέρχεται από την Ur και χρονολογείται το 2200 π.Χ.¹⁸³.

¹⁷⁷ A. Lucas, *Ancient Egyptian Material and Industries*, R. Higgins 1980², 9-11.

¹⁷⁸ E. Konstantinidi 2001, 15, Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 201, (Ο-404), 188 (Ο-430), Πίν. 181 α-β.

¹⁷⁹ A. Karo 1930, 74, no. 241, R. Higgins 1980², 13.

¹⁸⁰ R. Higgins 1980², Pl. 10.

¹⁸¹ R. Higgins 1980², 18-20.

¹⁸² R. Higgins 1980², 21-3, D.L. Carroll, "On Granulation in Ancient Metalwork", *AJA* 87 (1983), 551-4, J. Ogden, *Ancient Jewellery*, London 1992, 51-3, E. Konstantinidi 2001, 16-8.

¹⁸³ C.L. Wooley, *Excavations at Ur II: The Royal Cemetery* (Plates), London & Philadelphia 1934, Πίν. 138.

Στον αιγαιακό χώρο, η τεχνική αυτή εισάγεται προς τα τέλη της Εποχής του Χαλκού με το με πιο γνωστό παράδειγμα ένα περίτεχνο περιάπτο με την εραλδική απεικόνιση δύο μελισσών από τα Μάλια (εικ. 49) που χρονολογείται περίπου στα 1700 π.Χ. και αποτελεί συνδυασμό και των δύο τεχνικών: της κοκκίδωσης και της συρματερής τεχνικής, για την οποία γίνεται λόγος στη συνέχεια.

➤ Συρματερή Τεχνική

Είναι μία τεχνική η οποία συχνά συνδυάζεται με αυτή της κοκκίδωσης και βρήκε χρήση σε πολλά παραδείγματα της αρχαίας κοσμηματοποιίας. Αυτός ο τρόπος διακόσμησης, όπως και η κοκκίδωση, τουλάχιστον για την εξεταζόμενη εποχή, περιορίζονται στα αντικείμενα από χρυσό¹⁸⁴. Και αυτή η τεχνική εμφανίζεται για πρώτη φορά λίγο μετά το 2000 π.Χ., σχεδόν μαζί με την κοκκίδωση, με τις απαρχές της εντοπίζονται στη Μεσοποταμία (σε κοσμήματα των τάφων της Ur), ενώ στον αιγαιακό χώρο στην YEX από το 1550 έως το 1100 π.Χ.¹⁸⁵

Η πιο κοινή μορφή αυτού του είδους διακόσμησης αποτελείται από σύρματα τα οποία συγκολλώνται με αποτέλεσμα να δημιουργούνται σχηματισμοί επάνω σε ένα υπόβαθρο. Το σύρμα, με κυκλική ή πολυγωνική διατομή, με απλή ή στρεπτή μορφή (μέσω της σφυρηλάτησης) (εικ. 50 α), χρησιμοποιούνταν αρχικά για την κατασκευή απλών ελικοειδών κοσμημάτων και αργότερα για πιο πολύπλοκες κατασκευές (εικ. 49)¹⁸⁶. Τα πιο δημοφιλή σχέδια είναι ο κρίκος και η σπείρα που δημιουργούνται με τη χρήση εργαλείων σε προκαθορισμένα και σταθερά σχέδια, με αποτέλεσμα να είναι ευκολότερη αντιγραφή και η επανάληψη των μοτίβων.

Μία ακόμη εφαρμογή αυτής της τεχνικής αποτελεί και η κατασκευή των διαφόρων τύπων της αλυσίδα που είχε σημαντικό ρόλο στην κατασκευή κοσμημάτων κατά την αρχαιότητα. Αρχικά, χρησιμοποιούνταν στα περιδέραια αλλά και για την ανάρτηση περιάπτων. Η απλής μορφής αλυσίδα βρισκόταν σε χρήση καθ' όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού και αποτελούνταν από μία σειρά κρίκων¹⁸⁷. Μία πιο περίτεχνη μορφή αλυσίδας, είναι η αποκαλούμενη “loop-in-loop” ή “τετράγωνη αλυσίδα” (εικ. 50 β)¹⁸⁸, η οποία βρισκόταν σε χρήση από το 2.200 π.Χ.¹⁸⁹. Στη Μέση

¹⁸⁴ R. Higgins 1980², 18-21, J. Ogden 1992, 46-7.

¹⁸⁵ R. Higgins 1980², 21-3, 68-70.

¹⁸⁶ J. Ogden 1992, 46-49, E. Konstantinidi 2001, 14, 18.

¹⁸⁷ J. Ogden 1992, 47-49, E. Konstantinidi 2001, 14-5.

¹⁸⁸ C.R. Williams, *New York Historical Society. Catalogue of Egyptian Antiquities. Gold and Silver Jewellery and Related Objects*, New York 1924, 133, W.M.F. Petrie, *Art and Crafts of Ancient Egypt*, London 1910, 86.

¹⁸⁹ R. Higgins 1980², 21-3, 68-70.

Ανατολή, έχει εντοπιστεί ένα τέτοιο παράδειγμα αλυσίδας ανάμεσα σε κοσμήματα της Ur του 2500 π.Χ.¹⁹⁰.

➤ Χύτευση

Τα χυτά αντικείμενα έχουν μία παρουσία σε όλη την Εποχή του Χαλκού, πολύ λίγα όμως αποτελούνται από μέταλλο όπως χρυσό και άργυρο (περόνες, ενώτια, δαχτυλίδια και ψέλια)¹⁹¹. Το βασικότερο μέσο για αυτή τη διαδικασία αποτελούσαν οι μήτρες (λίθινες, μετάλλινες ή πήλινες) μέσα στις οποίες τοποθετούνταν το λιωμένο μέταλλο¹⁹². Σε αυτή την τεχνική το μέταλλο δεν πρέπει να αποτελούσε το κυρίαρχο υλικό αν κρίνουμε από το μικρό αριθμό των αντικειμένων από χρυσό ή άργυρο σε σχέση με την, συγκριτικά, πολλή μεγαλύτερη ποσότητα από μήτρες. Ένα τέτοιο υλικό του οποίου η ιδιότητα τήξης θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί, είναι το γυαλί¹⁹³.

Μία πρωτοποριακή διαδικασία που χρησιμοποιήθηκε για τη χύτευση ήταν η τεχνική του “χαμένου κεριού” (*cire perdue*), καθώς πρόκειται για την πιο διαδεδομένη αρχαία μέθοδο κατασκευής χυτών αντικειμένων που διατηρείται έως και σήμερα και βασίζεται στην έγχυση ρευστού γυαλιού ή μετάλλου σε μία μήτρα, συνήθως από πηλό ή λίθο (στεατίτη)¹⁹⁴. Αρχικά, δημιουργείται ένα κέρινο ομοίωμα του αντικειμένου που πρόκειται να κατασκευαστεί και καλύπτεται με στρώσεις πηλού (εικ. 51). Στη συνέχεια, και αφού η πήλινη μήτρα έχει στερεοποιηθεί, ανοίγεται μία οπή σε κάποιο σημείο της, ύστερα πυρακτώνεται με αποτέλεσμα το κέρι να ρευστοποιείται και με αυτό τον τρόπο να αφαιρείται από τη μήτρα. Έπειτα, ο κενός χώρος που προκύπτει από την απώλεια του κεριού, συμπληρώνεται με το επιθυμητό υλικό κατασκευής του αντικειμένου σε ρευστή μορφή και αφού αυτό στερεοποιηθεί, η πήλινη ή λίθινη μήτρα θρυμματίζεται προκειμένου να αφαιρεθεί το χυτό μέταλλο αντικείμενο που προέκυψε.

Η κατασκευή χυτών αντικειμένων, ανάγεται στη 2^η χιλιετία π.Χ. Μήτρες για την κατασκευή γυάλινων χαντρών και μεταλλικών αντικειμένων όπως δαχτυλίδια, ενώτια έχουν εντοπιστεί σε πολλή μεγάλη ποσότητα στην ΥΕΧ στο Αιγαίο. Αρκετές τέτοιες μήτρες από διάφορα είδη λίθου, όπως στεατίτη, γρανίτη και βασάλτη, έχουν

¹⁹⁰ C.L. Wooley, *Excavations at Ur II: The Royal Cemetery (Plates)*, London & Philadelphia 1934, Pls. 146, 159.

¹⁹¹ Γ. Ρεθεμιωτάκης, *Το δαχτυλίδι του Μίνωα*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού. Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, 2004.

¹⁹² R. Higgins London 1980², 16-7, J. Ogden 1992, 49-51, E. Konstantinidi 2001, 19-20.

¹⁹³ R. Higgins London 1980², 16-7, E. Konstantinidi 2001, 19-20.

¹⁹⁴ R. Higgins London 1980², 16-7, J. Ogden 1992, 49-51.

εντοπιστεί στην ακρόπολη αλλά και τον ευρύτερο χώρο των Μυκηνών¹⁹⁵. Φέρουν τα αρνητικά σχημάτων που εντοπίζονται σε κοσμήματα όπως είναι οι χάντρες από γυαλί, φαγεντιανή ή μέταλλο¹⁹⁶. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η ύπαρξη αυλακίων στα μοτίβα για το σχηματισμό των οπών ανάρτησης.

➤ Ένθεση

Πρόκειται για μία μέθοδο πολύχρωμης διακόσμησης, η οποία χρησιμοποιήθηκε πιο συχνά στην αρχαιότητα για τη διακόσμηση των κοσμημάτων με την τοποθέτηση χρωματιστών λίθων, γυαλιού και άλλων υλικών στα κενά που αφήνονται από τη διακόσμηση στο υπόβαθρο του κοσμήματος. Η τεχνική οφείλει τις ρίζες της στη Μεσοποταμία, όπου εντοπίζεται σε κοσμήματα των βασιλικών τάφων της Ur του 2500 π.Χ.¹⁹⁷ και στην Αίγυπτο¹⁹⁸. Παρόλα αυτά όμως, εξελίχθηκε στον αιγαιακό χώρο αφού στην ME – YE IA εμφανίζεται το σμάλτο μπλε χρώματος σε ταφές από τον Ταφικό Κύκλο Β, το οποίο θεωρείται εγχώρια ανακάλυψη¹⁹⁹.

Αυτή η τεχνική που χρησιμοποιήθηκε για να διακοσμήσει σφενδόνες σφραγιστικών δαχτυλιδιών και μερικές φορές σε περιάπτα, γνωρίζει ιδιαίτερη ακμή στην YEX και ιδιαίτερα το 15^ο αιώνα π.Χ.²⁰⁰. Σταδιακά, παρατηρείται η αντικατάσταση των λίθων με την τοποθέτηση σμάλτου, δηλαδή χρωματιστού γυαλιού σε ρευστή μορφή το οποίο στη συνέχεια σταθεροποιείται. Η πρακτική αυτή οδήγησε στη διακόσμηση κοσμημάτων με απομιμήσεις υλικών που ήταν δυσεύρετα και σπάνια για την περιοχή που εξετάζεται και επομένως το κόστος για την απόκτησή τους αρκετά υψηλό. Έτσι λοιπόν, διαδίδεται ευρέως η χρήση του γυαλιού με σκούρο μπλε χρώμα για την κατασκευή απομιμήσεων του lapis lazuli και η απόχρωση του πράσινου μπλε για την απομίμηση του τυρκουάζ.

¹⁹⁵ E. Konstantinidi 2001, 19-20,

¹⁹⁶ D. Eveley, *Well-Built Mycenae, the Helleno-British Excavations within the Citadel at Mycenae, 1959 – 1969*, Χρ. Τσουντας “Μήτραι και Ξίφη εκ Μυκηνών”, *AE* 96 (1897), εικ. 7 και 8, H. Schliemann, *Mycenae: A Narrative of Researches and Discoveries at Mycenae and Tiryns*, Κεφ. IV, *Excavations in the Citadel*, New York 1880, 108, εικ. 162, 163.

¹⁹⁷ C.L. Wooley 1934, Pl. 138, R. Higgins London 1980², 27.

¹⁹⁸ W.S. Smith, *The Art and Architecture of Ancient Egypt*, London 1958, Pl. 80A.

¹⁹⁹ R. Higgins London 1980², 25.

²⁰⁰ M. Rosenberg, *Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage, Zellenschmelz*, Frankfurt 1915, 23, figs. 11-16 και 25, fig.27.

➤ **Εγγάραξη λίθων**

Είναι η τεχνική που χρησιμοποιήθηκε για την απόδοση των εικονογραφικών θεμάτων στις επιφάνειες των σφραγιδόλιθων. Οι κυλινδρικοί σφραγιδόλιθοι χρησιμοποιούνταν κυρίως στη Μεσοποταμία στο χρονικό διάστημα από το 3500 π.Χ. έως και το 400 π.Χ. περίπου, σχεδόν παράλληλα με την εμφάνιση του συστήματος της σφηνοειδούς γραφής²⁰¹. Μία μελέτη με τα στάδια της τεχνικής από την αρχική κατεργασία του λίθου μέχρι την απόδοση της τελικής μορφής του σφραγιδόλιθου, έχει πραγματοποιηθεί από τους L. Gorelick και A.J. Gwinnett²⁰² οι οποίοι έχουν προσδιορίσει μερικές από τις βασικές μεθόδους κατεργασίας του λίθου στην περιοχή της Μεσοποταμίας το 3000 π.Χ. περίπου. Σε αυτό το χρονικό διάστημα παρατηρείται σημαντική βελτίωση των τεχνικών εγγάραξης με την παράλληλη χρήση της σμύριδας, ενός λειαντικού υλικού²⁰³. Η πρόοδος αυτή έκανε δυνατή την κατεργασία και τη χρήση λίθων με μεγαλύτερη σκληρότητα όπως ο αιματίτης και εν συνεχεία ο χαλαζίας για την κατασκευή σφραγιδόλιθων στη διάρκεια της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ.

²⁰¹ W. Heimpel, L. Gorelick & A.J. Gwinnett, “Philological and archaeological evidence for the use of emery in the Bronze Age Near East”, *JCS*. 40 (1988), 195 – 210.

²⁰² L. Gorelick. & A.J. Gwinnett, “Minoan versus Mesopotamian seals: comparative methods of manufacture”, *Iraq* 54 (1992), 57 – 64.

²⁰³ W. Heimpel, L. Gorelick & A.J. Gwinnett 1988, 195 – 210, L. Gorelick. & A.J. Gwinnett 1992, 57 – 64, M. Sax & D. Meeks D., “Methods of engraving Mesopotamian quartz cylinder seals”, *Archaeometry* 37 (1995), 25 – 36.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

A) ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑΣ Η ΕΙΔΙΚΩΝ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ;

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζεται ο πιθανός ρόλος που ενδεχομένως να εξυπηρετούσε ένα κόσμημα στην Εποχή του Χαλκού. Επιχειρείται μία προσπάθεια να ερμηνευτεί η σημασία που μπορεί να είχε ένα τέτοιο αντικείμενο, ενώ βρισκόταν σε χρήση. Με λίγα λόγια, το ερώτημα που τίθεται είναι αν ένα κόσμημα αποτελούσε κάποιο μέσο διάκρισης για το άτομο που το έφερε ή απλώς ήταν ένα συνοδευτικό εξάρτημα του συνόλου της εμφάνισής του. Δηλαδή να είχε διακοσμητικό χαρακτήρα (αντικείμενο του συρμού της εποχής).

Ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνταν τα κοσμήματα αποτελεί ένα παράγοντα καθοριστικής σημασίας για τη μελέτη τους. Οι πληροφορίες μας για αυτά προέρχονται από τα ανασκαφικά δεδομένα αλλά και από τις απεικονίσεις τους σε τοιχογραφίες της εξεταζόμενης περιόδου²⁰⁴. Μαζί με αυτές τις δύο πηγές πληροφοριών, οι οποίες παρέχουν χρήσιμα στοιχεία – εκτός της κατηγορίας των τεχνικών τους χαρακτηριστικών – για τη θέση τους σε σχέση με το σώμα, μπορεί να λειτουργήσει επιβοηθητικά σε μεγάλο βαθμό και εμπειρία μας από τη χρήση των κοσμημάτων σήμερα.

Αυτό όμως ενέχει κινδύνους, καθώς αν βασιστούμε σε μεγάλο βαθμό σε αυτό τον τρόπο προσέγγισης με βάση τον τρόπο χρήσης τους σήμερα, τότε προκύπτει το εξής ερώτημα: γιατί τα κοσμήματα εντοπίζονται στη συντριπτική τους πλειοψηφία σε τάφους παρά σε αρχαιολογικές θέσεις με οικιστικό χαρακτήρα; Πρόκειται για μία εύλογη απορία, ικανή όμως να μας οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα. Για παράδειγμα, μπορούμε πολύ εύκολα να υποθέσουμε ότι τα κοσμήματα της εξεταζόμενης περιόδου αποτελούσαν μία ομάδα αντικειμένων τα οποία συνόδευαν τους νεκρούς και επομένως χρησιμοποιούνταν μόνο για αυτό το σκοπό. Όμως, αν παρατηρήσουμε τις απεικονίσεις τους σε τοιχογραφίες, αμέσως γίνεται κατανοητό ότι τα κοσμήματα δεν κατασκευάζονταν για ταφική χρήση, αλλά συνόδευαν τους χρήστες τους σε διάφορες πτυχές της ζωής τους, μία από τις οποίες (στο τέλος) ήταν και ο θάνατος.

Ωστόσο, μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες κατηγορίες κοσμημάτων που ίσως να είχαν αποκλειστικά ταφική χρήση, χωρίς όμως να είναι απολύτως βέβαιο. Σε αυτή τη διαφοροποίηση συνηγορεί το γεγονός ότι ορισμένα από αυτά τα αντικείμενα που εντοπίζονται είναι αρκετά λεπτεπίλεπτα και έχουν κατασκευαστεί από πολύτιμα

²⁰⁴ X. Ντούμας 1992.

υλικά (π.χ. φύλλα χρυσού πολύ μικρού πάχους), με αποτέλεσμα να αποκλείεται η καθημερινή τους χρήση, για πρακτικούς λόγους (μεγάλος βαθμός φθοράς). Τα κοσμήματα που είχαν αποκλειστικά ταφική χρήση, πολύ πιθανό να μην τοποθετούνταν απλά για να συνοδεύσουν το νεκρό ή γιατί μπορεί να το απαιτούσε κάποιο τελετουργικό, αλλά ίσως, άλλοτε σε μεγαλύτερο και άλλοτε σε μικρότερο βαθμό, να αποτελούσαν δείκτες οι οποίοι έδιναν πληροφορίες σχετικά με το νεκρό (ηλικία, φύλο, καταγωγή, ιδιότητα)²⁰⁵. Σημαντικό ρόλο σε αυτή την ερμηνεία, έχει και η ποσότητα με την οποία τοποθετούνταν. Υπάρχουν όμως και παραδείγματα τα οποία – αν και εντοπίζονται με τη μορφή των κτερισμάτων – θα πρέπει να χρησιμοποιούνταν και στη διάρκεια της ζωής του ατόμου με το να αποτελούν αντικείμενα τα οποία διακοσμούσαν σημεία του σώματος ή της ενδυμασίας, σε καθημερινή βάση.

Είναι πολύ πιθανό, η επιθυμία για τα κοσμήματα στον αρχαίο κόσμο να στηρίχθηκε στους ίδιους λόγους με σήμερα. Θα μπορούσαν να είναι αντικείμενα που επενδύουν σημαντικά γεγονότα στη ζωή των κατόχων τους, αναλογικά με σημερινά παραδείγματα. Ίσως να προσφέρονταν σαν δώρα σε νεογέννητα μωρά ή τις μητέρες τους, σε γάμους και γενικότερα στον εορτασμό ενός ευχάριστου ή σημαντικού γεγονότος. Οι φαραώ στην αρχαία Αίγυπτο, για παράδειγμα, διένειμαν περιδέραια, περιάπτα και δαχτυλίδια από χρυσό σε περιπτώσεις χαρμόσυνων γεγονότων, ενώ επίσης, οι αιγύπτιοι, προσέφεραν σαν δώρα για τη νέα χρονιά δαχτυλίδια από φαγεντιανή²⁰⁶. Στα ομηρικά έπη, τα κοσμήματα είναι κυρίως αντικείμενα τα οποία δίνονται συνήθως ως αντάλλαγμα²⁰⁷ ή ως δώρο (π.χ. δώρο γάμου)²⁰⁸.

Είναι πολύ πιθανό, ορισμένα κοσμήματα να είχαν κάποιο ιδιαίτερο λόγο ύπαρξης, όπως για παράδειγμα η χρήση τους ως διακριτικά στοιχεία κατά τη διάρκεια μίας τελετής (π.χ. θρησκευτικής, διαβατήριας). Να φορέθηκαν, δηλαδή, εξαιτίας κάποιας διακριτικής, θρησκευτικής ή προστατευτικής ιδιότητας που ενδεχομένως να είχαν και αυτό, εν μέρει, να εξηγεί και το γεγονός της κατασκευής τους από πολύτιμα υλικά. Δε θα πρέπει όμως να παραληφθεί και η συναισθηματική σημασία που μπορεί να είχε ένα κόσμημα και το στοιχείο αυτό να αποτελούσε ακόμη ένα λόγο για το γεγονός ότι κατασκευάζονται από πολύτιμες ύλες.

²⁰⁵ J.A. Brown, “The Search for Rank in Prehistoric Burials” στο R. Chapman, I. Kinnes & K. Randsborg (eds.), *The Archaeology of Death*, Cambridge 1981, 29 – 30, G. Graziadio, “The Process of Social Stratification at Mycenae in the Shaft Grave Period: A Comparative Examination of the Evidence”, *AJA* 95 (1991), 403 – 40.

²⁰⁶ A. Wilkinson, *Ancient Egyptian Jewellery*, London 1971, C. Andrews, *Ancient Egyptian Jewellery*, London 1991, 32.

²⁰⁷ *Ιλιάδα* Σ, στ. 400-02.

²⁰⁸ *Οδύσσεια* σ, στ. 292-300.

B) ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ Ή ΜΕΣΑ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ

Ένα άλλο ερώτημα που προκύπτει είναι εάν τα κοσμήματα ήταν αντικείμενα προσωπικού χαρακτήρα ή απλώς αντικείμενα που αντιπροσώπευαν κάποια αξία και μπορούσαν να διακινηθούν και να ανταλλάγουν μεταξύ των ατόμων μία κοινωνίας αλλά και εκτός των ορίων αυτής. Αν ισχύει η δεύτερη περίπτωση, τότε τα κοσμήματα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν και ως ένα είδος μονάδας συναλλαγών – νομίσματος (;).

Ένα κόσμημα το οποίο προορίζεται για να φορεθεί, είναι σε θέση να δώσει σημαντικές πληροφορίες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, σε ό, τι αφορά στο πρώτο μέρος του ερωτήματος, κάποια από αυτά θα μπορούσαν να έχουν πιο προσωπικό χαρακτήρα και να δήλωναν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του χρήστη τους. Είναι πολύ πιθανό μερικά να αποτελούσαν διακριτικά στοιχεία για την ηλικία, το φύλο, την κοινωνική και οικογενειακή κατάσταση ή την ιδιότητα αυτού που τα χρησιμοποιούσε, στοιχεία δηλαδή που τον ξεχώριζαν από ένα ευρύτερο σύνολο ή τον καθιστούσαν μέλος μίας ομάδας²⁰⁹. Το κατά πόσο μπορούσε να ισχύει κάτι τέτοιο στην κοινωνία της Εποχής του Χαλκού, είναι ένα ζήτημα το οποίο εξετάζεται στη συνέχεια, στο Κεφάλαιο 3.

Το δεύτερο μέρος του ερωτήματος για την αξία που μπορεί να είχε ένα κόσμημα, και επομένως η λειτουργία του ως μέτρο της, βασίζεται κατά κύριο λόγο στη χρήση πολύτιμων και σπάνιων υλικών (Κεφάλαιο 1.Β.), αλλά και τεχνικών με μεγάλο βαθμό δυσκολίας (Κεφάλαιο 1.Γ.), για την κατασκευή τους. Ευρήματα όπως οι χάντρες από κεχριμπάρι και lapis lazuli μπορούμε να τα εκλάβουμε ως απόδειξη των επαφών με τη βόρεια Ευρώπη, την Αίγυπτο και το Αφγανιστάν²¹⁰. Μεταξύ των βασικών αντικειμένων, τα ορθογώνια πλακίδια από φαγεντιανή από τους τάφους Ξ και Υ είναι πολύ πιθανό να προέρχονται από την Εγγύς Ανατολή, ενώ οι “ταλισμανικοί λίθοι” από τους τάφους Μ και Ο, αναμφίβολα, έχουν εισαχθεί²¹¹. Ο τρόπος εισαγωγής τους στον αιγαιακό χώρο σίγουρα ήταν απόρροια της αξίας τους, καθώς η απόκτησή τους θα πρέπει να συνεπάγεται την ανταλλαγή τους με κάτι άλλο αντάξιό τους.

Ένα άλλο μέσο μέτρησης της αξίας ενός κοσμήματος, θα μπορούσε να είναι ο βαθμός παλαιότητάς του. Το πόσο παλαιό είναι ένα κόσμημα θα μπορούσε να αποτελεί μέτρο, όχι μόνο για την αντικειμενική του αξία (εάν αυτό ίσχυε), αλλά και

²⁰⁹ J.A. Brown 1981, 29 – 30.

²¹⁰ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 121, πίν. 102β1 (I-331), 206, πίν. 186β (O-332), 78, πίν. 62δ (Γ-444), 78, πίν. 62δ (Γ-444), A.F. Harding, *The Mycenaean and Europe*, London 1984, 58-60, J. Bouzek, *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.*, SIMA 29, Göteborg 1985, 54-58, A.F. Harding, *The Mycenaean and Europe*, London 1984, 58-60.

²¹¹ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 82, pl. 159α (Ξ-241), 235 – 36 pl. 209β (Υ-2443 – 45), 156-7, pls. 135β, 136α (Μ-452), 205-6 πλ.187 (O-464).

για τη συναισθηματική που ενδεχομένως να είχε για το χρήστη του. Σε αυτή την περίπτωση ένα κόσμημα θα μπορούσε να λειτουργεί ως κειμήλιο το οποίο μεταφερόταν από γενιά σε γενιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Τα κοσμήματα στα ομηρικά έπη αναδεικνύονται ως είδη πολυτελείας και ως τέτοια προσδίδουν στον χρήστη τους κύρος και γόητρο²¹². Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνεται και από τις μορφές οι οποίες παρουσιάζονται να τα φορούν, αφού φαίνεται να είναι συνδεδεμένα κυρίως και με τους θεούς και με άτομα τα οποία είχαν σημαίνουσα θέση, όπως είναι η Πηνελόπη. Ο Όμηρος παρουσιάζει θνητούς και θεούς να φορούν τα ίδια κοσμήματα, ενώ στην πλειοψηφία τους αναφέρονται σε γυναίκες²¹³.

ΘΕΜΑΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Υπάρχει μία λανθασμένη τάση να θεωρούμε ότι τα κοσμήματα που έχουν κατασκευαστεί από πολύτιμα υλικά, όπως ο χρυσός, άργυρος ή από πολύτιμους λίθους, αποτελούν τη μοναδική ένδειξη πλούτου. Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι ενδεχομένως και άλλα υλικά που αποκαλύφθηκαν – μερικές φορές σε μεμονωμένα αντικείμενα – θα πρέπει να θεωρούνταν πολυτιμότερα, καθώς η προσκόμιση τους στον αιγαιακό χώρο ήταν δύσκολη και επομένως, δαπανηρή. Το ελεφαντοστό, το κεχριμπάρι αλλά και μερικά είδη ημιπολύτιμων λίθων, τα οποία εισάγονταν, αποτελούσαν μία τέτοια περίπτωση.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί και το γεγονός ότι είναι πολύ πιθανό, ενδείξεις του πλούτου αλλά και της ύπαρξης μίας πιθανής κοινωνικής διαστρωμάτωσης, να αποτελούν και άλλες κατηγορίες κτερισμάτων που, λόγω των συνθηκών, ήταν αδύνατο να διατηρηθούν. Σε αυτή την ομάδα θα μπορούσαν να ανήκουν ενδύματα (η μοναδική εικόνα για τα οποία προέρχεται κυρίως από τις τοιχογραφίες της εποχής) ή ακόμη και η ποσότητα τροφίμων που μπορεί να συνόδευαν το νεκρό. Στην ΥΕ I-II, για παράδειγμα, εντοπίζονται μεγάλες ποσότητες κεχριμπαριού σε ελάχιστες, όμως, θέσεις (Ταφικοί Κύκλοι Μυκηνών), ενώ, γενικότερα, παρατηρείται μία αρκετά περιορισμένη χρήση αυτού του υλικού στο σύνολο της Πελοποννήσου²¹⁴. Επίσης, η εμφάνιση του κεχριμπαριού που έφτανε στον αιγαιακό χώρο από αρκετά μακριά, και μάλιστα σε αξιόλογες ποσότητες, ίσως να αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο σε ό,τι αφορά και τη δυνατότητα των Μυκηναίων να αποκτούν και να διατηρούν τις προμήθειες αυτού του υλικού.

²¹² *Οδύσσεια* σ, στ. 292-300.

²¹³ *Ιλιάδα* Σ, στ. 400-02.

²¹⁴ A. Harding & H. Hughes-Brock 1974, 145 – 72.

Ένα άλλο στοιχείο το οποίο αρχικά μας κινεί την περιέργεια, είναι η συχνότητα εμφάνισης συγκεκριμένων τύπων αρχιτεκτονικής. Οι Ταφικοί Κύκλοι των Μυκηνών που παρουσιάζουν μία θεαματική συγκέντρωση αντικειμένων που εμπίπτουν στις προαναφερθείσες κατηγορίες, θα πρέπει να θεωρηθούν ως ένα σημαντικό φαινόμενο στον αιγαιακό χώρο. Ορισμένοι μελετητές θεωρούν αυτά τα ταφικά σύνολα ως απόδειξη της ύπαρξης δύο βασιλικών γενών στα τέλη της ΜΕ και ΥΕ Ι περιόδου²¹⁵. Η προέλευση και η ανάπτυξη του φαινομένου των Ταφικών Κύκλων θα πρέπει να ήταν το επακόλουθο μιας διαδικασίας διαμόρφωσης κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Η περιοχή αυτή, χωρίς αμφιβολία επιλέχθηκε με σκοπό το διαχωρισμό των συγκεκριμένων νεκρών από το σύνολο της “νεκρής κοινότητας” και επομένως, είναι πολύ πιθανό να σηματοδοτούσε και το διαχωρισμό της διαφορετικής κοινωνικής ομάδας στην οποία, πιθανότατα, να ανήκαν οι νεκροί που ενταφιάζονταν στους λακκοειδείς τάφους αυτού του σημείου.

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε για τη μελέτη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, έτσι όπως αυτή μπορεί να αποτυπωθεί μέσα από τα κοσμήματα των τάφων, έγκειται αφενός στην παρατήρηση της ποικιλίας των αντικειμένων που εντοπίζονται στο εσωτερικό ενός τάφου και αφετέρου στην ποιότητα (π.χ. τέλεια κατεργασία) των κτερισμάτων, δύο παράγοντες που χαρακτηρίζουν τα μυκηναϊκά ταφικά σύνολα. Στην παρούσα εργασία εξετάζεται περισσότερο η ποικιλία από την ποιότητα των αντικειμένων για τους εξής λόγους: α) η εναπόθεση μίας μεγάλης ποικιλίας αντικειμένων αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για τη μελέτη των ίδιων των Μυκηναίων και β) η ποικιλία είναι λιγότερο ικανή να διαστρεβλώσει παράγοντες όπως η κακές συνθήκες διατήρησης. Αντίθετα, η εξέταση των κτερισμάτων ως προς την ποιότητά τους είναι έως ένα βαθμό επισφαλής και υποκειμενική, αν “μεταφράσουμε” την ποιότητα σε αξία, από τη στιγμή που μόνο υποθετικά μπορούμε να προσεγγίσουμε τόσο τη συμβολική όσο και την εμπορική τους αξία με βάση την πολυπλοκότητα της διακόσμησής τους και κατ’ επέκταση το σύνολο της εργασίας που απαιτήθηκε για την κατασκευή τους.

Αν λάβουμε υπόψη τους παραπάνω προβληματισμούς, θα πρέπει να μας απασχολήσουν τα εξής ερωτήματα: Αντικατοπτρίζει η μεταχείριση του νεκρού πάντα το κοινωνικό του επίπεδο εν ζωή; Υπάρχει πάντα μία ανταπόκριση ανάμεσα στην νεκρική καταγραφή και την κοινωνική οργάνωση; Οι τελετουργικές πρακτικές είναι

²¹⁵ G.E. Mylonas, *Mycenae and the Mycenaean Age*, Princeton 1966, 109, C. Renfrew, *The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.*, London 1972, 370, 374, S. Voutsaki, “Social and Political Process in the Mycenaean Argolid: The Evidence from the Mortuary Practices”, *World Archaeology* (1975), 55 – 66, O.T.P.K. Dickinson 1983, 56, C.B. Mee & W.G. Cavanagh, “Mycenaean Tombs as Evidence for Social and Political Organisation”, *OJA* 3 (1984), 61, G. Graziadio, “The Process of Social Stratification at Mycenae in the Shaft Grave Period: A Comparative Examination of the Evidence”, *AJA* 95 (1991), 403 – 440, S. Voutsaki, *Society and Culture in the Mycenaean World: an Analysis of Mortuary Practices in the Argolid, Thessaly and the Dodecanese* (Ph.D. dissertation, University of Cambridge, 1993).

πολύ πιθανό να αντανακλούν αξιόπιστα την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά μπορούν επίσης να διαστρεβλώσουν και να εξιδανικεύσουν τις κοινωνικές σχέσεις²¹⁶. Το ερώτημα που προκύπτει είναι αν οι τύποι των τάφων και τα επίπεδα του πλούτου αντιστοιχούν σε ειδικές κοινωνικές τάξεις. Σύμφωνα με ορισμένες μελέτες²¹⁷ οι θολωτοί τάφοι ταυτίζονται με τους βασιλείς, οι θαλαμοειδείς και οι λακκοειδείς με τη μεσαία τάξη, ενώ οι μεμονωμένοι, απλής μορφής, τάφοι με τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα²¹⁸.

Πρώτα απ' όλα, θα πρέπει να αναρωτηθούμε αν υπήρξαν κοινωνικές κατηγορίες στη μυκηναϊκή κοινωνία και αν αυτές υπήρξαν από την αρχή της περιόδου ή προέκυψαν σε μία μεταγενέστερη χρονική στιγμή, αλλά και αν μία συγκεκριμένη ταφική πρακτική (π.χ. η αρχιτεκτονική των τάφων) έχει την ίδια σημασία στο πέρασμα του χρόνου. Έτσι λοιπόν είναι προτιμότερο κατά την εξέταση να μην επιμένουμε τόσο στα τυπικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ενταφιασμού, όπως για παράδειγμα στο είδος του τάφου, αλλά περισσότερο στις χωροχρονικές διαστάσεις του, δηλαδή σε συνάρτηση με το ευρύτερο περιβάλλον και τις συνθήκες που επικρατούσαν τη δεδομένη χρονική στιγμή. Αυτό μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τη γενναιόδωρη εναπόθεση του πλούτου με τους νεκρούς, όπου αυτό συμβαίνει. Στόχος, δηλαδή, δεν είναι ο προσδιορισμός των κοινωνικών ομάδων της μυκηναϊκής περιόδου, αλλά η οπτική των ταφικών πρακτικών ως κοινωνική στρατηγική, συνεπώς πρέπει να παρατηρήσουμε πως εξελίσσεται η κοινωνία και τι ρόλο κατέχουν τα κοσμήματα σε αυτή τη διεργασία.

Στην ΥΕ Ι περίοδο (εικ. 53) μπορούμε αμέσως να αντιληφθούμε μία αρκετά άνιση κατανομή του πλούτου (Γράφημα 1). Παρατηρείται η συγκέντρωση μεγάλης ποσότητας κτερισμάτων σε λίγους τάφους, ενώ εμφανίζονται και ταφές χωρίς κοσμήματα. Πρόκειται για το απόγειο του φαινομένου των Ταφικών Κύκλων των Μυκηνών με τους λακκοειδείς τάφους στους οποίους εντοπίστηκε μία μεγάλη συγκέντρωση εισηγμένων και πολύτιμων ειδών. Οι πρώτοι θαλαμοειδείς τάφοι της εν λόγω περιόδου, που εντοπίζονται στην ευρύτερη περιοχή των Μυκηνών (ΥΕ ΙΙ) παρουσιάζουν μία ποικιλία στον πλούτο, αλλά σε καμία περίπτωση δεν πρόκειται για

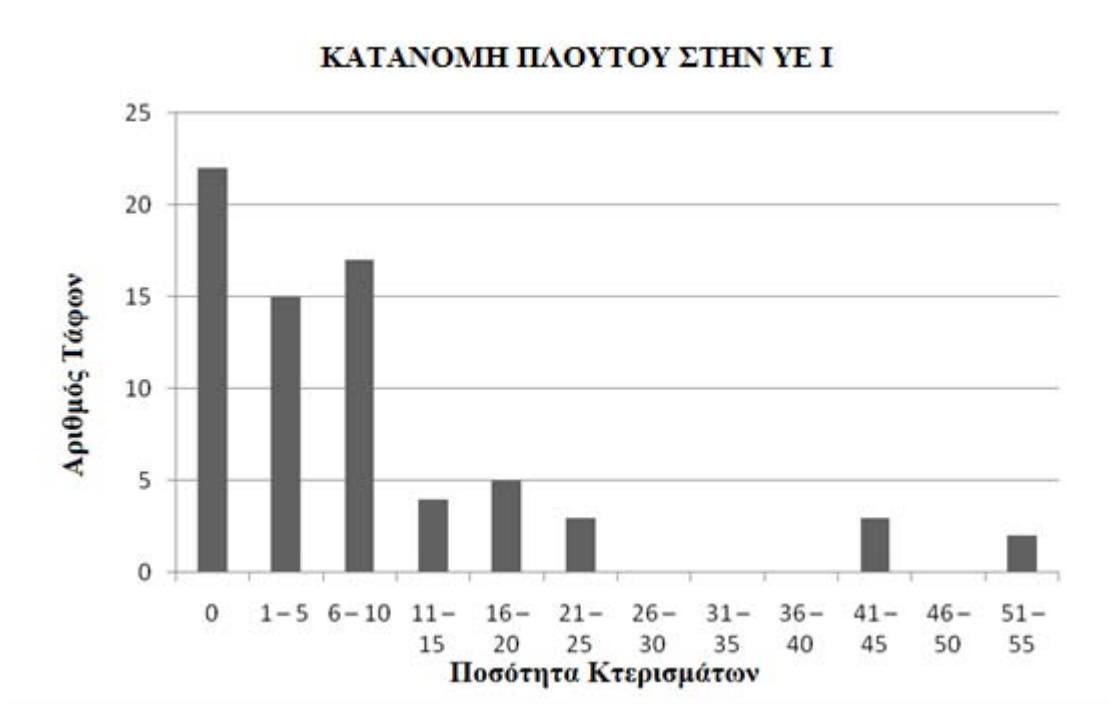
²¹⁶ I. Hodder, "The Identification and Interpretation of Ranking in Prehistory: a Contextual Perspective" στο A. C. Renfrew and S. J. Shennan (eds), *Ranking, Resource and Exchange: Aspect of the Archaeology of Early European Society*, Cambridge University Press 1982, 150-154, I. Morris, *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge University Press 1992, 1-30, S. Voutsaki 1993, Κεφάλαιο 2.

²¹⁷ O.T.P.K. Dickinson 1983, 55-67, C.B. Mee & W.G. Cavanagh 1984, 45-65, W.G. Cavanagh, "Cluster Analysis of Mycenaean Chamber Tombs", στο R. Laffineur (ed.), *THANATOS: Les coutumes funéraires en Egée à l'âge du Bronze [Aegaeum 1]*, Liège 1987, 61-9, J. Wright, "Death and Power at Mycenae: Changing Symbols in Mortuary Practices", στο R. Laffineur (ed.), *THANATOS: Les coutumes funéraires en Egée à l'âge du Bronze [Aegaeum 1]*, Liège 1987, 171-84, C.B. Mee & W.G. Cavanagh, "The Spatial Distribution of Mycenaean Tombs", *BSA* 85 (1990), 225-43, G. Graziadio 1991, 403-40.

²¹⁸ O.T.P.K. Dickinson 1983, W.G. Cavanagh 1987, J. Wright, 1987.

πλούσιους τάφους, αν λάβουμε υπόψη μας τους λακκοειδείς. Οι μεμονωμένες ταφές που εντοπίζονται σε τάφους με απλούστερη μορφή, είναι συνεπώς φτωχότερες σε ευρήματα (παρατηρείται απουσία κοσμημάτων). Στην ΥΕ ΙΙ περίοδο (εικ. 54) (Γράφημα 2), ακόμα και αν παρατηρείται μία γενικότερη εγκατάλειψη των Ταφικών Κύκλων, η διανομή του πλούτου προοδευτικά διαβαθμίζεται. Αυτό συμβαίνει γιατί στην περιοχή της Αργολίδας, η ΥΕ ΙΙ αντιπροσωπεύει το απόγειο στη χρήση των θαλαμοειδών τάφων ενώ παρατηρείται και μία σημαντική αύξηση στον αριθμό των θολωτών τάφων που φέρουν σημαντική ποσότητα πλούτου²¹⁹ (Γράφημα 3).

²¹⁹ C.W. Blegen, *Prosymna, The Helladic Settlement preceding the Argive Heraeum*, Cambridge 1937, L. Kontorli-Papadopoulou, “Some Aspects Concerning Local Peculiarities of the Mycenaean Chamber Tombs”, στο R. Laffineur (ed.), *THANATOS: Les coutumes funéraires en Egée à l'âge du Bronze [Aegaeum 1]*, Liège 1987, 152-3.

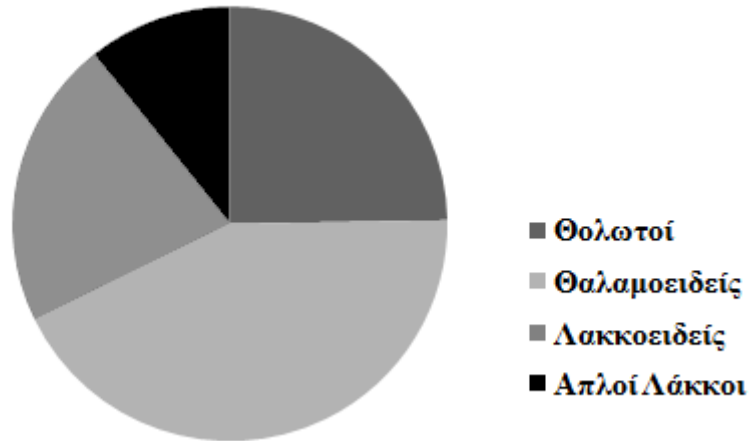

Γράφημα 1: Η κατανομή του πλούτου σε τάφους της Αργολίδας την ΥΕ Ι.

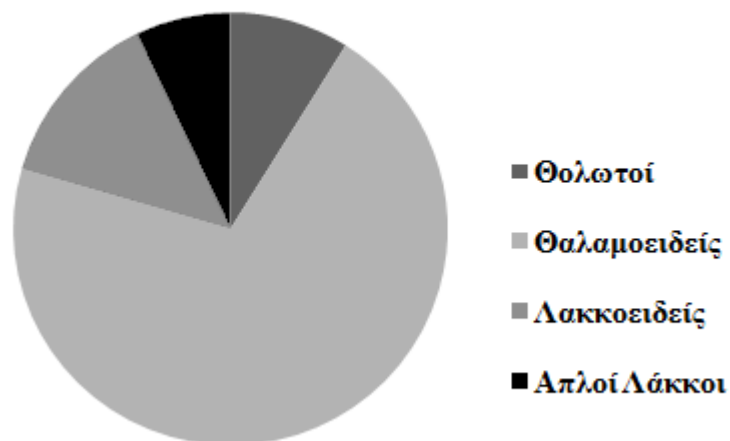
Γράφημα 2: Η κατανομή του πλούτου των κοσμημάτων σε τάφους της Αργολίδας την ΥΕ ΙΙ.

Η ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΓΟΛΙΔΑ ΤΗΝ ΥΕ ΙΙ

Γράφημα 3: Η αναλογία των τύπων των τάφων της Αργολίδας την ΥΕ ΙΙ.

Η ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΓΟΛΙΔΑ ΤΗΝ ΥΕ ΙΙΙ

Γράφημα 4: Η αναλογία των τύπων των τάφων της Αργολίδας την ΥΕ ΙΙΙ.

Στην ΥΕ ΙΙΙ, παρατηρείται μία διαφοροποίηση από την ΥΕ ΙΙ και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αλλάζει η αναλογία των τάφων (Γράφημα 4). Στην ΥΕ ΙΙΙΑ

(εικ. 55α) παρουσιάζεται για ακόμη μία φορά ανισότητα, σε ό,τι αφορά στη διανομή του πλούτου των κοσμημάτων που εντοπίζονται στους τάφους (Γράφημα 5). Αυτό οφείλεται πιθανότατα στη διάδοση του θαλαμοειδούς τάφου και τη μείωση στον αριθμό των θολωτών, πολλοί από τους οποίους έχουν περιέλθει σε αχρηστία²²⁰. Στην ΥΕ ΙΙΒ (εικ. 55β), τα κοσμήματα κατανέμονται ακόμη πιο άνισα στους τάφους, δεδομένου ότι δεν εντοπίζονται θολωτοί τάφοι έξω από τα ανακτορικά κέντρα και δεν φαίνεται να υπάρχει κανένας πλούσιος τάφος εκτός των Μυκηνών²²¹. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μια μείωση στην ποσότητα και την ποικιλία των κτερισμάτων που εντοπίζονται στους τάφους (Γράφημα 6), καθώς επίσης και μια μείωση στην ποιότητα της κατασκευής και το μέγεθος των τάφων (θαλαμοειδών).

Γράφημα 5: Η κατανομή του πλούτου των κοσμημάτων σε τάφους της Αργολίδας την ΥΕ ΙΙΑ.

²²⁰ L. Kontorli-Papadopoulou 1987, 152-3.

²²¹ *Αυτόθι.*

Γράφημα 6: Η κατανομή του πλούτου των κοσμημάτων σε τάφους της Αργολίδας την ΥΕ ΙΙΒ.

Από τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να δούμε ότι η ομάδα που θαβόταν στους λακκοειδείς τάφους στην ΥΕ Ι διαμορφώνει μια αυστηρά καθορισμένη ομάδα που διατηρεί αποστάσεις από το υπόλοιπο της κοινότητας. Η άποψη αυτή ενισχύεται από τη χρήση μιας οροθετημένης περιοχής ταφής, τους τάφους μεγάλων διαστάσεων και πρωτίστως μέσω της γενναιόδωρης απόθεσης των πολύτιμων και σπάνιων αντικειμένων. Ίσως, αυτά τα στοιχεία να μαρτυρούν την εμφάνιση μιας ολοένα ακμάζουσας και κοσμοπολίτικης κοινωνικής ομάδας²²².

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, δίνεται έμφαση στην πρακτική της απόθεσης του πλούτου που σχετίζεται με τα κοσμήματα. Για να γίνει αυτό, θα πρέπει να δούμε τη σύνθετη σχέση μεταξύ αυτού του πλούτου και της κοινωνικής θέσης αλλά και το γεγονός ότι αυτό το στοιχείο είναι σε θέση να μετατρέψει ένα κόσμημα σε αντικείμενο που προσδίδει γόητρο και εξουσία, μέσα από την επιδεικτική διάθεσή του²²³. Κατ' αναλογία με την καθημερινή ζωή, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και τον πλούτο των κτερισμάτων, καθώς είναι πολύ πιθανό οι ταφικές πρακτικές να αποτελούσαν στοιχείο το οποίο επιβεβαίωνε την κοινωνική θέση του νεκρού μέσα από τη διαδικασία της διαφοροποίησης.

²²² G. Graziadio 1991, 403 – 40, R. Laffineur, “Iconography as Evidence of Social and Political Status in Mycenaean Greece”, *EIKΩN. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a Methodology. Proceedings of the 4th International Aegean Conference. University of Tasmania, Hobart, Australia, 6-9 April 1992, Aegaeum 8* (1992), 105-114.

²²³ M.I. Finley, *Politics in the Ancient World*, Cambridge 1982, 36-40.

A) Το κόσμημα ως δείκτης διαφοροποίησης των κοινωνικών ομάδων

Πληροφορίες για τη σημασία της κοινωνικής οργάνωσης και την ιεραρχία της εξουσίας γίνονται εμφανείς από τον πλούτο των κτερισμάτων²²⁴, όπως αναφέρθηκε καινωρίτερα. Θα πρέπει όμως να γίνει κατανοητό ότι η κοινωνική θέση και ο πλούτος δεν είναι πάντα ισόμετροι. Εντούτοις, όταν συγκρίνουμε τις ενδείξεις από τον Ταφικό Κύκλο Α και Β με άλλους σύγχρονους τάφους, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι ταφές των δύο Κύκλων ανήκουν σε άτομα από ανώτερες ομάδες της κοινωνίας τα οποία, πιθανότατα επιθυμούσαν να διαφοροποιηθούν από τον υπόλοιπο κόσμο. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η ποσότητα και η ποικιλία των κοσμημάτων – ειδικά αυτών που είχαν εισαχθεί και προέρχονταν από εμπορικές συναλλαγές – θα πρέπει να θεωρηθούν ως συμβολικοί δείκτες πλούτου.

Στην Εποχή του Χαλκού, η αντίληψη για τα πολύτιμα υλικά διέφερε από τη σημερινή: άτομα με σημαίνουσα θέση αρκετές φορές θα πρέπει να κτερίζονταν με κοσμήματα τα οποία κατασκευάζονταν από υλικά που σήμερα θα περνούσαν απαρατήρητα, τότε όμως η εισαγωγή τους στον ελλαδικό χώρο προϋπέθετε ανθηρή οικονομία και κυρίως ανεπτυγμένη εμπορική δραστηριότητα, όπως έχει αναφερθεί καινωρίτερα. Επίσης, κάποια υλικά θα μπορούσαν να θεωρηθούν πολύτιμα σε περιόδους που η χρήση τους δεν ήταν ακόμα διαδεδομένη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα θα μπορούσε να αποτελεί ο σίδηρος, ο οποίος στην ΥΕ ΙΙΒ, εμφανίζεται πρώιμα σε μεμονωμένα παραδείγματα κοσμημάτων ή άλλων αντικειμένων, υποδεικνύοντας έτσι τη σημαίνουσα κοινωνική θέση των κατόχων τους.

Στην ΠΕ και ΜΕ περίοδο, ελάχιστη είναι η συμβολή των κοσμημάτων στη μελέτη της κοινωνικής δομής, αφού στις πρώιμες ταφές δεν χρησιμοποιούνται πολλά κοσμήματα για την κτέριση του νεκρού. Μόλις στο τέλος της ΜΕ εποχής, στους Ταφικούς Κύκλους των Μυκηνών, αρχίζει να διαφαίνεται μία διαφοροποίηση της άρχουσας τάξης, η οποία δηλώνεται, εκτός των άλλων (μνημειακή ταφική αρχιτεκτονική) και με τον εντυπωσιακό αριθμό πολύτιμων κοσμημάτων. Για την ΥΕΧ, η πλειοψηφία των εκτεταμένων νεκροταφείων που μπορεί να προσφέρει πληροφορίες για το κόσμημα σε συνάρτηση με τις ταφές, ανήκει σε ευγενείς.

²²⁴ G.C. Nordquist, "Middle Helladic Burial Rites: Some Speculations", στο R. Hägg & G.C Nordquist (eds), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*, Stockholm 1990, 36, fig. 6a – b, W.G. Cavanagh & C.B. Mee 1990, 57 – 58.

B) Το κόσμημα και η ιδιότητα του χρήστη του

Η εικόνα που παρέχουν τα κοσμήματα ως κτερίσματα δεν είναι αντιπροσωπευτική ολόκληρου του πληθυσμού. Άλλου είδους κατηγορίες κτέρισης, όπως για παράδειγμα τα εργαλεία ή τα όπλα (προϊόντα μεταλλοτεχνίας) υπαινίσσονται την ύπαρξη τεχνιτών και πολεμιστών αντίστοιχα. Για κάποιες ομάδες της κοινωνίας, όπως η πρώτη, είναι πολύ πιθανό τα κοσμήματα τα οποία, ενδεχομένως, τους συνόδευαν να αποτελούσαν το είδος με το οποίο ανταμείφθηκαν κάποια στιγμή για την εργασία τους. Το γεγονός αυτό ίσως να εξηγεί την παρουσία ενός μεμονωμένου πολύτιμου αντικειμένου σε ένα τάφο, δεν αποτελεί όμως ενδεικτικό στοιχείο για τη διαφοροποίηση των μελών μίας κοινωνίας.

Οι κοινωνικές ομάδες για τις οποίες το κόσμημα παρέχει στοιχεία, είναι αυτές των πολεμιστών και των “ιερέων”, ατόμων δηλαδή που κατείχαν, τρόπον τινά, ένα βαθμό εξουσίας και επομένως η κτέρισή τους περιέχει κάποιες ποσότητες ορισμένων τύπων κοσμημάτων που πιθανότατα να λειτούργησαν ως θρησκευτικά ή πολεμικά σύμβολα. Με αυτό τον τρόπο, υποδεικνύεται η ύπαρξη μίας, πιθανότατα, άρχουσας τάξης με συγκεκριμένες δραστηριότητες, ορισμένες από τις οποίες είναι πολύ πιθανό να αποτυπώνονται σε αρκετά εικονογραφικά παραδείγματα της εποχής που αποδίδουν διάφορες δραστηριότητες στις οποίες εντοπίζονται ανθρώπινες μορφές που φέρουν κοσμήματα, ενώ τους έχει αποδοθεί τελετουργική χροιά.

➤ Ταφές πολεμιστών

Οι μυκηναϊκές ταφές των πολεμιστών μπορούν πολύ εύκολα να αναγνωριστούν από την πλούσια κτέριση που περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό όπλων. Μια σχέση μεταξύ των όπλων και της ποσότητας των κτερισμάτων είναι άμεσα εμφανής και υποδεικνύει ότι η πρόσβαση στον πλούτο αφορούσε και μια ομάδα πολεμιστών²²⁵, η οποία εμφανίζεται και αναπτύσσεται βαθμιαία στη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού. Στον Ταφικό Κύκλο Β για παράδειγμα, οι ανδρικές ταφές κτερίζονται με ένα σύνολο όπλων (ξίφος, στιλέτο και λόγχη) και πολύτιμα κοσμήματα όπως επιστήθια, σφραγιστικά δαχτυλίδια, διαδήματα και περιδέραια.

Τα κοσμήματα όμως, που εντοπίζονται μαζί με όπλα, δε θα πρέπει πάντα να αποδίδονται σε άνδρες, καθώς υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι και οι γυναικείες ταφές ορισμένες φορές συνοδεύονταν από όπλα. Ειδικότερα η ύπαρξη ξιφών σε μία ταφή δε σχετίζεται πάντα με την τάξη των πολεμιστών. Έχει υποστηριχτεί ότι τα ξίφη θα μπορούσαν να αποτελούν δείκτες της κοινωνικής τάξης ή ακόμα να επισφραγίζουν τη θρησκευτική σημασία και όχι απλά να εξυπηρετούν αποδεικτικό στοιχείο της

²²⁵ Kilian 1988: 161-71.

ιδιότητας του πολεμιστή²²⁶. Αυτού του είδους τα όπλα, θα μπορούσαν επίσης να αποτελούν αντικείμενα με λατρευτικό χαρακτήρα, τα οποία σχετίζονταν με μία προνομιούχο κοινωνική ομάδα²²⁷. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτή η ύπαρξη μίας εξέχουσας κατηγορίας ατόμων, από τις ταφές των οποίων παρατηρείται μία άμεση σχέση ανάμεσα στην κατοχή όπλων και την ποσότητα των άλλων κτερισμάτων – ανάμεσα στα οποία και μεγάλες ποσότητες κοσμημάτων. Το γεγονός αυτό οδηγεί στην υπόθεση ότι η πρόσβαση στον πλούτο θα πρέπει να εξαρτιόταν, ή τουλάχιστον να σχετιζόταν, έως ένα βαθμό, με το στρατιωτικό αξίωμα, χωρίς όμως να αποτελεί χαρακτηριστικό, μόνο, της ιδιότητας του πολεμιστή αφού – όπως αναφέρθηκε και ωρύτερα – όπλα εντοπίζονται και σε γυναικείες ταφές.

Τέλος, είναι πολύ πιθανό να υπάρχουν ορισμένοι ειδικοί τύποι κοσμημάτων που πιθανότατα να μεταφέρουν κάποια στοιχεία για την ταυτότητα (καταγωγή, ιδιότητα) του χρήστη τους, ακόμη και από την ποσότητα, τη θέση ή τον τρόπο με τον οποίο φέρονταν σε σχέση με το σώμα του νεκρού. Σε αυτή την κατηγορία θα μπορούσαν να ανήκουν κοσμήματα όπως τα περιβραχιόνια και τα δαχτυλίδια τα οποία συνήθως φέρονται σε δάχτυλα του αριστερού χεριού ανά ομάδες των δύο ή των τριών, πολλές φορές στο ίδιο δάκτυλο ή χέρι και αποτελούνταν από διαφορετικά μέταλλα (χρυσός, άργυρος, χαλκός, σίδηρος). Η διαβάθμιση αυτή των υλικών, η οποία μαρτυρείται περισσότερο στο νεκροταφείο της Περάτης (ΥΕ ΙΙΙΓ)²²⁸, ίσως υποδεικνύει την κατοχή αξιώματος ή και μύηση σε κάποιου είδους τελετή.

Γ) Κόσμημα και φύλο – ηλικία

➤ **Κόσμημα και παιδικές ταφές.**

Στην εικονογραφία, η χρήση κοσμημάτων από παιδιά πιστοποιείται κυρίως από τη θηραϊκή τοιχογραφία των “Πυγμαχών” (εικ. 52α) στο νότιο τοίχο του Δωματίου Β1, στο Ακρωτήριο της Θήρας. Η δεξιά μορφή φέρει περιβραχιόνια, περισφύρια, ψέλια και αλυσίδες στο λαιμό²²⁹. Το γεγονός ότι η αριστερή μορφή δεν φέρει κοσμήματα, ίσως να υποδεικνύει διαφορετική κοινωνική τάξη.

Σε ό,τι αφορά τις παιδικές ταφές, οι οποίες αναγνωρίζονται από το ανθρωπολογικό υλικό, είναι δυνατόν να ταυτιστούν και από ορισμένες κατηγορίες

²²⁶ M. Killian Dirlmeier, 1990, “Non-military Functions of Swords in the Myenaean Argolid”, στο Hiigg R. & Nordquist G.C. (eds.), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*, Stockholm 1990, 157-161.

²²⁷ M. Killian Dirlmeier 1990, 158.

²²⁸ Σ.Ε. Ιακωβίδης, “Μυκηναϊκοί τάφοι Περατής”, *ΑΔ* 19 (1964) Χρονικά, 85-90.

²²⁹ Χ. Ντούμας 1992, εικ. 8.

κτηρισμάτων όπως τα μικρογραφικά αγγεία ή συγκεκριμένα σχήματα σκευών, όπως το θήλαστρο. Επίσης, διακρίνονται από αντικείμενα που πιθανόν χρησιμοποιήθηκαν ως παιχνίδια, όπως για παράδειγμα τα κοχύλια. Όσον αφορά τα κοσμήματα, τα παιδιά κτερίζονται συνήθως με χάντρες, τις περισσότερες φορές μικρού μεγέθους, αμυγδαλόσχημες ή σφαιρικές, από διάφορα υλικά ανάμεσα στα οποία και ο σάρδιος (Περάτη ΥΕ ΙΙΙΓ, Τάφοι 31, 134,49, 147)²³⁰. Η εμφάνιση αυτών των δύο σχημάτων, θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως ενδεικτικό του φύλου. Οι μεμονωμένες χάντρες που εντοπίζονται σε αυτού του είδους τις ταφές, πιθανότατα να λειτουργούσαν ως φυλακτά που συνόδευαν τα παιδιά στη διάρκεια της ζωής τους, αν λάβουμε υπόψη μας σημερινά παράλληλα.

➤ Το κόσμημα στις γυναικείες ταφές.

Σε ταφές οι οποίες έχουν αναγνωριστεί ως γυναικείες, συχνά εμφανίζονται κτερίσματα όπως ελεφαντοστέινα αντικείμενα και αλάβαστρα ή άλλου είδους αγγεία που χρησιμοποιούνται για τον καλλωπισμό, όπως οι πυξίδες ή τα αρωματοδοχεία, κυρίως όμως από το μεγάλο αριθμό κοσμημάτων και ιδιαίτερα των επίρραπτων. Από τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα, προκύπτει το γεγονός ότι όλες οι γυναικείες ταφές περιείχαν κοσμήματα, άλλες φορές περισσότερα και άλλες λιγότερα, επομένως τα κοσμήματα αφορούσαν τις γυναίκες όλων των κοινωνικών τάξεων. Το πιο συνηθισμένο κόσμημα είναι οι χάντρες που αποτελούσαν τμήματα από περιδέραια (Ταφικός Κύκλος Β: Τάφοι Ο, Μ), τα ψέλια, τα περιβραχιόνια, τα περισφύρια, αλλά και αντικείμενα για τη διακόσμηση της κόμης (εικ. 3, 6, 9)²³¹, τα οποία φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο από γυναίκες (Ταφικοί Κύκλοι Μυκητών)²³².

Στην εικονογραφία, στοιχεία για τον καλλωπισμό των γυναικών παρέχουν οι τοιχογραφίες από τη Θήρα, την Κνωσό και τις Μυκήνες, όπου γυναίκες επιδεικνύουν σε δημόσια θεάματα τον πλούτο των πολυτελών ενδυμάτων και των κοσμημάτων τους, όπως οι περόνες με ανθόσχημες κεφαλές, τα περιδέραια με κισσόφυλλα από χρυσό και τα σπειροειδή ψέλια (εικ. 3, 6).

➤ Το κόσμημα στις ανδρικές ταφές.

Ένα στοιχείο που συνήθως, αλλά όχι πάντα, συνδέεται με ανδρικές ταφές είναι η ύπαρξη αρκετών όπλων, όπως το σύνολο των τάφων των πολεμιστών (Μυκήνες), ή με εργαλεία σε μεγάλες ποσότητες. Σηφικωτήρες για τα μαλλιά και

²³⁰ Σ.Ε. Ιακωβίδης 1964, 85-90.

²³¹ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 328-32.

²³² *Αυτόθι*.

διαδήματα έχουν ανευρεθεί σε ανδρικές ταφές, ενώ οι ζώνες και εξαρτήματα ενδυμασίας από χρυσό και χαλκό αποτελούν επίσης συχνό κτέρισμα των ανδρικών ταφών²³³. Ο χαλκός φαίνεται να είναι το συνηθισμένο υλικό για τα κοσμήματα των ανδρών. Τέλος, οι “επιγονατίδες” από τους Ταφικούς Κύκλους των Μυκηνών, θεωρούνται κατ' εξοχήν ανδρικά κτερίσματα²³⁴.

Οι ενδείξεις από τα ταφικά σύνολα αποδεικνύουν ότι σχεδόν οι ίδιοι τύποι κοσμημάτων εντοπίζονται τόσο σε γυναικείες όσο και σε ανδρικές ταφές με τη μόνη διαφορά ότι στις ανδρικές ταφές υπερισχύουν τα κοσμήματα από χαλκό. Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι ο χαλκός αποτελούσε το βασικό υλικό για την κατασκευή όπλων τα οποία χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά οι άνδρες.

²³³ Ε.Γ. Μυλωνάς 1973, 332.

²³⁴ *Αυτόθι*.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα κοσμήματα αποτελούν μία κατηγορία αντικειμένων με αξιοσημείωτη διαχρονικότητα σε ό,τι αφορά τόσο στον τρόπο χρήσης τους όσο και την ερμηνεία τους. Με την πάροδο των χρόνων, διάφορα αντικείμενα χρησιμοποιήθηκαν για να διακοσμήσουν διάφορα σημεία του σώματος αλλά και της ενδυμασίας των ανθρώπων τα οποία, ολοένα και περισσότερο, συνδέθηκαν με το συναισθηματικό κόσμο. Επιπλέον, εκτός από τη διακοσμητική τους χρήση, τα αντικείμενα αυτής της κατηγορίας εντοπίζονται σε αρκετές πτυχές της καθημερινότητας και αποκτούν και άλλους ρόλους. Για παράδειγμα, τόσο στο παρελθόν όσο και σήμερα, ανταλλάσσονται με άλλα αντικείμενα στα πλαίσια μίας συναλλαγής, προσφέρονται σαν δώρα, ενώ ακόμη χρησιμοποιούνται και για τον πιθανό αποτροπαϊκό τους χαρακτήρα, ως φυλακτά.

Εξαιτίας αυτού του πολυδιάστατου και ταυτόχρονα βαθύτατα προσωπικού τους ρόλου, με τα παραπάνω δεδομένα, μπορούν να θεωρηθούν ως ένα μέσο για την ερμηνεία της καθημερινής ζωής του παρελθόντος, σε θέματα όπως η θρησκεία αλλά και οι πεποιθήσεις μίας ομάδας ατόμων, σε αντίστιξη με άλλες κατηγορίες ευρημάτων όπως η κεραμική και η αρχιτεκτονική. Τα αντικείμενα αυτά αποτελούν πηγές οι οποίες είναι σε θέση να δώσουν σημαντικές πληροφορίες, αφενός σχετικά με την αρχαία οικονομία, το εμπόριο και τις διαπολιτισμικές επαφές και αφετέρου για τα τεχνολογικά επιτεύγματα μίας κοινωνίας, και ως τέτοια έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Για το λόγο αυτό, στην παρούσα εργασία, τα κοσμήματα εξετάστηκαν όχι τόσο για το ρόλο τους ως προϊόντα καλλιτεχνικής έκφρασης αλλά σαν αντικείμενα καθημερινής χρήσης και συνεπώς μελετήθηκαν σε συνάφεια με τον ανθρώπινο παράγοντα, δηλαδή τον χρήστη τους που τα φορούσε και ενταφιαζόταν με αυτά.

Όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια, η αξία των κοσμημάτων δεν προσδιοριζόταν από την αξία των υλικών κατασκευής τους αλλά κυρίως από τη σπανιότητα και το βαθμό ευκολίας στην πρόσβαση των πρώτων υλών (Κεφάλαιο 1 Β.2). Το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκαν από διάφορες κοινωνικές ομάδες, συμβάλλει περαιτέρω στην καλύτερη γνώση της κοινωνικής δομής και των διάφορων συνηθειών των ανθρώπων κατά τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζεται (π.χ. ο συρμός της εποχής), ενώ οι απλές ή περίτεχνες τεχνικές κατασκευής ενός κοσμήματος, σίγουρα θα αποτελούσαν ένα ακόμη παράγοντα, σύμφωνα με τον οποίο θα μπορούσε να εκτιμηθεί η αξία του. Πληροφορίες που αντλούνται από τη διακόσμηση αυτών των αντικειμένων για το τεχνολογικό υπόβαθρο της εποχής στην οποία ανήκουν, είναι σε θέση να δηλώσουν και πιθανές επιρροές από την Εγγύς Ανατολή, ως απόρροια των επαφών που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ των κατοίκων του αιγαιακού χώρου και των πολιτισμών της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου.

Οι πληροφορίες που αποκομίζονται για τη μυκηναϊκή εποχή μέσα από την εξέταση των κοσμημάτων, είναι αρκετά σημαντικές αφού η πλειοψηφία των ευρημάτων ανήκει σε αυτή την περίοδο, ενώ μεγάλης σημασίας είναι και η σχέση τους με αρκετές κατηγορίες κτερισμάτων. Αρκετά όπλα (ξίφη, στιλέτα και ασπίδες) έχουν εντοπιστεί σε τάφους οι οποίοι διακρίνονται για τον πλούτο τους που αποδεικνύεται κυρίως από τα κοσμήματα, όπως στην περίπτωση των Ταφικών Κύκλων των Μυκηνών. Οι ενδείξεις από αυτές τις ταφές, δεν αφήνουν αμφιβολία ότι ανήκουν σε άτομα από ανώτερες ομάδες της κοινωνίας (άνδρες και γυναίκες), τα οποία επιθυμούσαν να διαφοροποιηθούν από την υπόλοιπη κοινωνία, πιθανότατα. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η ποσότητα και η ποικιλία των αντικειμένων, ειδικά των εισηγμένων που προέρχονται από εμπορικές συναλλαγές, θα πρέπει να θεωρηθούν ως συμβολικοί δείκτες πλούτου.

Τα περισσότερα γνωστά εκτεταμένα νεκροταφεία ανήκουν σε εύρωστες κοινωνικές ομάδες – γεγονός το οποίο δηλώνεται από την ποικιλία, την ποσότητα και την ποιότητα στην κτέριση των νεκρών – και αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο οι πληροφορίες που έχουμε αφορούν κυρίως αυτές τις ομάδες ατόμων. Τα μέλη των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων πιθανότατα ενταφιάζονταν σε τάφους με την απλή μορφή λάκκων που εντοπίζονται σε μικρή απόσταση από τα κέντρα. Σε αυτούς τους τάφους τα πολύτιμα κτερίσματα όπως κοσμήματα ή όπλα, είναι ελάχιστα έως ανύπαρκτα. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι εντοπίζουμε σε αρκετούς από αυτούς τους τάφους, αντικείμενα που αποτελούν απομιμήσεις πολύτιμων αντικειμένων, κυρίως από γυαλί.

Ένα μικρό δείγμα των κοσμημάτων της περιόδου που εξετάζεται, παρατίθεται στο Κεφάλαιο 1 Α.2 με τη μορφή καταλόγου με τον οποίο επιχειρείται η παρουσίαση μερικών παραδειγμάτων από κοσμήματα που εντοπίστηκαν σε λακκοειδείς και θαλαμοειδείς τάφους στην ευρύτερη περιοχή της Αργολίδας και χρονολογούνται, κυρίως, στην ΥΕΧ. Ο κατάλογος αυτός διαρθρώνεται σε κατηγορίες κοσμημάτων ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιούνταν και οι οποίες αναπτύχθηκαν στο Κεφάλαιο 1 Α.1.

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν σε αυτή την εργασία ήταν πολλές και διαφόρων ειδών. Κυρίως ήταν, αφενός, η αδυναμία απόδοσης των κτερισμάτων σε συγκεκριμένες ταφές και αφετέρου κάποια, τουλάχιστον, από τα συμπεράσματα της εργασίας – σε ό,τι αφορά την ερμηνεία του αρχαίου κοσμήματος σε σχέση με την κοινωνία – να καθίστανται έως ένα βαθμό αμφισβητήσιμα. Μερικές από αυτές που προέκυψαν κατά τη συγκέντρωση του υλικού, ήταν το μεγάλο ποσοστό των συλημένων και διαταραγμένων τάφων αλλά και το αδημοσίευτο υλικό.

Περαιτέρω έρευνα αυτού του υλικού, καθώς και η ενδελεχής εξέταση ορισμένων πτυχών όπως η ασφαλής χρονολόγηση στη βάση των παραλλήλων που εντοπίζονται στον υπόλοιπο αιγαιακό χώρο, θα μπορούσε να εμπλουτίσει περισσότερο τη γνώση μας για τα κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο και

να δώσει περισσότερες πληροφορίες για τη χρήση τους. Οι προοπτικές αυτές θα μπορούσαν να αποδειχθούν χρήσιμες σε οποιοδήποτε ερευνητή ασχοληθεί στο μέλλον με τη μελέτη των κοσμημάτων αλλά και με άλλα αντικείμενα μελέτης που σχετίζονται με αυτά, όπως τα ταφικά έθιμα ή με άλλες κατηγορίες κτερισμάτων που εμπίπτουν στην χρονική περίοδο που εξετάστηκε εδώ. Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη ενός ικανοποιητικού βαθμού γραπτών πηγών, εκτός από τις λίγες αναφορές σε κοσμήματα που εντοπίζονται σε επιγραφές της γραμμικής Β και στα ομηρικά έπη, μας ωθεί σε συμπεράσματα τα οποία στο φως νέων ανασκαφών ίσως να αποδειχθούν ανακριβή ή αντίθετα να επιβεβαιωθούν.

Τέλος, μέσα από την παρούσα εργασία, θέτονται οι βάσεις για την ανάπτυξη προβληματισμών όσον αφορά την κοινωνική δομή της εποχής ενώ παράλληλα, προσφέρεται το υπόβαθρο για μία διεξοδική ανάλυση και περαιτέρω μελέτη των τεχνοτροπικών διαφορών ανάμεσα σε τύπους κοσμημάτων διαφορετικών περιοχών ή τις τοπικές παραλλαγές που παρατηρούνται και συνεπώς την εξακρίβωση τοπικών εργαστηρίων παραγωγής. Όλες αυτές οι πληροφορίες δεν ήταν δυνατόν να συμπεριληφθούν σε μία πρώτη προσέγγιση του θέματος, θα μπορούσαν όμως, μελλοντικά, να αποτελέσουν μία αλυσίδα επιμέρους εργασιών με βασικό αντικείμενο το κόσμημα της Εποχής του Χαλκού στον αιγαιακό χώρο.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AD: Αρχαιολογικόν Δελτίον.

AE: Αρχαιολογική Έφημερίς.

AJA: American Journal of Archaeology.

AM: Mitteilungen des deutsschen archäologischen Instituts, Athenische Abteilung.

BAR IS: British Archaeological Reports – International Series.

BCH: Bulletin de Correspondance Hellinique.

*BM CJ: Marshall F.H., Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman, in the
Depts. of Antiquities, British Museum, London 1970.*

BSA: Annual of the British School at Athens.

CMS: Corpus der minoischen und mykenischen Siegel.

*EOMMEX: Ελληνικός Οργανισμός Μικρών – Μεσαίων Επιχειρήσεων και
Χειροτεχνίας.*

*GGFR: Boardman J., Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Late
Classical, London 1970.*

JCS: Journal of Cuneiform Studies.

JEA: The Journal of Egyptian Archaeology.

JFieldArch: Journal of Field Archaeology, Boston University.

OJA: Oxford Journal of Archaeology.

PZ: Praehistorische Zeitschrift.

ΠΑΕ: Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

SIMA: Studies in Mediterranean Archaeology.

TUAS: Temple University Aegean Symposium.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- ❖ ΠΕΧ: Πρώιμη Εποχή του Χαλκού
 - ❖ ΜΕΧ: Μέση Εποχή του Χαλκού
 - ❖ ΥΕΧ: Ύστερη Εποχή του Χαλκού
 - ❖ ΠΕ: Πρωτοελλαδική
 - ❖ ΜΕ: Μεσοελλαδική
 - ❖ ΥΕ: Υστεροελλαδική
 - ❖ ΠΜ: Πρωτομινωική
 - ❖ ΜΜ: Μεσομινωική
 - ❖ ΥΜ: Υστερομινωική
-
- ❖ αριθ.: αριθμός
 - ❖ βλ.: βλέπε
 - ❖ chap.: chapter
 - ❖ δ.: διάμετρος
 - ❖ διαστ.: διαστάσεις
 - ❖ ΕΑΜ: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 - ❖ ed./-s: editor/-s
 - ❖ εικ.: εικόνα
 - ❖ εκ.: εκατοστά
 - ❖ εκδ./-ες: εκδότης/-ες
 - ❖ επιμ.: επιμέλεια
 - ❖ κ.ά.: και άλλοι
 - ❖ κ.ε.: και εξής
 - ❖ Μ: μήκος
 - ❖ ΜΝ: Μουσείο Νεμέας
 - ❖ μτφρ.: μετάφραση
 - ❖ πίν.: πίνακας

- ❖ σελ.: σελίδα
- ❖ Suppl.: Supplement
- ❖ τόμ.: τόμος
- ❖ Υ: ύψος
- ❖ vol.: volume

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΙΤΛΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Χάρτης με μυκηναϊκές ταφές που έχουν εντοπιστεί κοσμήματα (Πηγή: Voutsaki S. 1975).

Εικόνα 2: «Η Μυκηναία»: τοιχογραφία από το θρησκευτικό κέντρο των Μυκηνών, 13^{ος} αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Πηγή: Ιακωβίδης Σ. 1994).

Εικόνα 3: “Πότνια Θηρών”, λεπτομέρεια. Ακρωτήρι Θήρας, Ξεστή 3, Δωμάτιο 3, Βόρειος τοίχος πρώτου ορόφου (Πηγή: Ντούμας Χ. 1992).

Εικόνα 4: Σταυρόσχημα χρυσά κοσμήματα, Ταφικός Κύκλος Β Τάφος (Ε.Γ. Μυλωνάς 1973).

Εικόνα 5: Χρυσό διάδημα με τη μορφή ταινίας. (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 6: Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία με τις “Λατρεύτριες”, Ξεστή 3, Ακρωτήρι Θήρας. (Πηγή: Πηγή: Ντούμας Χ. 1992).

Εικόνα 7: Ζευγάρι από χρυσά ενώτια, Δενδρά (Konstantinidi E.M. 2001).

Εικόνα 8: Χρυσά περιτμητα ελάσματα. Ταφικός Κύκλος Α, Μυκήνες (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 9: Η τοιχογραφία των “Γαλάζιων Κυριών”, ανάκτορο Κνωσού (Konstantinidi E.M. 2001).

Εικόνα 10: Σχεδιαστική αναπαράσταση της ανδρικής και γυναικείας μινωική και της γυναικείας μυκηναϊκής ενδυμασίας (Πηγή: Κωνσταντινίδη Ε. 1995).

Εικόνα 11: Χρυσή ταινία σε σχήμα Υ. Τάφος Α, Ταφικός Κύκλος Β, Μυκήνες (Πηγή: Μυλωνάς Ε.Γ. 1973).

Εικόνα 12: Περόνη με κεφαλή από ορεία κρύσταλλο (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 13: Χάλκινη περόνη σε σχήμα τόξου από θαλαμωτό τάφο των Μυκηνών (Πηγή: Konstantinidi E.M. 2001).

Εικόνα 14: Χρυσό περιβραχιόνιο, Τάφος Ο, Ταφικός Κύκλος Β Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 15: Χρυσό περιβραχιόνιο με ανάγλυφη διακόσμηση, Τάφος Α, Ταφικός Κύκλος Β Μυκηνών (Πηγή: Konstantinidi E.M. 2001).

Εικόνα 16: Σχεδιαστική αποκατάσταση της τοιχογραφίας της “Πομπής”. Ανάκτορο Κνωσού, ανατολικός τοίχος Διαδρόμου πλησίον Δυτικής Εισόδου (Πηγή: Cameron M.A.S. 1999).

Εικόνα 17 α – β: Χρυσά δαχτυλίδια από τάφους των Μυκηνών (Konstantinidi E.M. 2001).

Εικόνα 18 α – β: Περιδέραια με χάντρες από υαλόμαζα, θαλαμοειδής τάφος 7 Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 19: Περιδέραια με χάντρες και πλακίδια, Τάφος Υ, Ταφικός Κύκλος Β Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 20: Περιδέραιο με χάντρες από κεχριμπάρι, Τάφος Υ, Ταφικός Κύκλος Β Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 21: Περιδέραιο με χρυσές κοίλες–κυρτεπίπεδες χάντρες, θαλαμοειδής τάφος 78 Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 22 α–β: Περιδέραιο με χρυσές κοίλες–κυρτεπίπεδες χάντρες, θαλαμοειδής τάφος Δενδρά (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 23: α) Χρυσές κοίλες χάντρες, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών β) Χρυσές χάντρες σε σχήμα παπύρου, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 24: Χάντρες από κεχριμπάρι, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 25: Χάντρες αμφίκυρτες από υαλόμαζα, , θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 26 α-β: Πτηνόμορφες χάντρες από φαγεντιανή και υαλόμαζα, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 27: Χρυσή κοίλη χάντρα με κοκκιδωτή διακόσμηση, λακκοειδής τάφος 12, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 28: Χρυσή κοίλη χάντρα με κοκκιδωτή διακόσμηση, θολωτός τάφος, Βαφειό (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 29: Χάντρα από σάρδιο, λακκοειδής τάφος 15, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 30: Χάντρες από σάρδιο, Χάντρα από σάρδιο, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 31: Χάντρες από αμέθυστο, θαλαμοειδείς τάφοι 7 και 8, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 32: Χάντρες από φαγεντιανή, , θαλαμοειδείς τάφοι 8, 9 και λακκοειδής τάφος 12, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 33: Ζεύγος χρυσών ενωτίων, Τάφος III, Ταφικός Κύκλος Α Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 34: Χρυσά δισκάρια με έκτυπη διακόσμηση, Τάφος III, Ταφικός Κύκλος Α Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 35: Χρυσό περίτμητο έλασμα, Τάφος IV, Ταφικός Κύκλος Α Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 36: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 37: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 38: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 39: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, Τάφος IV, Ταφικός Κύκλος Α των Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 40: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, Τάφος IV, Ταφικός Κύκλος Α των Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 41: Χρυσό δαχτυλίδι, Βαφείο, θολωτός τάφος (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικόνα 42: Η διασπορά του κεχριμπαριού στην ΥΕ I–II στον αιγαιακό χώρο (Πηγή: Harding & Hughes – Brock 1974).

Εικόνα 43: Οι δύο όψεις λίθινης μήτρας από την ακρόπολη των Μυκηνών (Schliemann 1878).

Εικόνα 44: Χάρτης με τις κυριότερες περιοχές οι οποίες παρήγαγαν χρυσό στην αρχαιότητα και τις πηγές ορισμένων από τους πιο διαδεδομένους πολύτιμους λίθους (Ogden 1992).

Εικόνα 45: Η διασπορά του κεχριμπαριού στον αιγαιακό χώρο την ΥΕ I–II (Harding & Hughes – Brock 1974).

Εικόνα 46: Η διασπορά του κεχριμπαριού στον αιγαιακό χώρο την ΥΕ IIIΒ–Γ. (Harding & Hughes – Brock 1974).

Εικόνα 47: Αργυροχρυσοχόοι εν ώρα εργασίας, λεπτομέρεια από την εγχάρακτη διακόσμηση στον τάφο του Petosiris στην Αίγυπτο (300 π.Χ) (Ogden 1992).

Εικόνα 48: Σκηνή από εργαστήριο μεταλλοτεχνίας, τμήμα τοιχογραφίας από αιγυπτιακό βασιλικό τάφο (Raven M.J. 2000).

Εικόνα 49: Χρυσό περιάπτο με τις εραλδικές μορφές δύο μελισσών από το Χρυσόλακκο, Μάλλια (Πηγή: <http://www.ancient.eu.com>).

Εικόνα 50: Τεχνικές κατασκευής κοσμημάτων: α) κοπή και κατεργασία σύρματος (Ogden 1992, fig. 30), β) τετράγωνη αλυσίδα (loop-in-loop chain) (Higgins 1980).

Εικόνα 51: Τα στάδια της διαδικασίας του χαμένου κεριού: α) δημιουργείται το επιθυμητό σχήμα από κεριό, β) στη συνέχεια καλύπτεται από πηλό, γ) όταν στερεοποιηθεί ο πηλός ανοίγεται μία οπή αφαιρείται από την οποία αφαιρείται το ρευστό κεριό αφού έχει θερμανθεί, δ) το κενό που δημιουργείται καλύπτεται με ρευστό μέταλλο, ε) όταν στερεοποιηθεί το μέταλλο αφαιρείται η μήτρα του πηλού και λειαίνονται οι τυχόν ατέλειες και έτσι στ) προκύπτει το αντικείμενο με το επιθυμητό σχήμα (Ogden 1992).

Εικόνα 52: α) Η τοιχογραφία των “Πυγμαχών”, Ακρωτήρι Θήρας, Κτήριο Β, Δωμάτιο 1, Νότιος τοίχος, β) Λεπτομέρεια (Πηγή: Ντούμας Χ. 1992).

Εικόνα 53: Ο χάρτης παρουσιάζει την κατανομή του πλούτου στην ΥΕ Ι (Πηγή: Voutsaki S. 1975).

Εικόνα 54: Ο χάρτης παρουσιάζει την κατανομή του πλούτου στην ΥΕ ΙΙ (Πηγή: Voutsaki S. 1975).

Εικόνα 55: Ο χάρτης παρουσιάζει την κατανομή του πλούτου στην α) ΥΕ ΙΙΑ και β) ΥΕ ΙΙΒ (Πηγή: Voutsaki S. 1975).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ❖ Andrews C., *Ancient Egyptian Jewellery*, London 1991.
- ❖ Binkenberg Chr., *Fibules Grecques et Orientales*, Copenhagen 1926.
- ❖ Blegen C.W., *Prosymna, The Helladic Settlement preceding the Argive Heraeum*, Cambridge 1937.
- ❖ Bouzek J., *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.*, SIMA 29, Göteborg 1985.
- ❖ Brown J.A., “The Search for Rank in Prehistoric Burials” στο R. Chapman, I. Kinnes & K. Randsborg (eds.), *The Archaeology of Death*, Cambridge 1981, 29 – 30.
- ❖ Calinescu A., *Ancient Jewellery and Archaeology*, Indiana University Press 1996.
- ❖ Cmeron M.A.S., *Frescos: A Passport to the Past*, Athens 1999.
- ❖ Carroll D.L., “On Granulation in Ancient Metalwork”, *AJA* 87 (1983), 551 – 4.
- ❖ Cavanagh W.G., “Cluster Analysis of Mycenaean Chamber Tombs”, στο R. Laffineur (ed.), *THANATOS: Les coutumes funéraires en Egée à l'âge du Bronze [Aegaeum 1]*, Liège 1987, 61 – 9.
- ❖ Cavanagh W.G. & Mee C.B., “The Location of Mycenaean Chamber Tombs in the Argolid” στο R. Hägg & G.C Nordquist (eds), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*, Stockholm 1990, 57 – 58.
- ❖ Chapman R., Kinnes I. & Randsborg K. (eds.), *The Archaeology of Death*, Cambridge 1981.
- ❖ Cline E., “Sailing the Wine-Dark Sea. International Trade and the Late Bronze Age Aegean” *BAR IS* 591, Oxford 1994.
- ❖ Desborough V.R. d'A., *The Last Mycenaeans and their Successors: An Archaeological Survey, C.1200 - C.1000 B.C.*, Oxford 1964.
- ❖ Dickinson O.T.P.K., “Cist Graves and Chamber Tombs”, *BSA* 78 (1983), 50, 72, 75.
- ❖ Dickinson O.T.P.K., *The Origins of Mycenaean Civilisation*, Göteborg 1977.
- ❖ Dietz S., *Asine II: Results of the Excavations East of Acropolis 1970-1974: The Middle Helladic Cemetery. The Middle Helladic and Early Mycenaean Deposits*, Stockholm 1980.
- ❖ Evans A.J., *The Palace of Minos at Knossos*, London 1921 – 1936.

- ❖ Ferrarese Ceruti M.L., “Ceramica micenea in Sardegna; (Notizia preliminare)” *Rivista di Scienze Preistoriche* 34 (1979) 243-53.
- ❖ Ferrarese Ceruti M.L., “Documenti micenei nella Sardegna meridionale” στο *Ichnussa. La Sardegna dalle origini all'età classica*, Milan 1981, 605-12.
- ❖ Finders W.M., *Amulets*, Λονδίνο, 1914.
- ❖ Foster P.K., *Aegean Faience of the Bronze Age*, London 1979.
- ❖ French E. & Wardle K.A. (ed.), *Problems in Greek Prehistory*, Bristol: Bristol Classical Press 1988.
- ❖ Gorelick L. & Gwinnett A.J., “Minoan versus Mesopotamian seals: comparative methods of manufacture”, *Iraq* 54 (1992), 57 – 64.
- ❖ Goring E., *A Survey of Late Bronze Age Jewellery*, University of Birmingham 1977.
- ❖ Graziadio G., “The Process of Social Stratification at Mycenae in the Shaft Grave Period: a Comparative Examination of the Evidence”, *AJA* 95 (1991), 403 – 40.
- ❖ Hägg R. & Marinatos N. (eds.), *The Minoan thalasscracy. Myth and reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May-5 June 1982*, Stockholm 1984.
- ❖ Hägg R. & Nordquist G.C (eds), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*, Stockholm 1990.
- ❖ Haller A., *Die Gräber und Gräfte von Assur*, Berlin 1954.
- ❖ Harding A. & Hughes – Brock H., “Amber in the Mycenaean World”, *BSA* 69 (1974), 145 – 72.
- ❖ Harding A.F., *The Mycenaeans and Europe*, London 1984.
- ❖ Hayward L.G., "The Origin of the Raw Elephant Ivory Used in Greece and the Aegean during the Late Bronze Age," *Antiquity* 64(1990) 103 – 9.
- ❖ Heimpel W., Gorelick L. & Gwinnett A.J., “Philological and archaeological evidence for the use of emery in the Bronze Age Near East”, *JCS.* 40 (1988), 195 – 210.
- ❖ Higgins R.A., *Greek and Roman Jewellery*, London 1980².
- ❖ Hughes – Brock H., “Mycenaean Beads: Gender and Social Contexts,” *OJA* 18 (1999) 277 – 96.
- ❖ Hodder I., “The Identification and Interpretation of Ranking in Prehistory: a Contextual Perspective” στο A. C. Renfrew and S. J. Shennen (eds), *Ranking*,

Resource and Exchange: Aspect of the Archaeology of Early European Society, Cambridge University Press 1982, 150–54.

- ❖ Iacovides Sp., “On the Use Of Mycenaean ‘buttons’”, *BSA* 72 (1977), 113 – 19.
- ❖ Jackson C.M., “Glassmaking in Bronze-Age Egypt”, *Science* 2005, 1750 – 52.

- ❖ Karo A., *Schachtgräber von Mykenai*, Berlin 1930.
- ❖ Kilian Kl., “Violinbogefibeln und Blattbügefibeln des griechischen Festlandes aus mykenischer Zeit”, *PZ* 60 (1985), 145 – 203.
- ❖ Konstantinidi E.M., *Jewellery in its Context. The Bronze Age in N.W. Greece*, (MPhil. thesis), University of Birmingham, 1993.
- ❖ Konstantinidi E.M., “Jewellery Revealed in the Burial Contexts of the Greek Bronze Age” *BAR IS* 912, Oxford 2001.
- ❖ Kontorli-Papadopoulou L., “Some Aspects Concerning Local Peculiarities of the Mycenaean Chamber Tombs”, στο R. Laffineur (ed.), *THANATOS: Les coutumes funéraires en Egée à l’âge du Bronze [Aegaeum 1]*, Liège 1987, 152-3.
- ❖ Kryzskowska O., “Ivory in the Aegean Bronze Age: Elephant Tusk or Hippopotamus Ivory?”, *BSA* 83 (1988), 209 – 33.
- ❖ Krzyszkowska O., “Amethyst in the Aegean Bronze Age. An Archaeological Enigma?,” στο I. Bradfer, B. Detournay, and R. Laffineur (eds.), *KRES TECHNITES: L’artisan crétois: Recueil d’articles en l’honneur de Jean-Claude Poursat, publié à l’occasion des 40 ans de la découverte du Quartier Mu [Aegaeum 26]*, Liège/Austin 2005, 119 – 29.
- ❖ Laffineur R., “Iconography as Evidence of Social and Political Status in Mycenaean Greece” στο R. Laffineur & W-D. Niemeier (eds.), *EIKΩN. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a Methodology. Proceedings of the 4th International Aegean Conference. University of Tasmania, Hobart, Australia, 6-9 April 1992*, [Aegaeum 8], Liège 1992, 105 – 14.
- ❖ Laffineur R., “Craftsmen and Craftsmanship in Mycenaean Greece: For a Multimedia Approach” στο R. Laffineur & W-D. Niemeier (eds.), *POLITEIA: Society and State in the Aegean Bronze Age [Aegaeum 12]*, Liège 1995, 189 – 99.
- ❖ Lewartowski K., “Mycenaean social structure: A view from simple graves”, στο R. Laffineur & W-D. Niemeier (eds.), *POLITEIA: Society and State in the Aegean Bronze Age*, [Aegaeum 12], Liège 1995, 103 – 111.

- ❖ Lilyquist C. & Brill R. H., *Studies in Early Egyptian Glass*, New York: Metropolitan Museum of Art, 1993.
- ❖ Lucas A., *Ancient Egyptian Material and Industries*, Altrincham 1946³.
- ❖ Marinatos Sp., *Excavations at Thera V*, Αθήνα 1972.
- ❖ McGeehan-Liritzis V., “The Relationship between Metalwork, Copper Sources and the Evidence for Settlement in the Greek Late Neolithic and Early Bronze Age”, *OJA* 2(1983) 147 – 80.
- ❖ Mee C.B. & Cavanagh W.G., “Mycenaean Tombs as Evidence for Social and Political Organisation”, *OJA* 3:3 (1984), 45 – 65.
- ❖ Mee C.B. & Cavanagh W.G., “The Spatial Distribution of Mycenaean Tombs”, *BSA* 85 (1990), 225-43, G. Graziadio, “The Process of Social Stratification at Mycenae in the Shaft Grave Period: a Comparative Examination of the Evidence”, *AJA* 95 (1991), 403-40.
- ❖ Morris I., *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge University Press 1992.
- ❖ Muhly J.D, “Sources of Tin and the Beginnings of Bronze Metallurgy”, *AJA* 89 (1985), 275 – 291.
- ❖ Mylonas G.E., *Ancient Mycenae, the Capital City of Agamemnon*, London 1957.
- ❖ Mylonas G.E., *Mycenae and the Mycenaean Age*, Princeton 1966.
- ❖ de Navarro J.M., “Prehistoric Routes between Northern Europe and Italy defined by the Amber Trade”, *Geographical Journal* 66 (1925) 481 – 503.
- ❖ Nicholson P.T. & Shaw I., *Ancient Egyptian materials and technology*, Cambridge University Press, 2000.
- ❖ Nordquist G.C., “Middle Helladic Burial Rites: Some Speculations”, στο R. Hägg & G.C Nordquist (eds), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*, Stockholm 1990.
- ❖ Ogden J., *Ancient Jewellery*, London 1992.
- ❖ Olsen B.A., “Women, Children and the Family in the Late Aegean Bronze Age: Differences in Minoan and Mycenaean Constructions of Gender”, *World Archaeology* 29 (1998), 380 – 92.
- ❖ Sapouna-Sakellaraki E., “Die Fibeln der griechischen Inseln”, IV, Band 4, München 1978.

- ❖ Stamatatou E., “Gemstones in Mycenaean Greece: Their Use and Significance”, *BAR IS* 1230, Oxford 2004.
- ❖ Papastamou M., *Gold Jewellery, a Brief Retrospective*, Athens 1988.
- ❖ Persson A., *Royal Tombs at Dendra near Midea*, Lund 1931.
- ❖ Petrie W.M.F., *Tell el-Amarna*, London 1894.
- ❖ Petrie W.M.F., *Art and Crafts of Ancient Egypt*, London 1910.
- ❖ Pini I., *Kleinere griechische Sammlungen. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel*, Band V, Suppl. 1B, Berlin 1993.

- ❖ Renfrew C., *The Emergence of civilization. The Cyclades and the Aegean in the third millennium B.C.*, London 1972.
- ❖ Raven M.J., *Atlas of the Egyptian Art*, Cairo 2000.
- ❖ Sakellariou A., *Die minoischen und mykenischen Siegel des Nationalmuseums in Athen. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel*, Band I, Berlin 1964.
- ❖ Schliemann H., *Mycenae. A Narrative of Researches and Discoveries at Mycenae and Tiryns*, London 1878.
- ❖ Schmidt H., *Schliemann Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin 1902.

- ❖ Sax M. & Meeks S., “Methods of Engraving Mesopotamian Quartz Cylinder Seals”, *Archaeometry* 37 (1995), 25 – 36.

- ❖ Scott D.A., “The deterioration of gold alloys and some aspects of their conservation”, *Studies in Conservation* 28 (1983), 194-203.

- ❖ Smith W.S., *The Art and Architecture of Ancient Egypt*, London 1958.

- ❖ Solodky M., *The Technology of Ancient Egypt*, New York 2005.

- ❖ Stais V., *Collection Mycénienne du Musée National*, Athens 1909.

- ❖ Stamatatou E., *Gemstones in Mycenaean Greece: Their Use and Significance*, *BAR IS* 1230, Oxford 2004.

- ❖ Stos-Gale Z.A. & Gale N.H., “The Sources of Mycenaean Silver and Lead”, *JFiedArch* (1982), 467 – 81.

- ❖ Tournavitou If., Towards an identification of a workshop space, στο E. French & K.A. Wardle (ed.), *Problems in Greek Prehistory*, Bristol: Bristol Classical Press 1988, 447-467.
- ❖ Tripathi D.N., *Bronze work of Mainland Greece from c.2600 BC to c.1450 BC*, Göteborg 1988.
- ❖ Vagnetti L., “Mycenaean Imports in Central Italy” στο E. Peruzzi, *Mycenaeans in Early Latium*, Rome 1980, 151-67.
- ❖ Voutsaki S., “Social and Political Process in the Mycenaean Argolid: The Evidence from the Mortuary Practices”, *World Archaeology* (1975), 55 – 66.
- ❖ Voutsaki S., *Society and Culture in the Mycenaean World: an Analysis of Mortuary Practices in the Argolid, Thessaly and the Dodecanese*, Ph.D. dissertation, University of Cambridge 1993.
- ❖ Wace A.J.B. *et al.*, “Excavations at Mycenae 1” *Archaeologia* 82, Oxford 1932, 195.
- ❖ Walton M.S., Shortland A., Kirk S., Degryse P., “Evidence for the trade of Mesopotamian and Egyptian glass to Mycenaean Greece”, *Journal of Archaeological Science* 36 (2009), 1496 – 1503.
- ❖ Webb V., *Archaic Greek Faience*, Warminster 1978.
- ❖ Wilkinson A., *Ancient Egyptian Jewellery*, London 1971.
- ❖ Williams C.R., *New York Historical Society. Catalogue of Egyptian Antiquities. Gold and Silver Jewellery and Related Objects*, New York 1924.
- ❖ Williamson G.C., *The Book of Amber*, London 1932.
- ❖ Wright J., “Death and Power at Mycenae: Changing Symbols in Mortuary Practices”, στο R. Laffineur (ed.), *THANATOS: Les coutumes funéraires en Egée à l'âge du Bronze [Aegaeum 1]*, Liège 1987, 171 – 84.
- ❖ Wooley C.L., *Excavations at Ur II: The Royal Cemetery (Plates)*, London & Philadelphia 1934.

- ❖ Αντωναράς Α. (επιμ.), *Ιστορία και Τεχνολογία του Γυαλιού*, Αθήνα 2002.
- ❖ Δεσποίνη Αικ., *Ελληνική τέχνη. Αρχαία χρυσά κοσμήματα*, Αθήνα 1996.
- ❖ Δημακοπούλου Κ. (επιμ.), *Ο θησαυρός των Αηδονιών: σφραγίδες και κοσμήματα της Υστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού 1996.
- ❖ Θέμελης Π. (επιμ.), *Το Γυαλί: Από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2002.
- ❖ Ιακωβίδης Σ.Ε., “Μυκηναϊκοί τάφοι Περατής”, *ΑΔ* 19 (1964) Χρονικά, 85–90.
- ❖ Ιακωβίδης Σ.Ε., “Μυκηναϊκή Τέχνη” στο Γ. Χριστόπουλος (εκδ.), *Ελληνική Τέχνη, Η Αυγή της Ελληνικής Τέχνης*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1994.
- ❖ Κυπαρίσση – Αποστολικά Ν., *Τα προϊστορικά κοσμήματα της Θεσσαλίας*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού. Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων 2001.
- ❖ Κωνσταντινίδη Ε., “Ενθετα κοσμήματα ενδυμασίας της Εποχής του Χαλκού”, *Αρχαιολογία* 12 (1995), 25 – 8.
- ❖ Μαρινάτος Σπ. “Ανασκαφαί Θήρας VI” (1972)”, *ΑΕ* Αθήνα 1974.
- ❖ Μυλωνάς Ε.Γ., *Ο Ταφικός Κύκλος Β’ των Μυκηνών*, Αθήνα 1973.
- ❖ Μυλωνάς Ε.Γ., *Πολύχρυσοι Μυκήναι*, Αθήνα 1983.
- ❖ Ντούμας Χ., *Οι Τοιχογραφίες της Θήρας*, Αθήνα : Ίδρυμα Θήρας 1992.
- ❖ Παπαδάκη Α., *Το Μυκηναϊκό Κόσμημα. Συμβολή στη μελέτη των μυκηναϊκών κοσμημάτων από την Πελοπόννησο*, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1999.
- ❖ Παπαδόπουλος Α., “Η Χρήση του Γυαλιού στην Κρητομυκηναϊκή Περίοδο” στο Π. Θέμελης (επιμ.), *Το Γυαλί: Από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2002, 29 – 38.
- ❖ Πρωτονοταρίου-Δειλάκη Ευ., *Οι Τύμβοι του Άργους*, Αθήνα 1980.
- ❖ Ρεθεμιωτάκης Γ., *Το δακτυλίδι του Μίνωα*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού. Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, 2004.
- ❖ Σακελλαράκης Γ., *Το Ελεφαντόδοντο και η Κατεργασία του στα Μυκηναϊκά Χρόνια*, Αθήνα 1979.
- ❖ Σακελλαρίου – Ξεκάκη Α., *Οι θαλαμωτοί τάφοι των Μυκηνών. Ανασκαφής Χρ. Τσουντα (1887 – 1898)*, Παρίσι 1985.
- ❖ Σπυρόπουλος Θ.Γ., “Στενό Αρκαδίας”, *ΑΔ* 37, Β1 (1982), 120 – 1.
- ❖ Τελεβάντου Χ., “Κοσμήματα από την Προϊστορική Θήρα”, *ΑΕ* (1984), 14 – 54.
- ❖ Τσουντας Χ., “Ερευναι εν τη Λακωνική και ο Τάφος του Βαφειού”, *ΑΕ* (1889), 130 – 51.

- ❖ Τσουντας Χ., “Κυκλαδικά”, *ΑΕ* (1898), 137 – 211.
- ❖ Τσουντας Χ., “Μῆτραι καὶ ξίφη ἐκ Μυκηνῶν”, *ΑΕ* (1897), 97 – 104.
- ❖ Untracht Op., *Τεχνικές Επεξεργασίας Μετάλλων*, ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1986.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<http://mycenae-excavations.org/people.html>

<http://www.omniadiamonds.com/T-5.jpg>

<http://www.asjra.net/bibliography.html>

www.arxaiologia.gr/assets/media/PDF/migrated/1142.pdf

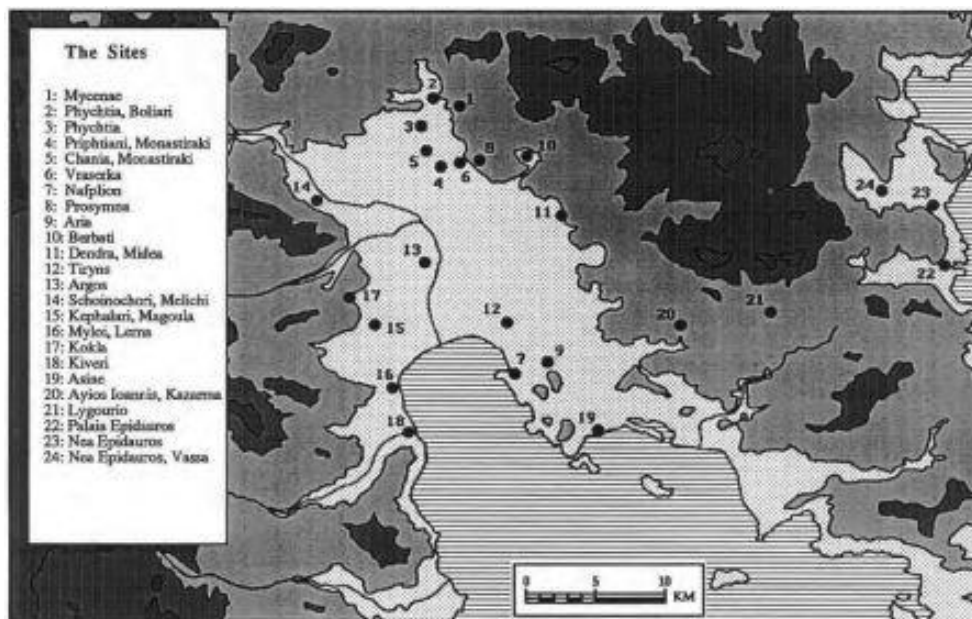
library.brown.edu/find/Record/b1212407

<http://www.ancient.eu.com>

<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=65956>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΙΚΟΝΩΝ

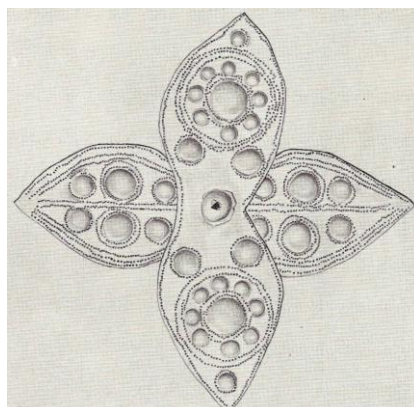
Εικ. 1: Χάρτης με μυκηναϊκές ταφές που έχουν εντοπιστεί κοσμήματα (Πηγή: Voutsaki S. 1975).

Εικ. 2: «Η Μυκηναία»: τοιχογραφία από το θρησκευτικό κέντρο των Μυκηνών, 13^{ος} αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Πηγή: Ιακωβίδης Σ. 1994).

Εικ. 3: “Πότνια Θηρών”, λεπτομέρεια. Ακρωτήρι Θήρας, Ξεστή 3, Δωμάτιο 3, Βόρειος τοίχος πρώτου ορόφου (Πηγή: Ντούμας Χ. 1992).

Εικ. 4: Σταυρόσχημα χρυσά κοσμήματα, Ταφικός Κύκλος Β Τάφος (Πηγή: Μυλωνάς Ε.Γ. 1973).

Εικ. 5: Χρυσό διάδημα με τη μορφή ταινίας. (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 6: Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία με τις “Λατρεύτριες”, Ξεστή 3, Ακρωτήρι Θήρας. (Πηγή: Πηγή: Ντούμας Χ. 1992).

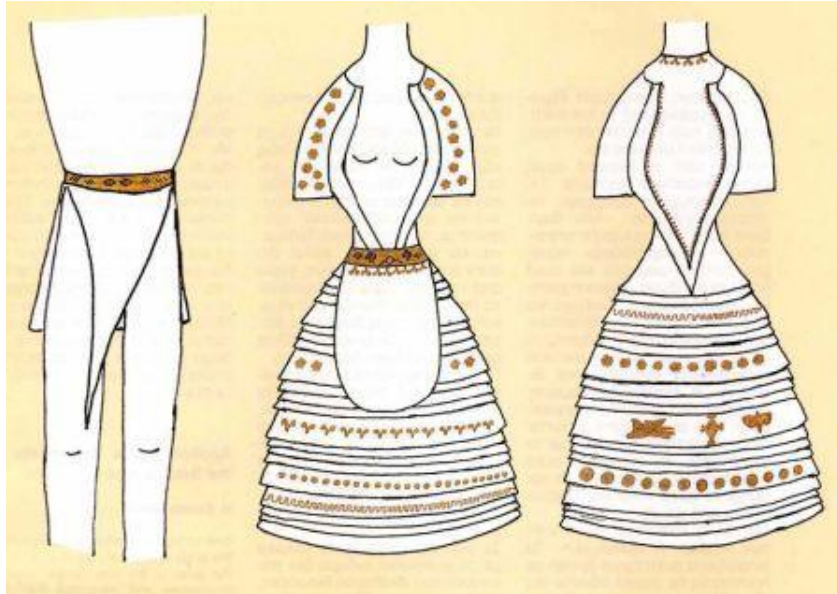
Εικ. 7: Ζευγάρι από χρυσά ενώτια, Δενδρά (Konstantinidi E.M. 2001).

Εικ. 8: Χρυσά περίτμητα ελάσματα. Ταφικός Κύκλος Α, Μυκήνες (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 9: Η τοιχογραφία των “Γαλάζιων Κυριών”, ανάκτορο Κνωσού (Konstantinidi E.M. 2001).

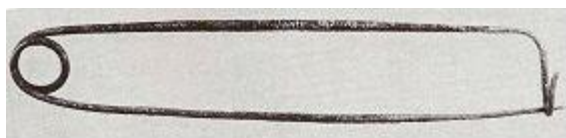
Εικ. 10: Σχεδιαστική αναπαράσταση της ανδρικής και γυναικείας μινωική και της γυναικείας μυκηναϊκής ενδυμασίας (Πηγή: Κωνσταντινίδη Ε. 1995).

Εικ. 11: Χρυσή ταινία σε σχήμα Υ. Τάφος Α, Ταφικός Κύκλος Β, Μυκήνες (Πηγή: Μυλονάς Ε.Γ. 1973).

Εικ. 12: Περόνη με κεφαλή από ορεία κρύσταλλο (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 13: Χάλκινη περόνη σε σχήμα τόξου από θαλαμωτό τάφο των Μυκηνών (Πηγή: Konstantinidi E.M. 2001).

Εικ. 14: Χρυσό περιβραχιόνιο, Τάφος Ο, Ταφικός Κύκλος Β Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 15: Χρυσό περιβραχιόνιο με ανάγλυφη διακόσμηση, Τάφος Α, Ταφικός Κύκλος Β Μυκηνών (Πηγή: Konstantinidi E.M. 2001).

Εικ. 16: Σχεδιαστική αποκατάσταση της τοιχογραφίας της “Πομπής”. Ανάκτορο Κνωσού, ανατολικός τοίχος Διαδρόμου πλησίον Δυτικής Εισόδου (Πηγή: Cameron M.A.S. 1999).

α)

β)

Εικ. 17 α – β: Χρυσά δαχτυλίδια από τάφους των Μυκηνών (Konstantinidi E.M. 2001).

α)

β)

Εικ. 18 α – β: Περιδέραια με χάντρες από υαλόμαζα, θαλαμοσειδής τάφος 7 Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

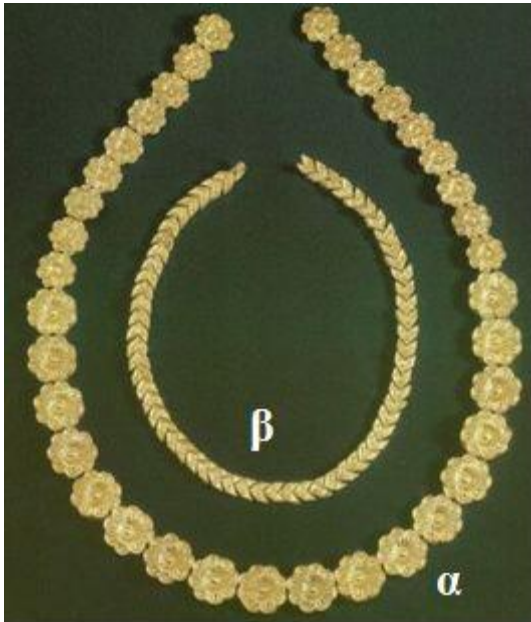
Εικ. 19: Περιδέραια με χάντρες και πλακίδια, Τάφος Υ, Ταφικός Κύκλος Β Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 20: Περιδέραιο με χάντρες από κεχριμπάρι, Τάφος Υ, Ταφικός Κύκλος Β Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 21: Περιδέραιο με χρυσές κοίλες-κυρτεπίπεδες χάντρες, θαλαμοειδής τάφος 78 Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 22 α-β): Περιδέραιο με χρυσές κοίλες-κυρτεπίπεδες χάντρες, θαλαμοειδής τάφος Δενδρά (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

α)

β)

Εικ. 23: α) Χρυσές κοίλες χάντρες, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών β) Χρυσές χάντρες σε σχήμα παπύρου, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 24: Χάντρες από κεχριμπάρι, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 25: Χάντρες αμφίκυρτες από υαλόμαζα, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

α)

β)

Εικ. 26 α-β: Πτηνόμορφες χάντρες από φαγεντιανή και υαλόμαζα, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 27: Χρυσή κοίλη χάντρα με κοκκιδωτή διακόσμηση, λακκοειδής τάφος 12, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 28: Χρυσή κοίλη χάντρα με κοκκιδωτή διακόσμηση, θαλαμοειδής τάφος, Βαφειό (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 29: Χάντρα από σάρδιο, λακκοειδής τάφος 15, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 30: Χάντρες από σάρδιο, Χάντρα από σάρδιο, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 31: Χάντρες από αμέθυστο, θαλαμοειδείς τάφοι 7 και 8, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 32: Χάντρες από φαγεντιανή, θαλαμοειδείς τάφοι 8, 9 και λακκοειδής τάφος 12, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

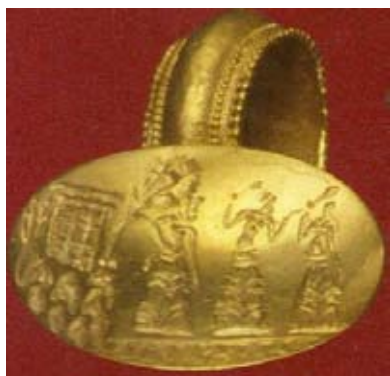
Εικ. 33: Ζεύγος χρυσών ενωτίων, Τάφος III, Ταφικός Κύκλος Α Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 34: Χρυσά δισκάρια με έκτυπη διακόσμηση, Τάφος III, Ταφικός Κύκλος Α Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 35: Χρυσό περίτμητο έλασμα, Τάφος IV, Ταφικός Κύκλος Α Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 36: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 37: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 38: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, θαλαμοειδής τάφος 7, μυκηναϊκό νεκροταφείο Αηδονιών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

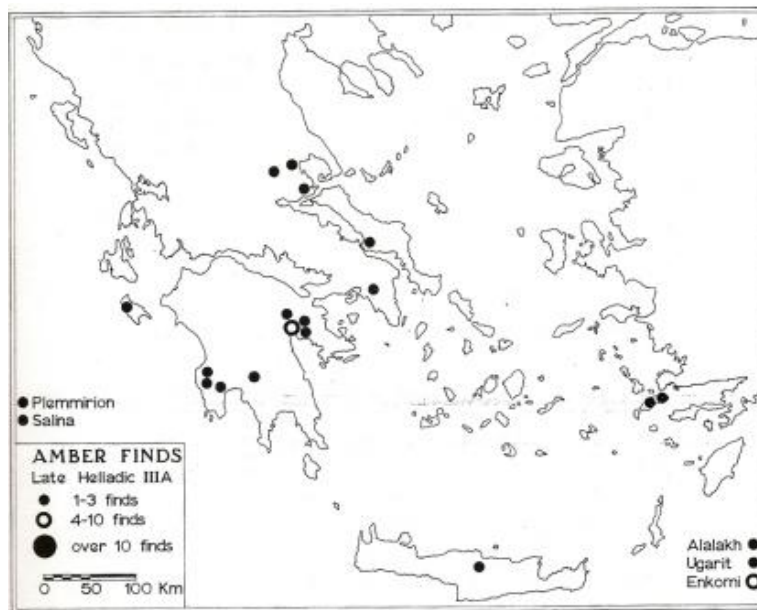
Εικ. 39: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, Τάφος IV, Ταφικός Κύκλος Α των Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

Εικ. 40: Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, Τάφος IV, Ταφικός Κύκλος Α των Μυκηνών (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

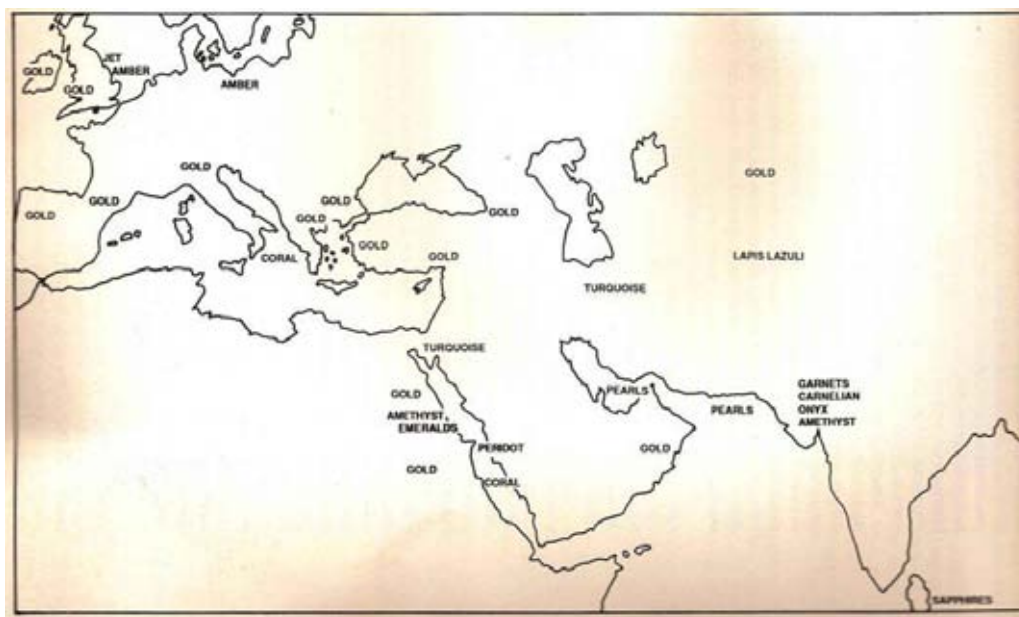
Εικ. 41: Χρυσό δαχτυλίδι, Βαφειό, θολωτός τάφος (Πηγή: Δημακοπούλου Κ. 1996).

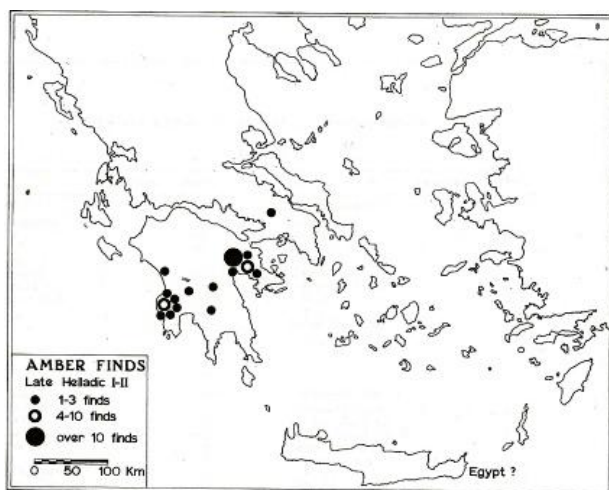
Εικ. 42: Η διασπορά του κεχριμπαριού στην ΥΕ IIIA στον αιγαϊακό χώρο (Πηγή: Harding & Hughes – Brock 1974).

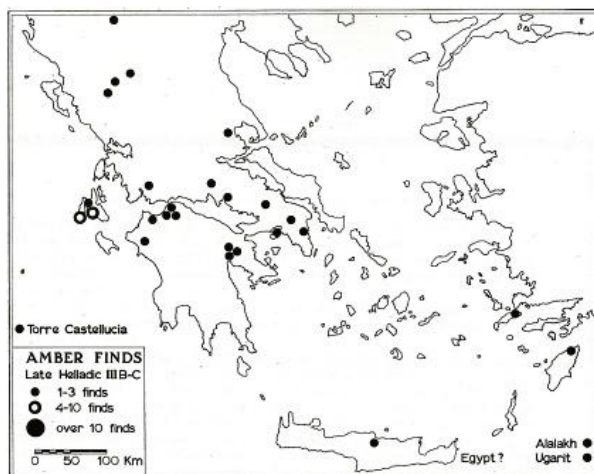
Εικ. 43: Οι δύο όψεις λίθινης μήτρας από την ακρόπολη των Μυκηνών (Schliemann 1878).

Εικ. 44: Χάρτης με τις κυριότερες περιοχές οι οποίες παρήγαγαν χρυσό στην αρχαιότητα και τις πηγές ορισμένων από τους πιο διαδεδομένους πολύτιμους λίθους (Ogden 1992).

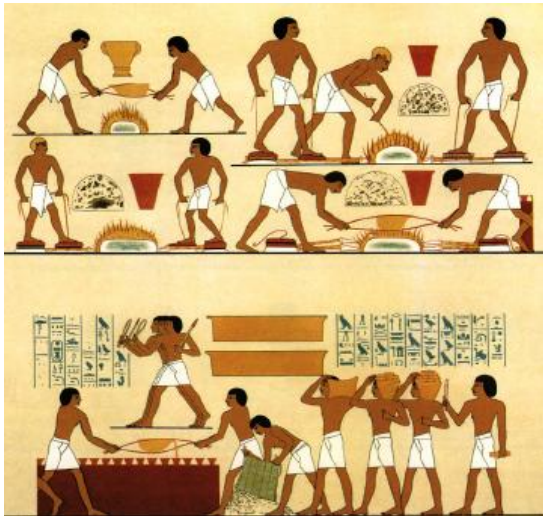
Εικ. 45: Η διασπορά του κεχριμπαριού στον αιγαιακό χώρο την ΥΕ Ι–ΙΙ. (Harding & Hughes – Brock 1974).

Εικ. 46: Η διασπορά του κεχριμπαριού στον αιγαιακό χώρο την ΥΕ ΙΙΙ Β–Γ. (Harding & Hughes – Brock 1974).

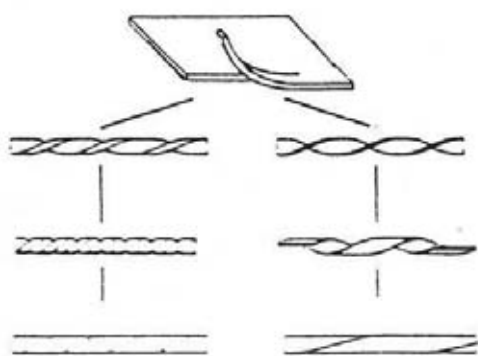
Εικ. 47: Αργυροχρυσοχόοι εν ώρα εργασίας, λεπτομέρεια από την εγχάρακτη διακόσμηση στον τάφο του Petosiris στην Αίγυπτο (300 π.Χ). (Ogden 1992).

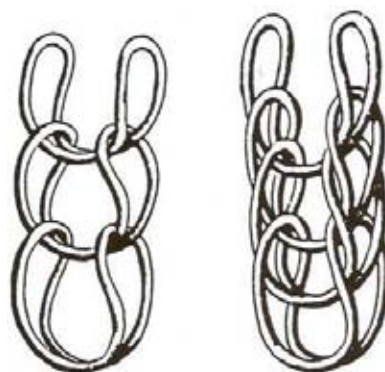
Εικ. 48: Σκηνή από εργαστήριο μεταλλοτεχνίας, τμήμα τοιχογραφίας από αιγυπτιακό βασιλικό τάφο (Raven M.J. 2000).

Εικ. 49: Χρυσό περίαπτο με τις εραλδικές μορφές δύο μελισσών από το Χρυσόλακκο, Μάλια (Πηγή: <http://www.ancient.eu.com>).

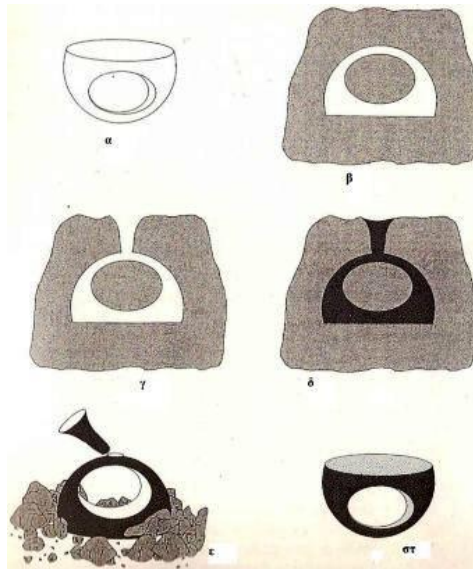

α)

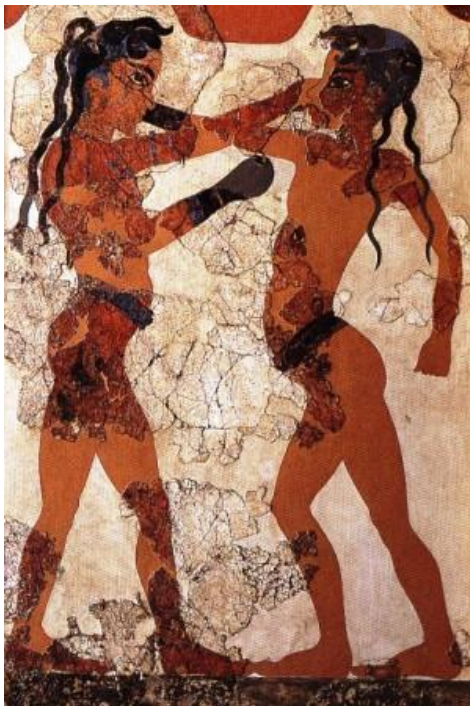

β)

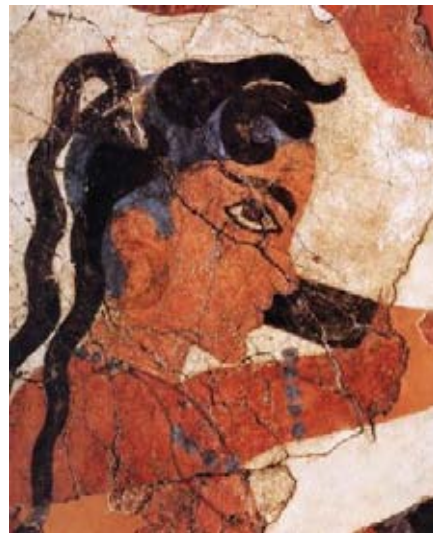
Εικ. 50: Τεχνικές κατασκευής κοσμημάτων: α) κοπή και κατεργασία σύρματος (Ogden 1992, fig. 30), β) τετράγωνη αλυσίδα (loop-in-loop chain) (Higgins 1980).

Εικ. 51: Τα στάδια της διαδικασίας του χαμένου κεριού: α) δημιουργείται το επιθυμητό σχήμα από κεριό, β) στη συνέχεια καλύπτεται από πηλό, γ) όταν στερεοποιηθεί ο πηλός ανοίγεται μία οπή αφαιρείται από την οποία αφαιρείται το ρευστό κεριό αφού έχει θερμανθεί, δ) το κενό που δημιουργείται καλύπτεται με ρευστό μέταλλο, ε) όταν στερεοποιηθεί το μέταλλο αφαιρείται η μήτρα του πηλού και λειαίνονται οι τυχόν ατέλειες και έτσι στ) προκύπτει το αντικείμενο με το επιθυμητό σχήμα (Ogden 1992).

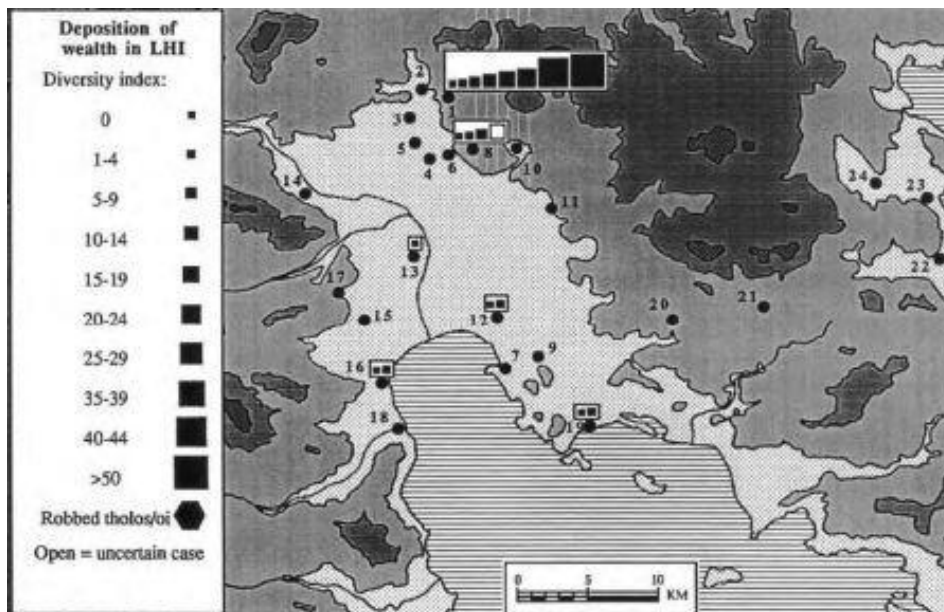

α)

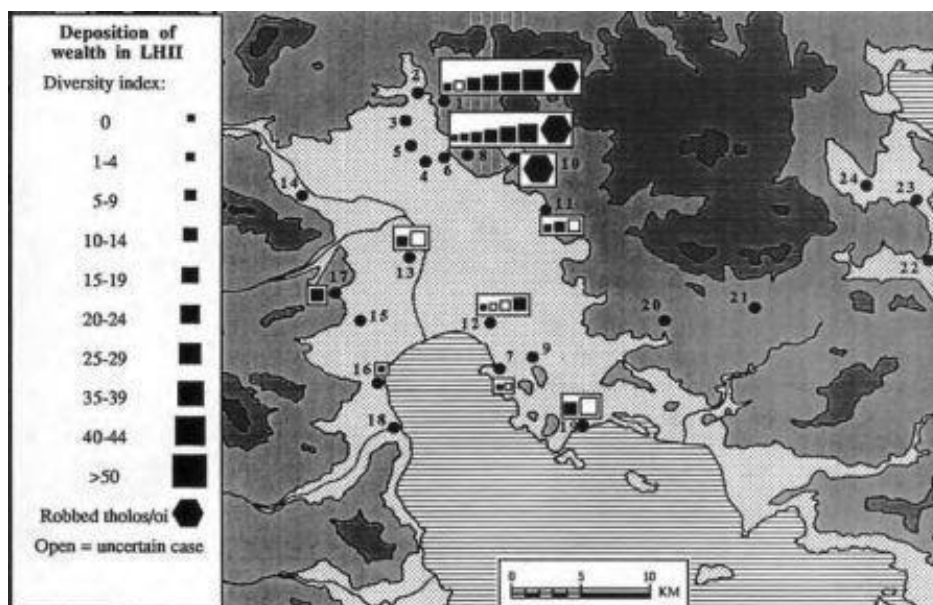

β)

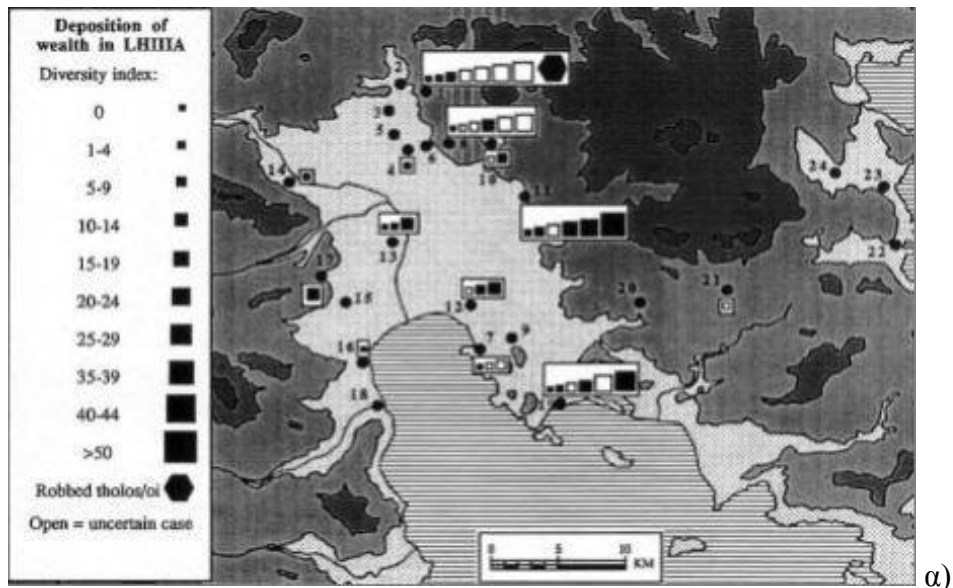
Εικ. 52: α) Η τοιχογραφία των “Πυγμάχων”, Ακρωτήρι Θήρας, Κτήριο Β, Δωμάτιο 1, Νότιος τοίχος, β) Λεπτομέρεια (Πηγή: Ντούμας Χ. 1992).

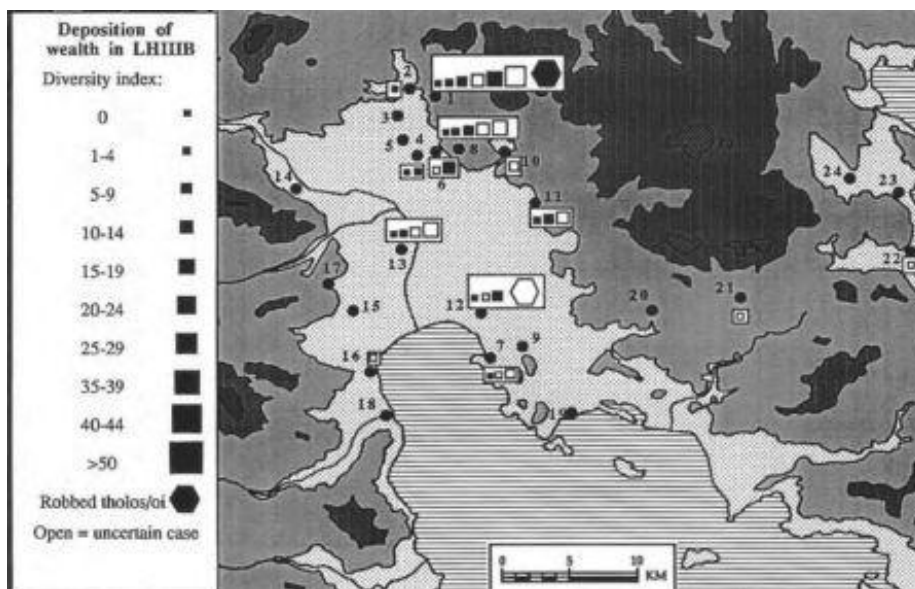
Εικ. 53: Ο χάρτης παρουσιάζει την κατανομή του πλούτου στην ΥΕ Ι (Πηγή: Voutsaki S. 1975).

Εικ. 54: Ο χάρτης παρουσιάζει την κατανομή του πλούτου στην ΥΕ ΙΙ (Πηγή: Voutsaki S. 1975).

α)

β)

Εικ. 55: Ο χάρτης παρουσιάζει την κατανομή του πλούτου στην α) ΥΕ ΙΙΑ και β) ΥΕ ΙΙΒ (Πηγή: Voutsaki S. 1975).